ENNÄE INIMEST!

MAIT METSANURK

ENNÄE INIMEST!

ROMAN

TALLINNAS, 1918
KIRJASTUS-ÜHISUS „MAA“

B. Mäns'i trükk, Tallinnas, Laial uul. 5.

I.

Läbi Kolme Kuninga uulitsa, mis kõrgete hoonete vahel kui kanal kesklinnast läbi käib, veereb sügissuve pärastlõunal linna puiestiku poole läikiv lahtine vanker, kaarnakarva rõngaskaelne hobune ees, mustas kuues ja musta kübaraga kutsar pukis.

Sel uulitsal liiguvad pärastlõune tunnil linna puiestiku poole ja sealt tagasi need, kellel ei puudu kohased ehted ja aeg.

Laiadel akendel peegliste klaaside taga on kõik, mis elu võib ilusaks, veetlevaks, kiiresti lendavaks ja lõbusaks teha.

Aga kõik näib neil inimesil nähtud, maitsetud, vaadatud ja vana olevat, ning küllastunud kõigest, imestusvõõrast, ükskõigist ilmet kattena näol kandes liiguvad nad kivisel kõnniteel lõpmatu reana tänasel sügispäeval nagu sajanded ja tuhandad korrad varemgi.

Trami ühetoonilisse kõminasse visatakse hoiatavaid kõrvalõikavaid metallikilde, reasvoorivate hobuste kabjaplagin jääb silmapilguks varju, kui kärisev vile nüri piigi pistena närvidest läbi lööb ja auto halli metsseana, nina maa ligi surutud, sinist vingu välja hingates vihase ähkimisega mööda kihutab.

Aga kõnniteel käijaid ei paelusta autos istuvad kiirgavate ja värviliste ehetega uniformis sõjaväelased, trami pinkidele hunikusse surutud rahvas, lehviva kübarsulega lõbusad daamid voorimehe vankril, täispuhutud kodanik kõige oma abielusaadustega kahehobuse troskal ega kõik need, kes omil jalul vastu tulevad või mööda ruttavad.

Ei pöördu pead, ei katke huvituseta vestetav jutt, ei kao mõttetu ilme mõtlikuks sunnitud nägudelt ega kisu imestus alalist salakadedust ja erevil olekut varjavat ükskõiksuse katet.

Seesama kino päev päeva järgi, samad pildid, täna vähe teistsuguses korras, samad vaatajad täna teisiti ridades. Ei uut ega erakordist, mis elanikku erutaks, ei suurt, mis veetleks eeskujuna. Kõik igapäevaselt ühevärvine, kõik keskpäraselt ühekõrgune, kõik korduvalt tüütu ja vana.

Aga ometi, . . . Mis see siis on?

Kõnniteel käijatel pöörduvad pead, noorherrad varitsevad parajamat silmapilku kaapude kergituseks ja teevad seda austava tõsidusega, preilid pistavad pead sosistades kokku, auväärt kodanik oma koduste saaduste keskel kahehobuse troskal kergitab otsiva lahkusega rummkübarat, proua nikutab muheledes pead. . . .

Läbi Kolme Kuninga uulitsa linna puiestiku poole veereb läikiv lahtine vanker, kaarnakarva rõngaskaelne hobune ees, mustas kuues ja musta kübaraga kutsar pukis.

Wankris istub mees, seljatoele tugemata, raudkivi karva kübar otsale surutud, samakarva sügispalit seljas, käed taskus.

See on Andreas Martens, kaubamaja „Martens & Co“ omanik, kiirelt areneva kaubanduslinna tõusev täht.

Ta kergitab kõigile kübarat ühekõrgusele, näoilme ei muutu tundmatut rahvahulgast ega linna suurkaupmeest ühes tema muheleva abikaasaga tervites. Oli vist enesepettus, kui exportkontoriomanik Martensi tervituses erakordselt austavat kumardust ja pangapidaja proua tema väsinud ilmes meelitavat naeratust arvas nägevat.

Andreas Martens oli tõusnud viimasil aastail, aga ei mäletanud keegi päeva ega tundi, mil tema nimi meelde jäänud. Ei olnud asja, tegu ega termini, millest tema tõusu lugeda, ehk olgu siis päev, mil südalinna keskaja kõrgekatusega ühekordse kivimaja küljest kardtahvel

Kaubamaja
Export

kadus ja selle asemel must marmorne tahvel kuldtähtedega ilmus

Kaubamaja
Martens ja Co.

Aga ta oli ennem juba „Expordi" peaosanikuna ja ärijuhina tuntud, nii et see välimine muutus ainult vahekorde selles kaubamajas kinnitas ja nimetusse paranduse tõi.

Veel raskem oli omadusi nimeta, mis teda kaaskodanikkude teadvuses tõusvaks täheks tõstsid. Oli sama rikkaid ja rikkamaidki kogu linna ärimeeste seas, oli energilisemaid ettevõtjate hulgas. Aga seletamatu, nagu armastus ja imetlus mõne naise vastu, kes kaugeltki mitte kõige kaunim, oli üksikute ja hulga usk Martensi tõusvasse tähesse.

Või oli see kasvava kaubanduslinna tarvidus ebajumala järele, kodanikkude uhkest eneseteadvusest väljakasvav iha omada üht austusobjekti ja ehtida seda, olgu ainult kujutuseski, kõigi idealiste omadustega, ehk kui neid pole, siis olevaid omadusi idealisteks ja kõigile ihaldusväärilisiks pidada.

Pikal teel linna puiestikku ja tagasi korratakse jutte Martensi minevikust ja olevikust, teisendatakse, täiendatakse ja uuendatakse neid ajakohaselt ning tehtakse eeldusi tulevikku; tungitakse tema ärielusse, vaadatakse kassapõhja, soritakse rahakapis, tehtakse inventuri, kõneldakse perekonna elust, hinnatakse abikaasad ja vaieldakse lapse vanaduse üle.

Tõde on luulega ja faktid väljamõeldustega nii tihedalt põimitud, et neid raske lahuta, ja õpetlikuks peetakse eksisamme ning väärvõtteidki.

Martens teeninud, hoolimata ülikooli diplomist, panga ametnikuna näljapalga eest mitu aastat. See olnud aga elutarkade arvamise järele tarvilik ja vist plaanikindlalt ettekavatsetud lüli nooremehe karjääriahelas; seal õppinud

ta näljapalgal elades ja võlge tehes kõik ärilised saladused ja affääride vigurid kätte.

Ja miks ei või võlge endistele lisaks kuhjata, arvasid rahata noorherrad, kui neid tulevikus võimalik korraga kustuta! Eks ole ju kokkuhoidlikkus ikka vaeste eesõiguseks olnud, ja nende, kes vaeseks tahavad jääda. Miks pidi Martens, tulevane miljonär, ennast oma rõõmsamais elu-aastais, mis iial ei kordu, selles kurvas ja vaimuvaeses vooruses harjutama, — arutasid kergemeelsed noorherrad salajate tagamõtetega.

Pangast lahkudes oli Martens lõvihüppe teinud: kümnekonna kapitalistiga kaubamaja „Expordi" asutanud, ise ilma kopikuta etteotsa astudes. Paari aasta jooksul oli „Export", mille nimi tegevuskohaselt „Import" oleks pidanud olema, vaikselt ja kärata kaupe sisse toonud, oli kaugelt ostnud ja koha peal müünud, oli ostnud ja müünud, aga ikka suurelt, ainult suurelt.

Tulid erakordsed ajad ja „Export", või õigem öelda Martens, oli kõige selgemini nende aegade tarvidusi ja teenimisvõimalusi aimanud. Kaupade vedus kaugelt oli tal kogemusi; nende kogemuste ja oma julguse tõttu läks tal nüüd korda sealt sisse vedada, kuhu teised ei teadnud või ei julgenud tungi; nende omaduste tõttu tõi ta kaupe sealt läbi, kus see teistel võimatuna näis. „Export" tegi aastaga äri, missugust algades kümnete jooksul teha ei lootnud.

Muist osanikka lahkusid rikastena, Martens opereeris teistega ühes ja üksi edasi.

Juba nimetasid mitmed teda miljonäriks, teised koguni mitmekordsekski.

Räägiti mõisast Wenemaal, teisest kodumaal, suvemajast siin ja seal mererannas, metsaplarakatest jaamade ümbruses, kaasomandusest mitmes kasutoovas ettevõttes, suurtest summadest seefides ja koduse rahakapi sahtlites. Oli neidki, kes seda valeks ajasid, mõisad, majad, maad ja metsad olemataks tunnistasid ja pankrotti pillava eluviisi

tagajärjena ette kuulutasid; aga nad teadsid isegi, et jutt nõrgalt põhjendatud oli ja igatahes uskujaid ei leidnud. Muidugi ei olnud tema eluviis harilikule inimesele lubatu, aga tema kohta maksid teised kõlbluse seadused. Miks ei pidanud tema enesele pingul päevatöö lõpul pisut pillamist lubama ja lõbusid enese heaksarvamise järele valima, kui kukkur kannab! arutasid jõukad elumehe kalduvustega ärimehed, kes endisi perekonna voorusi, niipalju, kui nad neisse enestesse puutusid, pühaks ei pidanud.

Noorherrad pidasid idealiks, nagu omal ajal Martens, mureta elades võlge teha, mõttes kujutelles, kudas nemadki kord lõvihüppe teevad, rahutuile võlauskujaile summa lauale viskavad, sõnatult halli raudkivikarva kaapu kergitavad, väljas läikivale vankrile hüppavad, millel kaarnakarva rõngaskaelne hobune ees ja läbi Kolme Kuninga uulitsa linna puiestiku poole sõidavad, ükskõikne ilme näol, kaap silmile surutud, käed halli raudkivikarva palitu kaukades . . .

Ei puudunud nooremate ja vanemate hulgas ka tõsiseid mehi, neid oli selles kasvavas kaubanduslinnas nagu igas tõusevas seltskonnas isegi rohkesti, kes Martensi tegevusest, niipalju kui sellest teati, õpetust ja eeskuju omandasid, tema tööd ja selle tagajärgi enestele tõsiselt idealiks seadsid, tema julgusest ja energiast ergutust ammutasid. Mõnelgi kaua-aegsel tegelasel ärialal oli sellest noorepärasest mehest palju õppida, paljudel oli tema tõusu vaadeldes oma elus niipalju tehtud ja tegemata jäänud samme kahjatseda. Teenitud, kümnekordselt teenitud olid ärimeeste täiskasvanud tütarde ja abikaasade etteheited, kui jutt Martensist tuli ja meelde tuletati, kudas tema ruttu väljapaistvale seisukohale mäeharjale, vähemalt selle lähedale jõudnud, kuna nii töntsi jalgega, nii paksu kehaga ja nii pungis näoga ning jõllis silmega olevused, kui nende mees või isa, küll vaevalt kunagi niisugusele kõrgusele ronida suudab.

Elatanud ärimehel oli muidugi kibe kuulda, kudas nüüd temalt erakorralisi kehalisi ja isegi vaimlisi omadusi

hakati nõudma ja ta kuulutas Martensile peatset langemist.

Igatahes andis see noorepoolne ärimees tänuvääriliselt jutuainet, küll teel linna puiestikku ja tagasi, küll perekondses kohvilauas, küll joogimajas pikkil õhtuil. Kirjeldati Martensi välimust üksikasjalikult, algades kübarast, mis hallist raudkivikarva vildist, äär keskmise laiusega, tagant kumerus vähe ülespoole, eest vähe, õige vähe allapoole käändud ja silmile vajutult, näole salapärase ilme andis. Krae oli madal murtud nurkega, kaelaside mustast taftsiidist, nagu kontoripidaja Kaer-Kehri tütar, kes Martensiga ühel näitemüügil ise pikemalt juttu ajanud, oma silmaga näinud ja sellest igale ühele salgamatalt jutustas. Ülikond olnud, nagu see sama preili ja paljud teisedki tõendasid, lihtne tume hallist, mõnede arvamise järele (see oli vist liialdus!) koguni omakoetud riidest; kuub kolme nööbiga, saapad tömbi ninaga, aga mitte just moodsad. Palitust teadsid enam noorherrad rääkida; see pidi juba kolm aastat vana olema, rätsep Riuhkrami juures Väike Põik-Lihavõtte uulitsal tellitud. Taskude lõige käia ülevalt alla, mitte risti, nii et käed tagant ettepoole tuli pista, mitte ülevalt allapoole.

Veel teadsid daamid pikast kasvust, kõhna, värvitu näo sügavaist, peaaegu kurvaist joonist ja juuksekande viisist kõneleda, kuigi, õigust öelda, Martens juukseid ei „kannudki“, vaid pea alati paljaks laskis ajada. Oletati siiski, et Martensi juuksed, kui ta nad kasvada laseks, küpsest kastanist vähe tõmmumaks hoiaksid, et ta nad pahempoolselt laugult kahele poole siledaks soeks, mis juures parempoolne otsanurk vähe kaetud saaks.

Tema pea olevat pikk ja eest vaadates õhuke, nina vaevalt märgatavalt kongus, mis talle kõrgele tõstetud pikkade, lookas kulmude ja tugeva alumise lõua tõttu haruldase energiliku ilme anda. Alumine huul olla ülemisest väljapaistvam, mis iseäranis vaikiva pahameele või pilke puhul avalikuks tulla. Lõug ja ülemine huul alati hoolsalt puhtaks aetud.

Väga rohkesti kõneainet andis, iseäranis naistele kodanlisest ringkonnast, Martensi abikaasa Roda. Jõukamad prouad tõttasid kohe seletama, et ta vaesest, koguni vaesest perekonnast olla, et nad ju väga hästi seda teadvat, sest mis rikkust võida vaesel kooliõpetajal olla, nagu Roda isa? Seda peeti ühel meelel iseenesest mõistetavaks ja mindi siis Roda vaimliste omaduste juurde. Jõuti ilma pikemate vaielusteta ühisele otsusele, et ta uhke olla ja ennast targaks pidada ja midagi „uurida". (Selle juures naerdi.) Kui pikemalt tema iludusest (mille olemas olemistki mõned, kes ennast ilusaks pidasid, kindlasti eitasid), tema ülikondest, tema kõnnakust, lapsest ja kodusest majapidamisest oli räägitud, hakati arutama, miks ta mehega ühes peale lõunat linna puiestikku ei sõida, vaid jala, tund või poolteist hiljemini lapsega sinna läheb, kasvataja kaasas.

Mõned muigasid paljuteadvalt ja jutustasid Martensi varematest armulugudest, mis isegi kodusteks tülideks ja riidudeks põhjust andvat; selle juures muutus jutt salajaks sosistamiseks.

Palju üksikasju teati vähemates peensustes Martensist ja tema abikaasast jutusta. Aga kui sellest järelda, et seda laisklejad nooredherrad ja aegutajad preilid ning prouad ajaviiteks ja keelepeksu loomusunni rahulduseks tegid, siis ei olnud see küllalt põhjendatud. Sest ka rahvas, keda jõukam klass Kolme Kuninga uulitsal ja linna puiestiku teel „alamaks" rahvaks nimetas, — ka see tundis Martensi, ja kui ta linna puiestikust tagasi tulles Suur-Sööri puiesteele pööras, mis ümber linna käies sadama poole viis, kust sel tunnil töörahvas liikus, vahiti sõitjat üksisilmi, jäädi seismagi, silmitseti teda tagant järele ja mindi siis mõttes edasi. Sellest võiks järelda, et isegi töörahvas ja vaesemad elanikud, keda Kolme Kuninga uulitsal ja teel linna puiestikku „alamaks" rahvaks nimetati, selle tõusva tähe vastu täiesti ükskõikne ei olnud, seda enam, et aeg niisugune oli, kus isegi töörahva hulgast paljud osava äriajamise ja julge ettevõtlikkuse

tagajärjel (seda nimetati küll angeldamiseks, aga, võib olla, kadeduse pärast) rikkaks olid saanud.

Ka ajakirjandus, ja nimelt linna loetavam leht „Kiirsõnumitooja", kes muidugi ainult üleüldistähtsate asjadega tegemist tegi, leidis õige sagedasti põhjust Martensist juttu teha ja harilikult mõnda kiitvat sõna tema nime ette lisada, teda ettevõtlikuks, edasipüüdjaks, kaineks, haritud, moderniks ärimeheks nimetes, kellel tulevikus vististe laialdane ja tähtis tegevuspõld majanduslisel alal ees seisab, kes aga vist ka muil aladel osavõtmatuks pealtvaatajaks ei jää. Juhust rääkimiseks andis Martensi valimine kuhugi seltsi või ühisuse juhatusse, sõit kaugemale mõne kauba järele, mida linnas hädasti tarvis, pärale jõudmine mõne hädalise tarbeainete laadungiga, mõne maja või krundi ostmine jne. Muidugi seletati asja mõnel pool nii: Martens olla suure summaga „Kiirsõnumitooja" osanikuks astunud . . . Aga iga arusaaja inimene pidas niisugust seletust väiklase kadeduse tagajärjeks, sest erapooletu vaatleja võis lehe osanikuks astumist ainult nii mõista, et Martens ajalehe suurt politilist ja kulturalist tähtsust kui haritud inimene hinnata mõistis ja selle toetamist enese kohuseks pidas.

Kui leidus teisiti mõtlejaid, arvustajaid, hirvitajaid, ja mahategijaid, siis kihutas neid kahtlemata salakadedus, enese jõuetuse tunne, kuigi see mõnikord lahkuminevate ühiseluliste vaadete taha osavalt leiti peidetud olevat. Oli tekkinud liik inimesi, ja nende arv näis kasvavat, kes oleva korra üleüldse hukka mõistsid ja järjelikult tema väljapaistvamaid esitajaid ei austanud; aga mõistlikud kodanikud, kes ei armastanud mõtetega pilvi all tiiruta, kellel oli raskust, mis neid maa ligidal hoidis, kes üht kordaläinud ärilist võtet igast tulevikuteooriast enamaks pidasid, — need kinnitasid, et see liik inimesi igapäevases elus mõistlikuks edasipüüdmiseks liiga laisk olla ja mingi uue korra, laiskade mõnuks, välja mõelnud. Aga selle teostamine ei minna iial korda.

Nii ei lasknud mõistlikud kodanikud oma ideali, mis nad Martensis kehastatuna nägid, nende ühiskondliste ilutsejate arvustusest mitte tumesta.

Nii vaadeldi tema elu kui laia võimast voolu, mis enesele sügava sängi kaevanud, pea lainelisi orge mööda loogeldes, pea tasandikul nõgusid kaudu käies, pea möödapääsematust paesest seljandikust teed läbi kaevates.

Ja imetleti salajas siiski enam kui kadestati; tunti nukrust enese nõrkusest ja häbeneti enese oimetust edasipüüdmises.

Aeg aga läks, päevad aina lendasid, kuud kadusid ja Martensi täht aina tõusis.

II.

Martens ärkas mingi ebamäärase hääle peale, mis oli kui karjatus hädas, kauge ähvardav hüüd või kurjakuulutava linnu kisa. See oli jätnud õudusetunde, nii koleda, kui see ainult unes võib olla, ja ärkvelgi ei lahkunud see hulgal ajal, määras kujutuste rea ja mõttekäigu.

See oli mitmel korral ennem öösel ärgates nõnda olnud, aga kordus täna kohutavamalt: tekkis hirm tuleviku eest ja kujutusse ilmusid ohud, mis tulla võiksid, üks teise järele.

Kaua oli kõik läinud õnnetusteta, isegi vähemaid eksimisi ja vääratusi ei juhtunud — kas võis see ikka nõnda edasi minna, kas pidi see veel kaua muutmatalt kestma!

Kui palju ja kui mitmesuguseid on välimisi ohte ja pruugib ainult päevaste sündmuste kroonikat ajalehest lugeda, et näha, kudas nad eila üht ja täna teist tabanud. Kelle käes on homme kord? Eks näita ju võimaluste-

teoria seadused, et õnnetused ühesugustel tingimistel ühetasaselt jagunevad, ja tema ei ole vist kudagi erakordsis tingimisis.

Ta ei ole veel kunagi haige olnud — see on aga isa pärandus, mida tal seni pillata olnud ärevil päivil ja uneta öil, mida ähvardamas leegionid nägematuid vaenlasi igast küljest. Eks pilka ta eluviisiga kõiki loodusseadusi, ja võib see jääda kättetasuta!

Mis siis, kui ta ühel päeval ihu küljes väikese haavakese, mädanema lööva vistriku leiab, sügaval luujatkudes, sisikonnas või ajus tärkavat valu hakkab tundma, mille kohta arst esite kindlat ei tea öelda, aga kortsu silme vahele tõmmates mõtleb, katseks mingi rohu kirjutab ja ootava seisukoha võtab! Kui palju on veel haigusi, mis arstikunstil võitmatud ja kui paljude tekkimiseks ei anna ta oma eluviisiga põhjust, päeval ärilises tegevuses sagedasti ülearu närve pingutes ja ärevusi üle elades, ööseti uneaega kohvimajades ja restoranides viites, narkodiga organismi kihvtites!

Ja kui palju juhtub suures linnas õnnetusi iga päev, mis jällegi jagunevad elanikkude klasside peale ühetasaselt, sest võimaluste-teoria näitab, et selles asjas mingi fatalne, vääramatu õiglus valitseb! Jäädakse voorimehe, auto, trami või raudteevaguni alla, vääratatakse, libisetakse, kukutakse. Ah, on veel sajanded õnnetused võimalikud, enne olematud, enne kuulmatud, mille eest hoida ei tea kõige suurem ettevaatus!

Millega trööstiks tema ennast haigena, pikaldaselt põdejana, lootusetalt, elulõpuni hingitseja olevusena, kellele enesele elu on kannatamiseks ja teistele tüütuseks!

Kui ta nüüd kardab üksildust ja rahu, alles hilja öösel kodu vaikusse julgeb tulla, kui nüüd iga silmapilk toob muutust ja erevust, — millega täidaks ta elu, millega hävitaks aja, selle kõige hirmsama vaenlase, kui aastate kaupa parandamatuna paigal peaks püsima või koguni voodis lamama!

Kui selgesti öö-pimeduses kõik need kohutavad seisukorrad silme ette kujunevad!

Äriliselt on tal ettevõtted õnnestunud, ja isegi erakordselt häid tagajärgi annud, peaasjalikult küll soodsate aegade ja olude tõttu. Aga nagu siin temal edu on suurel mõõdul juhusest tingitud, nii võivad ka juhused tuua ettenägematuid kaotusi ja ootamatuid kahjusi. Ta on igaks 'uhtumiseks mahutanud kapitalisid väärtustesse, mille ngemist kergesti pole karta, on osa varandust isegi abiiasa nimele kirjutanud, kes küll selle vastu seisnud ja llega ainult kui vormitäitmisega viimaks nõus olnud.

On üks liik hädaohte, mis näivad nii kergesti kõrvaltavad, nii hõlpsasti eemalhoitavad, mis aga vähem rdetavad pole ja, mis võib olla, tema isale pankroti d. Ta on mitmel korral üksi jäädes tähele pannud, das sügaval hinge põhjas ikka jälle teistsuguse elu ial elule ärkab, realset kuju hakkab võtma, ikka selgemad rjooned omandab, veetlevamaks ja võitmatumaks saab, resti kasvab kui taim, mida ta kord kinos idulehte maast ja ajama, kasvama, haljendama, lehti ajama ja õisi lahti ıma näinud — kõik mõne minuti jooksul.

Viimane kord oli see juhtunud öösel, kui kaua uni ei nud ja ta üht Inglise romani India elust luges. Peaaegu ides ja pealiskaudselt sündmuste käiku jälgides oli ta pea:ist peatükki rutanud, et põnevus viimaks valdaks ja igavat lendu kiirendaks, kuni korraga, uut peatükki algades, voodis istukile tõusis, elektrilambi öölaual lähendas ja ıa sõna järele tähelepanelikult ja mõtlikult luges, kui ks öises üksilduses mingi saladuse jälgile sattunud.

Jutt oli seal India ametnikust, kes isikliste vooruste tõttu pooliseseisvas riigis ministriks tõusnud. Ta oli oma rahva seas armastatud ja kuberneride ning isegi asekuninga austatud sõber. Ta reisis Londoni ja oli seal kõrgema seltskonna tähelpaneku keskpunktiks, ümbritsetud hiilgusest,

ja koju tagasi pöördes annetati talle India riigi suurrüütli teemandist ordumärk.

Ta oli oma elu hiilguse tipul. Aeg oli minna. Rahulikult pani ta maha suurrüütli teemandist ordumärgi, oma kõrge ameti, lahkus paleest, võttis õlale samyasi, pühamehe rüü ja läks reisile, kookosest kerjakappa käes kandes. Ta oli peavarjuta rändaja kerjus, kes paljajalu pikkamisi põhjapoole kõndis, kus kaugel taeva veerel kõrge Himalaya lumine hari valendama hakkas. Seda teed oli ta kord varemini käinud, hiilgav ratsaväesalk kaasas, kõrgele asekuningale külla minnes.

Nüüd rändas ta paljajalu kerjusrüüs üksi seda teed, hoidis vastutulejate eest alandlikult kõrvale, ja pikkamisi vaikis tema kõrvus ilma kära.

Martens paneb raamatu käest ja laskub selili voodisse. See pilt on teda võimsasti valdanud, on tema sisemise ilma kui torm põlise metsa liikuma ja kohisema pannud.

Aegajalt on temas juba varemini ärganud iha minna kaugele metsa taha või mere saarele ja anduda vaikuses elumõtte otsimisele. Ta oli niisugusest „lahkumisest" isegi joogimajas sõpradega rääkinud, küll ainult üleüldse, mitte et ta ise minna mõtleb; aga neid ei huvitanud see asi, nad naeratasid, ütlesid möödapääsemiseks mõne kerge sõna ja läksid igapäevaste asjade juurde, iseenesega, oma tegevusega ja kogu ilmaga rahul olles, vahest ainult veel paremaid rahakogumise aege soovides.

Tuli meelde mõnikord koolivend, kes enese teadusele pühendanud, viimase jõu kübemeni, kes ülikoolilinnas pööningutoas elab kui munk, raamatutest piiratud, kellele igapäevsus on kauge kui elu planeedil ja keda elumured niisama vähe kurvastavad kui rõõmud veetlevad. Mineval aastal sealt läbi sõites oli Martens tema tuba näinud ja see oli oma raamaturiiulite ja virnadega ning teadusliku õhkkonnaga sügava mulje jätnud, samasuguse kui selles

toas elutseja ise, nüüd juba ülikooli dotsent. Nad olid üheskoos, Martensi ettepanekul muidugi, paremas restoranis lõunat söönud, ja nagu kättetasuda tahtes oli Martens kõige sellega imponeerida katsunud, mis temal võimalik: lauale ilmusid toidud ja veinid, mida vaene dotsent vist kunagi polnud näinudki ja ka seekord maitsemata jättis, neist mingi teaduslise lausega jahedalt mööda minnes, jämedale leivale vähe võid määris ja klaas külma vett pealerüüpeks palus.

On veelgi inimesi, keda ta salaja kadestab, nagu näituseks koolivend, kes ühiskondlise elu ümberloomise esimeseks ja kõige tähtsamaks ülesandeks tunnistanud ja kardetavale revolutsionäri teele astunud, kust vaevalt veel tagasipääsmist võib olla. Juba aastakümne on ta elanud põranda all, rännanud linnast linna, kinni võetud, lahti pääsenud, taga aetud, põgenenud kui metsloom koerakarja eest, valmis iga päev ja iga öö aastateks või aastakümneteks müüride taha minema. Ta on aegajalt siit linnast läbi sõites Martensi kohtanud, talle oma väsinud ükskõikse, aga vääramata kindla pilguga otsa vaadanud ja naerates küsinud: kudas äri läheb?

Martens on talle kaastundlikult nõu annud väljamaale sõita „natukeseks puhkama“; isegi reisiraha pakkunud, aga sõber lükkab selle tagasi, tähendades, et praegu veel aeg pole puhkamiseks kulnud, et suur lõikuseaeg läheneb ja tarvis olla vikatid valmis seada ja lõikajaid koguda. Ta ei arvusta Martensi tegevust, ta arvustab süsteemi, ei kutsu teda enesega kaasa töötama, paneb õhukese palitu nööbid kõik kinni, surub kübara silmile ja astub uulitsale, valmis järelkäivale nuuskurile silma vaatama.

Need veetlevad eeskujud tulevad kõige selgemini silme ette siis, kui ta päevade kaupa ärevuses askeldanud, kui ta öösel hilja joogimajast ärisõpre seltsist tuleb ja hinges tühjuse õudust tunneb, mida kudagi teenitud sajandete ega tuhandatega ei oska täita.

Ta oli oma ärilise tegevuse algul ikka korranud: raha on ainult abinõu, eeldanud korjata mõnikümmend tuhat et siis pühenda end täielikult mingile puhasvaimlisele tegevusele. Aegapidi suurendas ta tarvisminevat summat sajatuhandate peale ja lubas siis lõpu teha, nüüd oli tal häbi sellest mõeldagi ja salajas ootas ta mõnikord mingit lõppu väljastpoolt.

Aga uneta öil, nagu tänane, tunneb ta hirmu selle lõpu eest, näeb ennast ja naist lapsega kerjustena, näeb ennast uuesti katseid tegemas varandust koguda, aga need lõpevad õnnetult ja vaesena, nagu tema isa, kord päriskoha peremees, siis mitme koha omanik, viimaks võõras saunas elutseja, lõpetab ta oma päevad. Kudas see isale juhtus, on talle tänapäevani lähemalt teadmata, aga jõukuse tipule jõudes või sealt langema hakates, sai ta korraga palvevennaks, viitis jumalasõna lugedes, uurides, seletades ja kuulutades oma aja ja kulutas raha, töö jäi taludes hooletusse, nad läksid haamri alla ja vana Metstaki Martens, kes omal ajal rikka mehena ja kirikuvöörmündrina üle kihelkonna kuulus, pidi Kolliotsa saunas oma päevad viletsuses lõpetama.

Kas ei või kahtlused, mis tal oma tegevuse kohta tekkisid, kalduvused teistsuguse eluviisi järele, ühesõnaga sisemine kriis teda samati viletsusse heita kui isa?!

Ah, need uneta öö kahtlused, mis hiilivad igalt poolt kui hüääned esile ja hakkavad maa seest kohutavaid koletisi välja kaapima!

III.

See sündis mõni nädal hiljem, ja kui Martens kõiki neid ühe kokkusaamise järele arenenud muutusi pärast meelde tuletas, ei teadnud ta öelda, kas need välimisist või sisemisist põhjusist olid tekkinud.

Kõik läks „Metropoli" suures saalis harilikku käiku: kahvatud elektriroosid õitsesid seintel ja lae all, ees estraadil mängis muusik, sajande laua ümber üksilduse ja enese eest põgenejad ja seltskonda, joovastust, elustust otsijad mehed ning naised, lehvivad kübarsuled ja siledad boad, läikivad metallised õlamärgid ja nööbid, valged kraed ja mustad kuued; jutukõmin, klaasikõlin, kelnerite kuulmatu ruttamine laude vahel, tulejad minejad, silmapilgu elevus, sinakas vina õhus, narkot ja kihvt . . .

Nad ilmusid harilikult ükshaaval, linna suuremad äritegelased ja istusid lauda, mis neid alati tühjalt pidi ootama, kui neist ka keegi ei tulnud.

Siia ei julenud väiksemad ärimehed ilmudagi, hoidsid eemale ja olid küllalt austatud, kui eemalt kumardagi tohtisid. Siia lauda pääsemiseks oli tsensus tarvilik: siia istusid enamasti kõik haritud ärimehed ja spekulandid, ainult erakorraline varandusline tsensus võis hariduse aset täita.

Nad kõnnivad pikkamisi läbi saali, nagu mingist kalliväärtuslisest raskusest rõhutud, vastavad viisakalt teretuste peale, kangelt kumardes ning istuvad lauda, pikkamisi sigarid suitsema pannes ja küsivas kumarduses seisvat kelneri oodata lastes.

Siis algab veste läinud päeva spekulatsionidest, küsimine, pakkumine, plaanid, kavatsused, oletused, eeldused, politik ja keelepeks, tasane kaasalaul muusikale ja anektodid. Õhtusöögile järgnevad joogid, kõvaduse järjekorras ja vaieldakse harilikult esimesel hoovõttel; kui aga esimene hüpe tehtud, siis tellivad kitsimadki, et endid üheväärtuslistena tunda ja kaasarääkimises üheõigusline olla.

Nii läheb see harilikult üle kesköö, lõpp sagedasti üksiku kambri seinte vahel, kus meeleolu ülevusest laul (mitte enam võõraste lähedusest vaikseks sunnitud) tunnistust annab.

See sündis kolmandal koosiste tunnil, teise kolmetärniga konjakipudeli koristamise ja hõbedase jahutuspangi

lauale ilmumise järele, kui rohukaupmees Maarjajuur peaga nokkima hakkas, 'spekulant Kormits ikka sagedamini kella vaatas ja kontorist Pool-Org pehme keelega tuhat esimest korda lugu jutustas, kudas ta kolm päeva kelner olnud, mida aga teised ei kuulanud, kõik korraga kaasa rääkisid ja vahete vahel selle asjatusest isegi aru saades, mõne takti muusikale kaasa laulsid või lauanõudega takti põrutasid.

Martens kiskus sel tunnil harilikult ülemjuhatuse enese kätte, vaigistas laudkonda kui mässavat merd ja tundis ise äravõitmata tungi idealseist asjust kõneleda, mis teha sugugi ei keelanud vahetevahel looduslise jõuga lahti puhkevat laulu kaasa jorutamast, elava miimikaga tõlgitsemast ja takti lüües juhatamast.

Ta tõstis tukkuma jäänud rohukaupleja noore, aga palja pea laualt üles ja seadis otsekohe, nii et ainult kinnisilmeist selle laudkondse magamist märgata võis. Siis heitis ta Kormitse poole põlgliku pilgu ja kõhn tõsiste joontega nägu omandas peaaegu kohtumõistja ilme, kui ta etteheitvalt ütles:

„Sul on parempoolsel otsa nurgal punakas plekk, kindlasti naise tuhvli jälg eilaõhtuses kodusõjas. Sümmetria pärast ja esteetilisi nõudeid tähele pannes lase täna pahemale poole samale kohale lüüa. Et see kindlasti nii sünniks, pead veel tunni kaasa istuma, kaasa jooma ja, mis sulle kõige vastumeelsem: kaasa maksma."

Kormits urises midagi hilisest ajast — kodus olla tarvis veel midagi teha — aga jäi istuma ja kallas ise sekti klaasidesse. Ta kannatas Martensi pisted ära, meeles pidades, et tema kapital Martensi julgetes operatsionides kõige suuremaid protsente kannab ja tema haridusline tsensus protesteerimiseks madal on.

Kontorist Pool-Org oli sel ajal oma jutustust kõigile ja ei kellelegi tuhat esimest korda alganud ja sellele kohale jõudnud, kus ta kelnerina kandami täie klaase — puhas mäekristall! — maha pillanud ja restoranisaal äkilist prah-

vatust kuuldes üles karanud, kui Martens talle vaikselt aga otsustavalt käskis: „Stopp! Edasi teame isegi, on juba peas: Peremees käskis sind klaasitükid ära korista ja viskas uksest välja, sind ühes klaasitükkidega. Eks olnud nii?! Küllalt!“

Vaevalt sai ta seda öelnud, kui orkester galopitaktis lauluwiisi metsiku hooga hüüdma pani ja kogu saal kui tormist kaasa kistud kisas ja laude vastu takti tagus. Siin pidi Martens oma laudkonnale takti lööma, eeslauljaks olema ja muusika mõtet miimiliste võtetega tõlgitsema.

Tegevust oli järjest.

Vaevalt saadi klaasid tühjenda, kui kahe juhusliku kaasajooja, pangaametniku ja nahakaupleja vahel tekkinud tüli kaupmehe kõlbluse üle tuli lahenda. See ei läinud kudagi korda, Kormits segas sekka, rohukaupmees oli ka ärkanud ja katsus üksi laulma hakata; Martens oli kui kapten laeval, kus tuli lahti. Ta pidi püsti tõusma, et rohukaupmeest vaigista, kes seistes ja takti vibutades isegi muusika vaheajal laulma hakkas.

Sel silmapilgul pandi Martensile selja tagant, tasa aga kindlasti käsi õla peale.

Ta pööris ümber, et külma ja karistava ilmega pealetungiva familiäärsust tagasi tõrjuda, jäi aga silmapilguks liikumatalt seisma ja hüüdis siis pikalt, rõõmu ärevuses ja piinlikkuse segaduses:

„Ooo!“

Pärastpoole, pikkil uneta öil tuletas ta meelde iga sõna, mis tema endine sõber, kirjanik Sanglepp, esimesest ilmumisest saadik „Metropolis“ öelnud, missuguste liigutuste ja ilmemuutustega ta iga sõna saatnud, et nende kaudu selle inimese iseloomust tõelikku pilti kokku seada ja sellest tema tulevasi samme eelda.

Rõõm endise sõbra ilmumise üle, keda aastat viisteist polnud nähtud ja piinlikkus selle sõbra ees oma pooljoobnud seltskonna pärast takistasid Martensi esite kindlat tooni leidmast.

Sel silmapilgul võis ta Sanglepa ees viletsam näida kui kunagi pärast; võib olla hindas kirjanik teda ka selle esimese mulje kohaselt. Lühikese kõhklemise järele, kas Sanglepa eemale viia või istuma paluda, otsustas ta viimaks:

„Tohin palüda teid meie seltskonda, see tähendab siia laua äärde istuda ja ühe klaasi kaasa juua…“

Sanglepp tõstis parema käe sirgel peo ja tegi sellega kerge tõrjuva liigutuse, tõstis kulme, mis juures otsaesile sügavad pikuti kortsud ilmusid ja rääkis viisaka kergusega, elavas, katkendlises rütmuses (see jäi Martensile nii selgesti meelde).

„O, ma tänan! Mul on seal teise laua juures seltskond . . . Aga silmapilguks — hea meelega, kui ei eksita? . . . Panin teid nimelt tükk aega tähele. . . Ei usaldanud esite silme . . .“

„Tahate öelda, ei usaldanud silme vana tuttavat nii purjus nähes . . .“

„O, ei sugugi. Olles niisuguses atmosfääris, saab igaüks joomata animeerituks . . .“

Sanglepp tarvitas iga üteluse toonitamiseks kergeid ja lühidaid parema käe liigutusi, sõrmi üksteise vastu surutult sirgel hoides.

„Kirjanik Sanglepp, Europast siia jõudnud,“ tutvustas Martens, iseäranis „Europat“ rõhutes, sellega rohkem kui „kirjanikuga“ ärilisele laudkonnale imponeerida lootes. „Need siin — kõik ärimehed, mina ise ka ühes arvatud.“

Ta oli õigesti rehkendanud. „Europa“ ees tõusid kõik viisakalt püsti, vähemalt katsusid tõusta ja ruttasid üksteise võidu pakkuma ja tellima.

Sanglepp tegi parema käe paenduva randmega aina tõrjuvaid liigutusi, silmega naeratelles, näol sunnitud tõsine ilme.

„Ei viina ega konjaki . . . Vahuveini? Ja, heameelega üks klaas . . .“

Europa vastu oli laudkonnas huvi. Algas küsitelemine, kudas piirist üle siia ja sinnapoole pääsemine, kas kaupa võimalik kaasa tuua, missuguseid kaupe piiritagustel turudel palju, kudas hinnad, kas ei jäänud piiri taha tuttavaid, kes valmis oleksid agendiks hakkama . . .

Sanglepp vastas kerge viisakusega, rääkides muste kulmusid tõstes ja tõmmukale näole tõsist asjalikku ilmet sundides; nii rahuldab täiskasvanu laste uudishimu ilma asjade kohta ja ise laseb teisi juuresolijaid märgata, et ta lastega räägib, ainult pooltõsiselt.

„Herrad ärimehed ei pannud vist tähele“, ütles Martens küsimiste sadus viimaks sõna saades, „et ma herra Sangleppa kirjanikuna tutvustasin, mitte mõne ärilise agendina või angeldajana.“

„Haritud inimene teab kõigist asjust rääki“, arvas rohukaupmees.

„Egas selle peale pruugi vastata, mida ei tea“, tähendas keegi.

„See on väga lugupidamiseväärt, kui inimene täiesti oma erialale andub ja see õigel silmapilgul tema mõtteid valdab“, ütles Sanglepp viisaka kergusega. „Amerika miljonärid ja miljardärid, mille üle herrad ärimehed kahtlemata lugenud, anduvad nii öelda iga hingetõmbusega oma businesile.“

Martens sundis näo harilikust tõsisemaks, mis läbi ta alati matusekõnepidaja ilme sai:

„Meid würtspoodnikka ja kopikakoisid Amerika miljonäride või miljardäridega võrrelda — liiga suur distants, või liiga läbipaistev pilge.“

Sanglepp aga jätkas:

„Viibides Europas panin üleüldiselt üht asjaolu kahjatsusega tähele: meie ärimeestest ei ole seal ühtegi. Aga ometi arvan mina, olgugi et neis asjus täiesti võhik: Europas võiks nimelt ka meie ärimehed midagi õppida. Ja neil on sinna pääsemiseks ning seal viibimiseks paremaid võimalusi kui meil, literatidel!“

Rohukaupleja pani ette Europat elada lasta ja tõstis klaasi; sellega oldi nõus ja keegi hakkas „Ta elagu“ laulma, aga Martens sumbutas selle alguses ära ja hakkas seisukorra päästmiseks ise küsitelema, ärimeeste vaheleräägimist ära hoides; laskis Sangleppa rääkida Europast, sealsetest meeleoludest, muljetest, politikast, kunstist ja eriti kirjandusest. . .

Kui ta ka nende angeldajatega ühes lauas istub, siis ei pea nad unustama maitsete vahet; niisama peab Sanglepp seda vahet selgesti märkama.

Aga see vestmine Martensi poolt, enam teistele kuulamiseks kui eneserahuldamiseks elule kutsutud, läks ärimeestele varsti igavaks, nad hakkasid laulu jorutama ja märatsema.

Sanglepp tõusis üles. „Vahest jätkame teine kord memoaride vahetust“, ütles ta.

„Loodan et kõigelähemal ajal ja loodetavasti parematel tingimistel“, vastas Martens ja andis oma adressid kodus ning äris.

„Ja, armsad sõbrad“, algas ta siis lauda istudes tusaselt. „Meie unustame spekulatsionide hoos ära, et on ka olemas peale raua, suhkru, leiva- ja saiajahu, kohvi oa, ülikonna- ja voodririide, siguri ning tallanaha veel ka politika, teadus, kirjandus ja kunst“.

„Meie ei spekuleeri sellega“ . . . tähendas rohukaupleja vahele.

„Sina ei kauple ka sellega“ . . . tähendas Kormits aralt.

„Ma ütlesin: m e i e unustame ära; see käib siis ka minu kohta, teatud mõõdul; kui meie ka oma poedes seda rahvale ei müü, ega angroo viisi jällemüüjatele ei anna, siis peaks meil vähemalt selle vastu lugupidamine olema.“

Talle tähendati mitmelt poolt, et see era- ja maitseasi olevat. Selle vastu oli Martensil raske argumenti leida.

„Vähemalt ei maksaks Europast tulejale oma vürtspoodniku huvidega esineda“, ütles ta.

Selle läbi tundsid end mitmed haavatud, aga leppisid täiesti, kui Martens kõikide arve õiendas ja läks.

IV.

Martens oli rahul oma abieluga, kuigi see ettemõeldust teisiti oli kujunenud. Ja hiljemini, kui elu talle mahti andis kõige üle mõelda, leidis ta Roda kosimise järjekindla, peaaegu paratamatu teo olevat tolleaegiste sündmuste käigus.

Mõne-aastane äriline tegevus oli erakordselt õnnestunud ja uulitsatel liikudes, koosolekutel või lõbustuskohtes viibides võis ta tähele panna, et rahvas tema erakorralist edasijõudu täieväärtusliselt hindab.

Eemalt vaataja vähemalt ei oleks vist mitte tarviliseks pidanud seda lugupidamist naisevõtu läbi süvenda ja laienda, ega näitunud tema isiklise õnne suurendamiseks see ka tarvilik olevat. Eks peetud ju iga tema tegu igapäevase elu jaoks eeskujuks, tema eksimisi järelaimamiseväärilisteks ja tema eluviis praktilise tarkuse elavaks raamatuks.

Aga nii sügavalt kui teda ka ei kumardatud, nii aupaklikult kui võõradki, kes teda ainult näo järele tundsid, vastu tulles talle otsa vaatasid, arvas Martens siiski tagaselja hirvitavat sosistamist kuulvat ja nägudel, kui eemal pead kokku pisteti, kahtlast naeratust tabavat. Mida kõrgemale tema seltskondline seisukoht kerkis, seda valusamad olid talle need pisted arvatavast halvakspanevast arvustusest, seda enam salahirmu tundis ta kõlbusseaduste eest, mille üle ise varemini nii muretult oli naernud.

Oli midagi tema elus, mida ta tarviliseks pidas ikka suurema hoolega varjata ja mida viimaks kauase kahklemise järele ja mitte ilma sisemise võitluseta otsustas kõrvalda.

Iris oli juba mitu aastat tema naine olnud, aga ainult jumala ees, inimeste ees oli ta armuke, ja sellepärast pidas Martensi arvates iga mõistlik kodanik oma õiguseks selle ühenduse üle rääkides paljutähendavalt muigata; seda enam, et Martens ise asja ikka enam saladuses katsus hoida.

Ühendus Irisega oli alganud siis, kui Martens veel kapitalist ei olnud, kui ta veel võimatuks pidas avalikku abiellu astu, kui aga selleks võimalus oli, siis seda ebasündsaks pidanud.

Kui ta jõukaks saades Irise äriteenija ametist vabastas, temale vaiksel ja haljal Päikese uulitsal suure aia keskel majakese üüris, oli ta esimesel õhtul, mis nad seal mööda saatsid, palju rääkinud modernist abielust, mille üks tingimine pidi olema lahus elamine, et kumbki võimalikult oma individualiteedi alles saaks hoida.

Iris õppis ehituskunsti, õigem öelda, valmistas selle õppimise vastu, sest vaesuse pärast ärisse teenima astudes oli ta keskkooli pooleli pidanud jätma. Nüüd olid tal õppimiseks kõik abinõud, aga ta ei rutanud, õppis põhjaliku pikaldusega, tegi tegemist kõigi kunstidega ja õhtutel kui nad kahekesi olid, tutvustas nendega Martensigi lähemalt. Juba mõeldi kurbusega mõnikord aja peale, kus Iris väljamaale õppima pidi sõitma, aga unistati ka sellest, kudas ta tagasi tulles maja ehitab, neile mõlemile, kesk linna Kolme Kuninga uulitsale. See oleks moderni ehituskunsti viimane sõna ja sellest mööda minnes ei muigaks enam kodanikud nende vahekorra üle, on see sanktsioneeritud inimeste ees või mitte.

Neid oli üheskoos nähtud esimesel paaril aastal väljasõitudel maal ja merel, linna puiestikus jalutuskäikudel, teatris, kontsertidel ja kohvimajas, seda tõmmu keskmise kasvuga neidu, alati lihtsalt, aga lihtsuse taha varjatult kunstimaitseliselt riides.

Siis aga, kui Martens ärilises tegevuses juba kaugele oli jõudnud, kui ta kogu linna kodanikkudele tuntuks oli saanud, mitte enam kergemeelse nooremehena, vaid suurejoonelise, ettevõtliku, julge ja peaasi rikka ärimehena, siis hakati teda avalikkes kohtes harvemini nägema selle tõmmu neiu seltsis, ehk kui nähti, siis kõrvalhoidvana, vaiksena, peaaegu nurkapugejana, kes teisi ei taha näha ega teistest nähtud saada.

Harvemini nähti õhtuti teda Päikese uulitsa poole minevat, ja kuigi ta sinna läks, siis nähti õige pea jälle tagasi linna poole ruttavat, olgugi et äriasjad nii hilja enam tema tagasitulekut ei nõudnud.

Oli ta selle vastu leigeks läinud, kelle vastu lugupidamine oli endiseks jäänud, selle vaimliste huvidega naise vastu, kes isegi majandusliselt ärarippuvas seisukorras enese iseseisvust ja individualiteeti oli hoida oskanud ja kelle juures Martens raske ja paljunõudva kooli iseseisva naise kohtlemiseks, vähemategi jämeduste ja ebaviisakuste ärahoidmiseks läbi oli teinud? Oli ta külmaks jäänud selle tõmmu neiu vastu, kellel ei olnud klassikaliku iluduse suurejoonelist solidsust, kelles oli nagu kunstnik tahtnud leida uued proportsionid, et nende nõidliku armsuse läbi klassikaliku tüüpuse külmust ja elutust selgemini esile tõsta? Oli ta külmaks jäänud selle kirglik-elava, sisemisest jõust ja tulest keeva neiu vastu, kelle mustad juuksedki näisid otsaesiselt tõusvat energiarohkusest kõnelevat?

Ei.

Ja kui ta otsuseks tegi temast lahkuda (see otsustamine kestis ligi kaks kuud), siis tundis ta, et vahekorras midagi ei olnud muutunud, ei olnud vähenenud lugupidamine ega kadunud sümpatia, see oli ainult süvenenud ja seltsimehelikumaks saanud.

Aga ümbruskond nõudis lahkumist.

Ta laskis neid kahte naist kaua oma hinges teine teisega võidelda, ja kui ta viimaks Roda kasuks otsustas, siis ei olnud selles kire tuli ega sümpatia sügavus mõõduandev, vaid midagi muud, mis „praegusest ühiskonna korrast" olenes, nagu Martens enesele ise avalikult tunnistas.

Tal oli seltskonna silmis suurema lugupidamise võitmiseks seaduslikku naist vaja, ja naist, kelle mineviku üle keegi muigata ei tohiks julgeda, kes aukartust ehk ka salakadedust árataks kogu linna kodanikke silmis. Rikas ei pruukinud tema mõrsja olla, oh ei, rikkust pole tal

naiselt tarvis, jumalale tänu, tema pole jõuetu hing, keda naine peaks toitma!

Raske oleks tal eneselgi olnud kõike omadusi nimeta, mis tema seaduslikul naisel pidid olema, et see mõjuavaldus- ja lugupidamisabinõuna tema kõrvale sünniks. Aga Rodaga tuttavaks saades, tema esinemist seltskonnas vaadeldes oli ta pikkamisi, aga ikka kindlamini enesele kordanud:

„See".

Ta oli juba varemini Rodast, lugupeetud kooliõpetaja vanemast tütrest kui uhkest neiust kuulnud, aga et see vähe seltskonnas liikuda armastas, oli teda paar korda ainult eemalt näinud. See oli ühel kooli heaks, kus Roda isa ametis, toimepandud näitemüügil, kus Martens temaga esimene kord silm silma vastu seisis ja enese haavatuna tundis, et neiu teda liiga vähe tähele pani. Ta rääkis, naerataski, Martensile asju pakkudes, aga ükskõiksusega, mis Martensi kudagi teistest ei eraldanud. Haavavana võis see tunduda sellepärast, et Martens ise ennast teistest seal eraldas ja niisuguste summadega maksis, mis vähemalt erakordsed pidid olema.

Roda tänas, tänas pead nikutades, naerataski, aga mitte andja, vaid raha peale vaates ja silmist paistis tal rõõm, aga muidugi oli see annetuse suuruse tagajärg.

Martens oli istunud lähedale joogilauda, vaadelnud teda salaja ja leidnud ta nüüd isegi ilusa olevat, peaasjalikult otsa, mis ninaga õige väikese murdjoone sünnitas, nii et ots vähe ettepoole kaldudes, järsult kõrgele tõusis ja siis väikese kumerusega juukste alla kadus, mis küpse leiva karva olid, lauguga keskelt jagatud ja siledaks soetud. Paled olid allapoole pikkamisi kitsamaks minevad ja lõua joongi mitte ümargune, aga üleüldine mulje sellest ebaklassilikust näost oli vaimlikkus; kitsapoole silmade rahulik läige ja juukste karva väikse kumerusega kulmud andsid näole uhke ja rahuliku iseteadvuse ilme. Näonahk oli erakordselt sile ja ühetasaselt jumekas, otsaesisel peaaegu enamgi kui põskedel.

Sel õhtul oli Martensis, kes enese neiu tähelpanematusest haavatuna tundis, iha tõusnud teda võita, võib olla just sellepärast, et ta kõige võitmatumana näitus. See võit oli esite ebamäärasena mõeldud, tähelpaneku, huvi, aukartuse äratusena, aga pikkamisi oli sellest valminud otsus teda võita enesele naiseks. Selle läbi pidi kaaskodanikkudes lugupidamine tema vastu kahtlemata tõusma ja ühe hoobiga kõigil seljatagustel sosistamistel ja salamuigetel lõpp olema.

Kosiks ta Irise, siis tuletataks igal juhtumisel veel selle endist mitmeaastalist armukesepõlve meelde ega unustataks seda, et ta kord äris müüjannaks olnud. Armu pärast võtaks seltskond ta enese hulka, mehe rikkuse ja seisukohaga paratamata rehkendama pidades. Ja Martensist võidaks arvata, et ta eneseväärilist seisusekohast naist võita ei suutnud.

Ise asi on Roda — see ei ole rikkast perekonnast, aga minevikuta, ja linnas haritud ja uhke neiuna tuntud. Seda kadestavad kahtlemata kõik kaupmeeste prouad ja Roda mõistab nende peale vaadata ei mitte upsaka kõrkusega ülevalt, aga enese vaimlist üleolekut tundes.

Martens oli alati teiste meestega joogimajades vahekordest naistega rääkides uhkusega öelda võinud, et tema lähemad ühendused vaimlisest vahekorrast välja kasvanud, selle tagajärjeks olnud. Ja ta oli sellega õigust öelnud. Kestvam vahekord Irisega oli tekkinud kaastundmusest neiu rahuldamata vaimliste huvide vastu ega oleks ta lugupidamiseta nende huvide vastu nii kaua Päikese uulitsal käinud.

Aga vaimlise õhkkonna toomiseks oma majasse, oma kottu pidas Martens Rodat kohasemaks ja arvas tema ainukese olevat, kes tulevases kodus loob linna vaimlise elu keskpunkti.

Selle läbi tahtis ta vabandatavaks teha oma ärielu, õigusta varanduse kokkuajamise ja mõtte anda spekulatsionile, millele ta haritud mehena oma paremad eluaastad pühendab ja millest ta alati salajas häbi tunnud ja üksi olles kustki kaugelt vaikseid etteheiteid kuulnud.

Varandus annab vabaduse — oli ta enesele vabanduseks rääkinud. Võib olla, et kümned aastad ärimeheks jääb, aga hingeliselt on ta sellest eemal. Ja argipäise hommikupoole järele läheb ta intelligentlisse kottu lõunale, istub lauda mõne kirjaniku, kunstniku, teadusemehega või väljapaistvama seltskonnategelasega, suvel vilul verandal, talvel elektrivalges söögisaalis. Mis rikkus elu vaimlisemaks tegemiseks kaasa võib aidata, see peab tema kodus teostatud saama. Miks ei pea meilgi oma Medicid olema, kes ärimehed, politikused ja vaimlise elu juhid ühtlasi!

Selle uue tüüpuse loob tema!

Ta saadab õhtu kodus või võõrsil valitud õhkkonnas ja loob koju tulles hilja öösel, tiivustatud ümbruskonna kõrgest lennust teoseid (veel teadmata, mis alal), mis teda teiste vaimliste suuruste kõrgusel, veel kõrgemalgi kannavad.

Ja Roda pidi tema ja teiste vaimustajaks olema, pidi see soendav päike olema!

Ta oli võtnud Roda, keda veetles, võib olla vaimlisele elule andumise võimalus, mida Martens mõrsjale nii ilusti kirjeldanud, veetles, võib olla, vaimlise elu keskpunkti loomise mõte, veetles teatud möödul ka Martens ise, tugeva, energilise mehena.

Kõik oli läinud natuke teisiti.

Oli esiotsa üheskoos käia katsutud külas ja kohvimajas, aga Roda näis varsti Martensi söprade ja tuttavate hulgas võõrastust tundvat. Oli linnas veel väiksearvuline intelligents, kes äriilmast eemal, selle vastu jahe või koguni vaenulik. Niisugusel ajal, kus äri esimesele kohale tõusnud, kus palju kõrgema haridusega mehigi ärile andusid — tundis intelligents enese kõrvale surutuna, mitte väärtuse järele hinnatuna, ja hoidis enese kindlasti ärimeestest ja nende naistestki eemale.

Nii jäi Martensile järele äriilm ja ta katsus Rodat selle õhuga harjutada; käis mõne korra mõne tähtsama esitaja pool külas ja pani tähele muljet, mis Roda seal sai.

Oo, ta võis mureta olla, Roda oli hästi kasvatatud ja kannatas maitsetust ja igavust kangelasena. Laskis ennast lihavatel naistel laksudes põsele suudelda, vaatles nende kallist ja maitsetut mööblit, labaseid pilte seintel, nende vaimliselt armetut tundmata romanikirjanikke toodetest, perekonna ja moeajakirjadest koosseisvat raamatukogu, kuulas nende köögihuvilist jutuajamist, ega vaielnud isegi tervisvastalise lastenuumamise metoodi vastu.

Aga kodu oli ta mehele öelnud: „Teistkorda sinna vist minna ei maksa, nägin juba kõik. Igatahes ükskord — huvitav."

Paremini ei õnnestanud kohwimajades, kus Martens Rodat mõne haritud ärimehega tutvustas. Muidugi oli neil niipalju takti, et oma spekulatsionidest rääkima ei hakanud, aga nende arutused politikast ei olnud muud kui ajalehe artiklites avaldatud aabitsatõdede korrutamine ja igavate päevauudiste mäletsemine.

Ilma Roda seletusteta sai Martens aru, et edaspidi teda enesega ühes kutsuda ei maksa.

Ainukeseks erandiks oli teliskivivabriku omanik Asper, Martensi koolivend. See käis harva Martensite pool, rääkis vähe, mängis klaverit ja sai Roda poolt kui erakordselt intelligentne ja andeline inimene tunnistuse. Ta läks alati vara koju, ei liikunud kunagi joogimajus, temast oli Martensitele vähe seltsi.

Ja siis oli kumbki läinud oma rada.

Roda andus kodus raamatutele ja aasta pärast lapsekasvatusele ja raamatutele. Aasta hiljemini ilmus tema sulest varjunime all esseedekogu mõne omaaegise tähtsama kirjamehe üle, algades vanemaist. (Järgmises andes pidi jutt nooremaist olema.) See raamat võeti intelligentlisemate arvustajate poolt ühise kiiduavaldusega vastu, suure hulga silmis jäi ta tähelepanematuks.

V.

Martens ei läinud Sanglepa lahkumise järele „Metropolist“ koju. Ta pööris linna puiestiku poole. Järele mõelda tahtis ta kõige üle ja tänasest õhtust peale pidi tema elu ärimeeste omast igal sammul lahku minema.

Pilvis märtsiöö mustavas pimeduses lähenesid kauguses teineteisele kaks tuhmenevat tulede rida, linn oli vaikne, majad mustasid kui tänava-äärde mahaheitnud loomakari, kõnniteel hiilisid harvad öönaiste varjud.

Täna tahab ta segamata üksi olla, kui kaupmees, kes oma seisukorra üle selgusele peab jõudma.

See käik linna puiestikku, ösisse üksildusse oli vägivald iseenese, oma harjumuste vastu.

Ei olnud ta aastad otsa millestki nii hoolega eemale hoidnud kui üksildusest. Kodu ja abikaasa, kes äriasjust vähe huvitatud, ei pakkunud kindlustust üksilduse vastu, sellepärast ruttas ta hommikuse kohvi järele ärri ja oli õnnelik et seal erevas tegevuses aeg lõunani lennates läks. Ta leidis lõunalt ärajäämisekski sagedasti ettekäändeid, teatas neid telefoni kaudu koju ja istus mõne ärisõbraga restorani lauas. Aga väljasõidu ajaks ilmus, mingit arusaamatut tarvidust tundes — rahvale oma olemasolu sel kombel teada anda. Pärast seda jälle mõni tund äris, siis kohvimaja ajalehtega, lühike õhtusöök kodus ja pärast seda uuesti kohvimaja või restorani saal ärisõprade ja tuttavatega, kelle otsimiseks mõnikord ühest teise tuli sõita, et aga mitte üksi istuda. Nii kestis see harilikult ikka üle kesköö. Isegi pikem jalakäik tundus igavana ja võeti ette ainult hädalisel korral, kui voorimeest käepärast polnud.

Nagu suuremate äriliste operatsionide puhul, kuigi need pealiskaudsel teadmisel kindlasti kasutoovad, erevus ajas selget ülevaadet seisukorrast saama, nii tundis ta nüüd tarvidust endise tuttava tulekul, mis palju ununenut

helisema pani ja sügavat lainetust lõi, oma hinge igasse kontosse kaema. Praegu oli tema hing kui äri, kuhu järsku uus laadung ootamata kaupa sisse visatud ja tarvis on sellele sündsat mahutust leida, riiulitele ritta seada ja aitadesse asetada, vana kõrvale koristades.

Oli olnud mingi eksitus endistes arvetes, sellest tuli kõik. Nüüd parandab ta selle vea.

Kudas võis tema vaimlise keskkoha luua, üksi ehk abikaasaga ühes, kes seni avaldanud ühe köite, sellegi varjunime all! Puudus vaimlise keskkoha loomiseks tõmbejõud. Tema ise võis seni ainult ärimehi oma laudkonda tõmmata.

Nüüd on tõmbejõud leitud. Sanglepal kui Europast tulnud tõuseval tähel on kerge koondada enese ümber linna intelligentsi, loomejõulist noorust, ja kus võiks tal selleks rohkem võimalusi olla kui Martensi kodus! See peab olema Lorenzo de Medici palee Via longa peal!

Ta ei lõpeta ärilist tegevust, oh ei!

Ta jatkab seda, aga üht silmapilku vabast ajast ei saada ta mööda nende rahakogumise õhinasse uppunute hulgas!

Veel ei aimagi Sanglepp missugust varandust ta oma kodus peidab, ei aimagi, et tema poolt kiidetud esseede autor sõbra abikaasa on.

See saab olema üllatus! Seda hoiab ta Sanglepa esimese küllatuleku puhuks.

Ja Roda . . .

Ta tunneb oma abikaasat kui raamatut, mille huvitava ja sügavagi teab olevat, mille üle aega pole olnud lähemalt ja põhjalikumalt järele mõelda.

Ta tunneb naise kabinetti (buduariks ei kõlba seda nimeta) astudes alati salakartust ja mujal nii julge ning iseteadev — jääb ta siin araks, ning kõnnib tasa, jalavarvastel.

Siin on ühe inimese individualne maitse enese äärmuseni maksma pannud, väheste abinõudega, mitte väga kulukalt, aga vahelesegamist ja parandamist sallimata. Siin valitseb tema naise individualiteet vääramatalt.

Esimesel abielu aastal katsus Martens kogu korteri mingi kokkuleppe maitse järele korralda, küsis nõu ja andis nõu, käis aga vististe oma maitsega üleliiga peale, nii et Roda viimaks kõigi tubade vastu haruldast ükskõiksust avaldas, aga selles ühes, mida enese kabinetiks nimetas, enese täielikult maksma pani. Kui siin mees tellitud raamaturiiulid liiga kõrged leidis olevat, või mõned pildid mitte midagi ütlevad, oli naine otsustavalt palunud „vähemalt üht nurka jätta", mis ta ainult enese maitse järele võiks seada. Sinna tuppa astus mees alati argliku koputamise järele ja lahkus sealt õige pea, kui naine iseäraliselt jutukas ei olnud.

Hilisel ööl koju tulles leidis Martens oma abikaasa harilikult ikka veel oma kabinetis istuvat ja seletamatuks jäi, kas ta teda ootas või muidu varemat magamaminekut põlgas.

Nii oli ka täna. Naise kabinetis põles elekter. Martens seisatas silmapilk ukse taga, koputas siis tasa ja astus sisse.

Roda istus laua taga, seljakile toolil, mille madal poolsõõris paenutatud punane seljatugi päevast põlenud tugeva käevarrena tema valges bluusis pihta selja tagant ümber võttis. Raamat oli põlvil, üks äär punase laua ääre najal.

Ta luges nagu ikka: silmad peatuvad raamatus, siis pöördub pilk vähe kõrgemale ja viibib tükike aega kauguses, kulmude vaevalt märgatavast liikumisest võib mõtte töötamist aimata. Siis vahib ta jälle raamatusse, nagu otsiks sealt mõtte jätku.

Martens peab, nagu harilikult hilja tulles, enese kohuseks juttu algada ja otsib sõnu. Kui sõnakas mees ta kohwimajas ärisõprade hulgas istudes või ka avalikul koosolekul on!

Kui rikas on tema elu igapäev sündmustest ja kui palju on tal õhtul ärisõpradele kohvimajas istudes jutusta! Aga siin ei leia ta ainet, millest naine huvitusega osa võtaks, mille juures vestmine loomulikuks kahekõneks muutuks, millest kaasarääkimiseks naine sunnitud ei oleks.

Kudas siin valima peab ainet, sõnu ja tooni, just nagu pedandile ärisõbrale kaupa.

Ja meelde tuletes suhet, üht ainust suhet kellegi teisega, arvab ta nägevat hilise tuleku pärast nutust punaseid silmi, mis juba naeratavad, kuulvat vallatut naeru ning kallistavaid sõnu ja armast vestmist. Kas ei peaks nii olema kodu? Või kui see juba peaaegu olemas oli, mispärast oli tarvis seda muuta? Kas ainult vahelduseks? Armas kodune olek oli igapäevaseks saanud, tuli igatsus kõrge mäe karge õhu järele . . .

Täna on tal aine, millest siin rääkida, ainult algada on raske, kuulduks ametlik toon, nagu loeks alam ülemale rapporti.

Ei või ometi algada: „Tead sa, keda ma täna nägin?“ Veel vähem kõlbab: „Olin täna ühe noorepõlve sõbraga koos.“ Nii palju maitset on tal ka, et mitte ütelda: „Imelikud on saatuse teed.“

Täna on ta siiski julgem kui harilikult, tal on midagi kaasas, millega kindlasti Rodat üllata loodab. Ainult raske on seda sündsates sõnades ja kohase sissejuhatusega avalda. Kõige ilusam teade kaotab poole omast mõjust, kui tooja ta vallakasaka kombel ametlikult ette loeb.

Martens istub sohvale, mille punase seljatoe jooned veeroosi varsi meelde tuletavad ja vaatleb silmapilgu oma naise ilusat otsaesist, mille paremast nurgast siledaks soetud juukste piirjoon ilusas kaaris üle läks ja siis keskelt üle kõrva jooksis. Siis tunneb ta korraga tungi seda kirjutuslaua taga raamaturühma ja paberite ees istuva valjult intelligentse naise näoilmet pehmenda, eruta, kuulama sundi, oma vaimlisest tasakaalust silmapilguks välja viia, inimlikumaks, lähemaks teha.

Ta astub riiuli juurde, tõmbab sealt ühe peenes köites raamatu, istub jälle sohvale oma abikaasa vastu ja ütleb:

„Nägin täna „Orioni“ autori.

Ta oli selle mõju õigesti rehkendanud.

Naine tõstis äkilise nõksuga pead, mis põlvile asetatud raamatusse vahtimiseks rinnale oli vajunud.

„Orioni“ autori? Kirjanik Sangleppa?

„Just nii.“

„Aga kus?“ küsis naine peaaegu põnevusega, kuna tema näole kerge jume ilmus.

„Metropolis“... Nagu näed on seal käimine enese viimaks tasunud“, katsus Martens naljata.

Ka naine naeratas.

Martens tundis enese väärtuslisema ja julgema, kui vaene, kes kohtanud rikast sugulast ja jutustab naisele sellest iseteadvalt ja jaheda ükskõiksusega.

„Lubas mind vaatama tulla.“

„Siia?“

Ja jälle pööris naine äkilise nõksuga pead, kulmudki kerkisid kõrgele uudishimust, sellest tühjusele ja igapäevsusele omasest nõrkusest, millest muidu see naine ikka vaba olnud.

„Ma kutsusin esite enese poole kontori.“

Ta loeb kulmude pikaldasest vajumisest ja silme varjundi vaevalt märgatavast vahetusest nõrka pettumuse helki ning lisab suuremeelselt juurde:

„Tuleb pärast siia ka.“

See on tema sõber, kelle üle naine rõõmustab. Tema oli see, kes keldrist kõige väärtuslisema veini leidnud ja selle nüüd jänunevale rändajale ulatab. Ta küsib koduselt suitsetamiseks luba, mis naine oma toas alati rahulolematult kulme kortsutes keelanud, juba siis kui pulma roosid veel närtsimata olid. Ja luba saades algab ta pikemalt rääkima enese kutsest, selle varjukülgedest, aga ka väärtustest... Nii ilusad ja kadestusväärilised kui ka intelligentkutsed ei ole, on neilgi oma varjuküljed. Inimene jääb seal ikkagi äraippuvaks, nimelt majandusliselt.

Ei olla Sanglepagi seisukord vist sugugi hiilgav...

Nüüd on aga tarvis neile seda ärarippuvust kergenda, tundmatuks teha. Siin võivad rikkad kodanikud kirjanikka ja kunstnikka toetada ja peavad ka seda. Kahju, et meil arusaajaid jõukaid inimesi vähe on, kes kunsti ja kirjanduse kaitseja osa enese peale võtaksid.

Nii seletab Martens, mõista andes, et tema üks Mäcenidest olla tahab, kes halvasti tasutavale vaimlisele tegevusele toetust tahab anda ja töötajaile sellel alal tegevusvõimalust.

Eks ole ta seda võimalust annud mitme aasta jooksul Rodale. Ja kudas veel! See raamatukogu, see kabinett, see mööbel, kõigis stiili peenustes Roda maitse järele valmistatud, kõik need aristokratlised elamisvõimalused oma mehe kodus... Eks ole need mehe ärilise tegevuse läbi tingitud!

See oli ammune arve, mida Martens meelde tahtnud tuleta, aga sündsa juhuse puudusel ikka edasi pidanud lükkama. Nüüd oli ta seda öelnud ja võis rahuldatult head ööd soovida.

VI.

Oli midagi uut Martensi hinges, nagu oleks joogimaja üksiktuba korraga eluruumiks muudetud, isikliku maitse järele korraldatud, elamiseks ilustatud ja lilledega ehitud.

Nii oli ta aasta eest enese tunnud, kui kodulinnast kooliaja sõbranna siia sõitnud ja temale panka kutse kokkusaamiseks saatnud. Päev oli läinud lennates, muidu poolpime pangakontor oli valge, kaasteenijad kui vennad, arvudega ja vekslitega täidetud äripäev mälestustega ehitud kui pulmakoda.

Ta tahab sõpra vääriliselt vastu võtta. Tunneb ta natuke kadedust Sanglepa kutse üle ja välgatas kord kirjaniku juttu Europas rändamisest kuuldes mõte peast läbi: „See on õige elu! Minu elu on nurja läinud!“ siis tahab ta omakord Sanglepas kadedust ärata. Oo, see äriline tegevus polegi nii huvita, nagu eemalseisjad arvavad! Tulgu nad siia, ühte ärilisse närvitsentrumi ja nad näevad, missugune põnev tegevus, missugune elu siin keeb! Ja siis tagajärjed — inimene on vaba, tal on kõik võimaldatud...

Või tahab tema sõber ehk oleta, et raha läbi kõik võimaldatud ei ole?! Asjata väide, kadedusest tekkinud sofistline tõestuskatse!

Sulane on tükk aega ukse juures seisnud ja tuletab nüüd viisaka asjalikkusega meelde:

„Seda kirja paluti kohe vastata."

„Ah nii! miks ennem ei öelnud! lasete oodata!" ütleb Martens pahandavas hääles naljatavat tooni kuulda lastes.

„Herral tarvis miski muu peale mõelda", ütleb Vidrik ja silitab omi rippuma kippuvaid, pikke valkjaid õredaid vurre.

„Äris ei tohi unistada, eks ole Vidrik? Peremees veel kõige vähem."

„Eks töö ajal peab töö peale mõtlema", arvab Vidrik.

„Nimelt. Seda peate mulle alati meelde tuletama", ütleb Martens.

Ta loeb kirja läbi, hakkab vastust kirjutama, aga meeleolu on nii hea, et vaikida raske.

„Kudas teil siis ka oma elu läheb? Lapsed terved kõik?"

„Terved kõik. Noorem tütar see valutab vahel pead. Andsime tilkasid."

„Soo . . . Mis tilkasid?"

„Ei mina ka tea, ema tõi tohtri tähega, mis kolme aasta eest poisile kirjutati, kui sel palavik oli . . ."

Aga Martens ei kuule enam Vidriku seletust, ta näeb kujutuspilti viletsast, väga viletsast toast, milles lämmatav õhk ja kaltsudes lastekari. See on Vidriku kodu, kuhu ta kord sisse astunud . . .

Talle on ikka vaesus ning viletsus vastumeelne olnud, meeleolu rikkunud, ja praegugi katsub ta seda inetut pilti eemale peleta ettekujutuse läbi oma kodust, kuhu ta Europast tulnud kirjaniku viib.

On õhtu. Tubades põleb elekter . . . Lilled, vein, muusik, vaimukas veste . . .

Vidriku vilets kodu taganeb selle eest . . .

Mälestus sellest toast, kus ta mõne minuti viibinud, sellest puudusest ja viletsusest, mis ta seal näinud, on teda sagedasti joogimajades torkanud kui arved tuhandani tõusnud. Uulitsale astudes ütleb ta joomaseltsilisele:

„Leiad isegi nagu rahuldust, kui ühe osa suurest kasust minema viskad, enese käest ära, mingu see või kelneri kätte. Öeldakse: paljud nälgivad . . . Ma tean seda. Aga keda ma nälgijaist avitama peaksin? . . . Nälgimine on isegi kasulik. Kasvab rahulolematus ja tung mingi õiglasema korra järele, kus enam ühed õhtuga teise aastapalga-suurust summat läbi ei või lüüa . . . Miks lasevad need nälgijad meid nõnda prassida!“

Üksi jäädes laseb Martens, juba täna külalist ootes, silmad üle väikese kabineti käia.

Missugust muljet avaldab see raske büroo paberite virnadega, telefoniga ja paksude äriraamatutega selle külalise peale? Nahksele sohvale juhatab ta Sanglepa istuma ja laseb siis vaadelda ühe äriilma närvikeskkoha elu.

Paari aasta eest oli teda koolivend vaatamas käinud, kes kuski kaugel kreisilinnas kooliõpetaja kohakesel teenis. Tema siin juhatab äri miljonilise aastaläbikäiguga, on selles ise peaosanik, tunneb enese iseseisvana. Kooliõpetaja oli kadestades Martensi kui ärielu kindrali tegevust vaadanud, ja lõpuks surutult lahkunud, enese saatuse kohta vaikselt midagi troostitat lausudes ja käega lüües.

Kas ka tänane võõras teda aukartuses imetleb?

Ta kuhjab sahtlitest rohkem paberid lauale, seab äriraamatuid mõjuvamasse riita, nihutab tähtsad arved esile, võtab mõne rahaasjanduslise ja kaubanduslise ajakirjagi välja. Kontoriruumides elustab ta tänaseks ka erakorralist tegevust, mitmeid õiendusi hädalisteks tunnistades, et liikumist ja elu suurenda.

Siis jääb ta jälle mõtlema.

Tegevus võib mõju avalda, mõtleb ta büroo taha istudes. Aga tegevuse mõte?

Tarvilikul korral peab ta ka tegevuse mõtet sõbrale seletada võima.

Ja ruttu hakkab ta põhjendusi ärilise tegevuse kaitseks meelde tuletama, põhjendusi, milledega ta enesegi ees seda tegevust mõnikord kaitsenud.

Ta mõtleb seisendigi valmis, milles sõber sisse astudes teda peaks tabama: ühes käes telefoni lusik, teisega kirjutab blokile märkusi, lakooniliselt küsides ja vastates, nagu kindral võitlusväljal.

Ehk ta istub oma tugitoolil sügavalt paberitesse vajunud, kavatseb uue ärilise sõjakäigu plaani ega kuulegi sõbra sisseastumist.

Ehk tal on mõni ärisõber parajasti kabinetis, kui Sanglepp tuleb. Martens palub teda sohvale istuda ja silmapilgu oodata. See silmapilk peab sügava mulje jätma, nii et kirjanik seda kuski oma tulevase toote leheküljel surematuks teeb. Sanglepp peab kuulma, kudas ärielu kindral räägib, peab imetlema selle telegrammistiili asjalikkust, karvapealsust, kindlust, lihtsust ja mehisust. Ta peab kuulma, et ainult kirjanikud stiilimeistrid ei ole, et nende poolt põlatud ärimeeste juures stiiligi õppida võib!

Aga asjata laskis ta ennast igast ukse peale koputamisest eruta, asjata võtab mõeldud seisendid, Sanglepp ei tule täna, ei tule homme, ei tule sel nädalalgi. Ei olnud teda ka õhtuti „Metropolis“ ega muis linna peenemais joogikohtes näha.

Haigeks jäänud? Ära sõitnud? Või peletas teda see ärimeeste laudkond tol õhtul, nii et minustki eemale hoiab? küsiteleb Martens oodates eneselt.

Ja Roda näolt arvab ta iga õhtu küsimist lugevat: Käis Europast tulnud sõber sind täna vaatamas?

Umbes nädala pärast näeb ta Sangleppa „Metropolis“ mitme seltsilisega (välimuse järele oletades vist ka kunstnikud või kirjanikud). Nad sorivad mingi käsikirja ja loevad sellest üksikuid kohte, veste näib elav ja lõbus olevat.

Martens ei julge läheneda aga istub sinna, kus Sanglepp teda näha võiks. Ta näebki viimaks Martensi ja teretab peanikutusega, ei tõuse aga üles ega rutta oma sõbra lauda. Järeldus sellest tagasihoidlikkusest, mis juba eemalhoidmiseni ulatab, on haavav. On see vaese vaenulikkus kapitalisti vastu?

Välja minnes alandab Martens enese nii kaugele, et Sanglepa laudkonnale läheneb. Sõber tõuseb püsti ja astub mõne sammu vastu, kas viisakuse pärast või selleks, et ärimeest oma sõpradele tutvustada ei tarvitseks?

Martens küsib lühidalt meeleolust kodumaa linnas ja tuletab siis oma kontori adressi meelde. Sanglepp vabandab senist tulemata jäämist ajapuudusega, aga lähemal ajal lubab tingimata ilmuda.

Läks veel paar päeva, siis ta tuli ja tabas Martensi kõige igapäevasemas seisendis, angeldaja Kormitsiga juttu ajamas. See ei lasknud ennast üllata ja algas hariliku familjäärsusega:

„Oh, ma tunnen juba seda Europa herrat!"

Sanglepp vaatas talle võõrastava jahedusega otsa:

„Väljamaa tutvus?"

„Ma pole oma ihujalga üle kodumaa piiri saanud", ütleb Kormits lõbusalt naeratades. „Mul, jumalale tänu, veel kodumaal süüa on, miks ma ilmamööda peaks kolama minema! Eks me ju jõime ühel õhtul „Metropolis" üheskoos?"

Sanglepp on Martensi ettepanekul sohvale istunud, kuulab viisaka tõsidusega Kormitsi sõnu ja vastab:

„Oletades teis ärimeest, julgen meelde tuletada ajaloost, et mitte just nälja või puuduse pärast uusi kaubaturge otsima pole mindud, uusi kaubaühendusi sobitama, väljamaa ärieluga tutvustama. Nii näituseks . . ."

Ah mis!" ütles Kormits vahale. „Neid tuuletallajaid juba tunneme! Eks mõned meie noortest ärimeestest ole seal väljamaal ka käinud, õppimas ja vaatamas. Ei jää

muud järele, kui hakkavad ühistegevust edendama ja nõnda edasi! Kes ikka mees on, see võib praegusel ajal kodus äri küllalt teha. No ja, väljamaale võib ju kord tervisveele sõita, ma mõtlen ka seda teha kui raha juba küllalt. Ja peale selle, ma saan aru kui teiesugune kirjanik või kunstnik maailma mööda kolab; temal ükstakõik kus ta nälgib, siin või Parisis."

Sanglepp on väga viisaka tähelpanekuga kuulanud ja tahab midagi vastata,. aga Martens jõuab vahele:

„Teil ei maksa herra Kormitsi juttu tõsiselt võtta ega polemiseerima hakata. Tema on enese rahakogumisele pühendanud ja . . ."

„Soo! Aga sina?" hüüab Kormits toolile seljakile lastes ja käsa püksi tasku pistes. „Oo, vennas! Sina teed seda suuremal mõõdul!"

„Mina vaatan selle asja peale teisiti, minule on äri ülespidamise teenimise abinõu."

„Abinõu!" naeris Kormits. „Egas minagi paberirublasid söö!"

„Jätame selle!" ütleb Martens kärsitult. „Tule õhtupoole siia, siis räägime pikemalt, mul pole praegu aega."

„Vahest eksitan?" küsib Sanglepp.

„Ei, sugugi mitte."

„No hea küll, mõtle järele", ütleb Kormits üles tõustes. „See on hea sehvt, mis ma rääkisin, võib oma sada protsenti teenida."

Ta ulatab mõlemile koduselt kätt ja läheb.

Sanglepp vaatab seletust pärivalt Martensi otsa.

„Kodumaa on edenenud", ütleb ta.

„On kõiksuguseid", vastab Martens pahandades.

„Osanik?"

Martens nikutab peaga ja katsub juttu teisale käända.

„Leidsite tee minu kongi?" küsis ta.

„Kergesti."

„Peame veel ühe aasta nende ruumidega leppima, siis ehk pääsete minu kabinetti teisi ruume mööda kolamata."

„Mõtlete oma kaubamaja jaoks moderni paleed ehitada?"

„Oma majakest, rohkem midagi."

Telefon kõliseb, Martens vabandab ja võtab toru. Tal on võimalik ärikindrali osa etenda, kuigi tuju selleks märksa langenud. Ta lõikab lühidalt küsimisi ja vastuseid, teeb paberile pliiatsiga märkusi, paneb siis toru käest ja vajutab elektrikella nuppu.

Vidrik ilmub uksele. Martens annab talle käske, laseb kontorist üksteise järele teenijaid ilmuda, seletust anda, teeb korraldusi, laseb mõned paberid allakirjutuseks tuua ja ütleb viimaks sulasele, et tunni jooksul temaga võimalik rääkida pole. „Ehk kui peaks väga hädaline asi olema, siis öeldagu, et „Metropolis" einet olen võtmas."

Ta hüüab uulitsal voorimehe ja ütleb sellele tasa, et ruttu sõidaks.

Oli lähemalgi kohte, kus einet oleks võtta kõlbanud, aga neis ei ole ukseavaja, riidehoidja ja kelneri kumardused kindlustatud.

Siin võis Sanglepp imetleda, kudas tema endist nälgivat koolivenda kumardustega saadetakse, kudas teda läbi saali minnes varaste einevõtjate poolt austusega teretatakse, ja kudas ta öelda võib:

„Istugem „oma" lauda."

Ilmub kelner, paendub kumerasse ja jääbki nii seisma, kuni herra Martens lahkesti ütleb:

„No Karl, minule nagu ikka. Aga herra Sanglepp?"

„Ainult kohvi."

Ja Karl teab, mis herra Martens hommiku poole joob: ikka ainult Varssavi kohvi, aga enne sööb ühe võileiva või ja munaga; seda nimetab Martens „oma maitseks." Karl teab ka missugust suitsu see herra suitsetab, teab ka need ajalehed, mis see herra alati loeb.

„Metropoli" suures saalis on ennelõunane vaikus ja ämarus. Akendest paistab õredate eesriiete läbi tuhm valgus, paar elektriroosi õit lae küljes on kahvatud,

harvad võõrad istuvad ajalehte lugedes, kohvi rüübates ja suitsetes.

Martens katsub endisi aegu meelde tuleta, kui nad üheskoos nälginud ja nälgides õppinud.

„Olete sellest nälgimisest ka oma ilmavaate kujunemisel loogilikka järeldusi teinud?" küsib Sanglepp.

Martens vaatab küsides tema otsa ja otsib siis vastust.

„Jaa", algab ta venitades, „ma saan aru, mida mõtlete... Olen lasknud ilmavaadet, nii öelda, iseenesest kujuneda."

Ta puhub suust pikkamisi paberossi suitsu ja pilutab mõeldes silmi.

„Ja see on kujunenud individualistliseks, äärmiselt individualistliseks. Olen võidelnud enese eest, võidelgu igaüks enese eest...

Mul ei unune enese noorpõlv, ei unune ka fakt, et tuhanded igalpool nälgima peavad; aga kas ei ole see ainuke kool, milles nad parema ja õiglasema korra eest võitlema õpivad?"

„Kui teadlikumad elemendid neid ei toeta, võivad nad aastasadadeks samasse õigluseta korrasse jääda", tähendab Sanglepp.

Martens kehitab õlgu, nagu ütleks: „See jäägu, pole midagi teha."

„Kui palju andeid selle läbi hukka saab! Ja kui palju väärtuseta isikuid tõuseb, kellel on ainult anne raha koguda, kes abinõusidki selleks ei vali."

Martens vastab midagi annete toetamisest, massi tänamatusest ja tähendab siis enese kohta, et tema äri kui abinõu peale vaatab, mis enese individualiteedi maksmapaneku kõige täielikumalt võimaldab. Ta ei söanda Sanglepa ilmavaate kohta seletust pärida, teades et sõber noorepõlve nälgimisest ja pikast kannatusest teistsugu loogilisi järeldusi on teinud.

Ta katsub jutu kõrvale käända.

Tarvis enesest paremat tunnistust anda, tarvis kustuta mulje Kormitsist, tarvis teha end võrdlematuks sarnase ärimehega.

Ja silmi pilutes ning pikke suitsujugasid lae poole puhudes katsub ta imponeerida oma idealiga.

Lorenzo de Medici — see olla tema ideal. Kirjandusele ja kunstile on toetajaid ja kaitsjaid vaja; selleks on aga raha, palju raha tarvis; see on parem toetus kui palju ilusaid sõnu. Ja selle juures enese annetekohast arenemist mitte unusta, vaimlist elu hooletusse jätta...

„Väga ilus. Aga mul oleks siiski palju selle kohta öelda", tähendab Sanglepp.

Aga Martens on kella vaadanud — tarvis minna.

Ta annab oma nimekaardi koduse adressiga ja palub kõige lähemal ajal ilmuda. „Abikaasa rõõmustaks väga teie ilmumise üle", lisab ta juurde.

Ta jätab ütlemata, et Roda esseede-kogu autor on, mida Sanglepp arvustades erakorraliselt kiitnud.

Selle üllatuse peab ta tema kodus üle elama. Ta peab tema majas varanduse leidma, missugust seal eeldagi ei tea. Siis muutub tema arvamine vahest ka Martensi enese kohta.

Õhtusöögil ütleb ta Rodale asja tähtsust nimelt tooni ükskõiksusega veel enam alla kriipsutes:

„Sanglepp tuleb lähemal ajal."

VII.

Lorenzo de Medici!

See oli rängasti öeldud ja kohustas.

Õhtul vara koju minnes, lootes et Sanglepp ehk ilmub, palub ta luba Roda raamaturiiulil sorida ja otsib sealt materjali Medici üle.

Roda laual raamaturühma peal on Sanglepa novellidekogu „Orion“ ja ülikonna valikust ning väikesist vaevalt märgatavaist muutusist juukse kandes arvab Martens märkavat, et Roda kellegi tulekut ükskõiksusega ei oota.

Kella pool kümneni loeb Martens Medicist ja kohvimaija ärisõpre seltsi minnes kujutab ta ennast juba Lorenzona, oma aja valitute hulgas. Põlgab kõike, mis seni sallinud, tõrjub viisaka käeliigutusega kõik tagasi, mis ärimeeste maitse ja harjumused esile tahavad tuua, joob valitud veini ja võtab kõiki küsimusi filosofiliselt.

Ta ootab järgmisel õhtul jälle Sangleppa, loeb Medici üle ja ruttab siis kohvimaija.

Päev läheb aga päeva järele, Medicist on küllalt loetud, aeg on teda teostama hakata.

Siin on Medici, ja Roda võiks Fiorenzo osa mängida. Aga puudub Poliziano, Pico de Mirandola, Pulci ja teised vaimukangelased.

Varsti pidi Martens nädalapäiviks pikemale ärireisile sõitma.

Need reisid olidki kaubamaja Martens ja Co. elujõuliseks teinud ja Martensi enese jõukusele aluse rajanud.

See oli kui argonauti-sõit kuldse naha järele ettenägemata hädaohtega ühendud, nurjaminek koduteelgi igal sammul ootamas. Kaubamaja asutajad ärimehed ei olnud temas eksinud. Teda oldi valmis kõigega varustama, kõike mis tarvis kaasa andma, sest kuldsed nahad teati seal kaugel puies rippuvat, oli ainult julget ja osavat meest vaja, kes need sealt maha võtaks ja koju tooks.

Juba esimesel käigul tundis Martens isegi enese kuldnahke toomiseks kutsutuna.

Hädaoht ahvatles teda õnnekatsele ja rasked seisukorrad julgele proovile.

Kõrvaltvaataja võis arvata, et tal kerge on igasugustele ohtudele vastu minna ja katseid teha, mis meeletud näisid, aga ta ise teadis kui suurt tahtejõupingutust see igakord

nõudis. Veel ei olnud aga tahtejõust puudu tulnud, ega olnud ükski samm, mis mõistus tarvilikuks tunnistanud, julguse ja sisemise jõu puudusel tegemata jäänud.

Ta ilmus igale poole ilmega, nagu oleks tema asi ka keeldud kordadel arusaadav ja kõigile iseenesest mõistetav erand, ja enamasti lastigi ennast sellest eksiarvamisele viia ja tehti temale erand.

Ta ilmus kõrgete kohtade ooteruumidesse, tähtis ja traagilik tõsine ilme näol, asi erakorralise kõrgusega ja tungiva tähtsusega, et vasturääkimised harilikult vaikisid ehk neid vähevaimliste abinõudega varsti sumbutati.

Keeldud asjad leiti kõlbliselt õigustatud olevat või mindi arusaavaid pilke vahetades kõigist keelumäärustest kärmesti mööda, mõlema poole täieliseks rahulolemiseks.

Ei ilmunud näole kunagi ei ootav kõhklus ega järelandev eitava otsuse ootamine, aga oma südames elas ta kõike seda üle ja pühkis eemale tulles higi otsalt.

Pikkil teekondel vagunis ülemisel laval üksinda lamades (mõnusus, mis rikka eesõigusena rongijuhilt erakordse tasu eest lunastud) oli aega enesega arveid õienda ega olnudki pääset enese eest pagemiseks.

Alumistel pinkidel ja põrandal lävel oli rahvas hunikus ja norskas leplikult pärast mitmetunnist tõuklemist, sõimlemist, rüselemist ja rabelemist, kes püsti, kes pikali, kes istudes, kes küürutes, üksteise najal, üksteise vahel, üksteise all ja peal. Uni oli neid üheskoos kannatajaid lepitanud ja ühine vastanegi ülemisel laval, kelle poole teravaid tähendusi saadetud, oli ununenud.

Ta tundis massi kui kasimata musta, halvasti lõhnava, higist haiseva, vaikselt rabeleja ja oma rämpsu-kompsudega alati kuhugi rahutult ruttava vastu põlgtust ja hoidis sellest eemale. Aga seda armetut ja abitut, rõhutut ja rumalat, iga silmapilgu eest hirmu tundvat ja kõigi tulevate juhuste vastu kindlustamata karja nähes ärkas temas midagi kaastundmuse sarnast, mis kihutas kõigile neile kannatustele

lõppu tegema. Ta ei pidanud seda isegi ligimesearmastuseks, palju enam tahteks mingi vastiku asja hävitamiseks. Noorena oli tal mõnikord mõte tulnud niipalju raha teenida, nii suured kapitalid kokku kuhjata, et korraga kõigile vaestele andmiseks ulataks. Edaspidi aru saades, et selleks ikka liiga palju raha kuluks ja sellepärast neid kannatusi korraga võimata kaotada, jäi talle rahvahulkade kannatamine, nende kannatlik kõigegaleppimine ja alandlik ükskõiksus, millega viletsust kanti, vastumeelseks.

Ta hoidis ühiskonna parandustööst selle lihtsa ettekäändega kõrvale, et rahvahulgad ise oma viletsuse vastu protesti peavad tõstma ja oma põlve paranduseks kõik kaalu peale panema, kui tarvis elugi ohverdama. Kui nad aga ise viletsusega lepivad ja seda kannatlikult kannavad, kes on siis kohustatud neile midagi kätte võitlema!

Ta oli juhuslikult linna alevikkudes, vaesuse ja viletsuse pesades käies, eneses alati viha tunnud tõusvat kõigi nende vastu, kes siin kiratsesid, et aga elu alal hoida, kes seda nii määratu tähtsaks pidasid, et lubamata arvasid olevat mingi hädaohus õnne katsuda.

Ta leidis need inimesed kui kanad oma armetute hilpude hunikul hauduvat ja tundis eneses tahtmist tuld otsa panna neile viletsaile poollagunud urtsikuile, mis enestes putukate legionisid, räbalahunikuid ja armetuid olevusi varjasid, kes paremaks pidasid kogu elu kiratseda, kui kordki kõike mängu peale pannes inimeseväärilise elu eest võitlusse astu.

See primitivne ühiskondlise problemi lahendus oli välja kasvanud vastikuse tundmusest kõige kehalise mustuse ja kasimatuse vastu, aga veel enam põlgusest kõige ara, kartliku, alandliku ja kannatliku vastu. Ja ei olnud tal aega, aktivne olles enese põlve parandamises, ühiskondlise viletsuse põhjusi lähemalt analüseerida.

Varemini olid need sõidud huvitavad olnud, kui jõupingutuse proovid äriasjus ja võimalused elu vaadelda ja maitseda, niipalju kui seda raha ja vabadus seltskonna kõlbluskontrollist suurlinnas lubasid.

Ja kui esimesel ajal õhtud ja ööd teatrites ja lõbustuskohtes, muusika ühes veini ja naistega — iluduse tüüpused igast rahvusest, ajutiselt kõik muud ajatlused kui tiheda liniku taha varjasid ja täielikku unustust näisid andvat, siis oli see nüüd juba ammu igavaks jäänud, ja ta käis neis kohtes, et asjaajamisest ja reisist pinevil olles aega surmata, aga mitte enam maitstes ja andudes; ennem nagu protesti avaldamas labasuse, maitsetuse, igavuse ja õuduse vastu, mis neis kohtes nüüd tema meelest näis valitsevat. Ta haavas naisi, kõige ilusamatel lubamata labasusi, maitsetuid kunstlikka kaunistusi ja inetuid ehteid leides; ta kallas veini kõlbmatuna maha või jootis sellega teenijaid, keelas muusika kui kõrvahaavava ära ja lahkus skandaliga, mille aga raha abil hõlpsasti heaks sai teha ja hirvitas selle üleüldise ostetavuse üle veel ukse vahelt.

Kui muusika ja teatri armastaja käis ta harvail paremail kontsertel ja kunstiteatris; aga seal lõppes etendus aegsasti ja varsti oli ta neiski õige valijaks saanud ega leppinud pool-kunsti heatahtliku kuulajana või vaatajana.

Teatriga oli tal ühenduses üks juhus, mida veel korda ei läinud kvalifitseerida, kas ta ilusate või õudiste hulka kuulub, kas teda olematuks soovida või saatust tema eest tänada. See oli midagi romanitaolist, kuigi lühisuse poolest enam ühe-öö hirmu ja õuduse jutt, mis võib olla sellepärast sagedalt, iseäranis iga reisi puhul, uuesti elavalt ettekujutusse kerkis, et teda lõpetuks lugeda ei tahtnud. See oli kui konto, kuhu veel üks summa on sisse kanda, et siis kahekordist lõpukriipsu kõige raamatupidamise reeglite järele alla tõmmata.

Oli toodud Martensi poole raamatupakk pealinna kellegi naiskursistile kätte viimiseks. Äriasjade õiendamise järele tuli see talitus talle meelde ja juba pidi ta käskima pakikandja kutsuda, aga mingi salahuvi, äratatud kuuldud juttude läbi kursistide elust, viletsustest ja kannatustest, kihutas teda ennast minema. Ta sõitis umbes kolmveerand

tundi, läbi kitsaste ja kõverate rist- ja põik-uulitsate ning peatas viimaks kasarmusarnase kivimaja ees. Kolas treppe ja koridorre pidi, küsis sassis peaga ja koristamata habemega bluussärgiga üliõpilastelt ja koputas viimaks ühe ukse peale.

See oli kõhna näoga neiu, kes talle ukse avas, kasvu poolest täieealine, aga gümnasiumi õpilase ülikonna ja lihtsa juuksekande viisi tõttu tuletas ta vanema klassi koolilast meelde. Ta astus niisugust isandat nähes, kes esinemisviisi ja ülikonna poolest vist harilikkudest külalistest täieste lahku läks, kohmetult tagasi, teadmatu mis teha.

Martens palus luba tuppa astuda, tutvustas ennast kui kodumaalt tulejat, mis juures neiul nagu päiksepaiste helk üle näo lendas. Ta läks lahkemaks, pakkus istet, aga jutuajamiseks võõrastega näis tal igasugune vilumus puuduvat. Näoilmes oli mingi abitu erutus, ta vahtis oma kätele, mille sõrmedega põlvedel mängis ja vaatas Martensist siia ja sinnapoole mööda.

See oli igasuguses seltskonnas ja seisukorras küllalt vilunud, et ainet kõnelemise alguks leida; aga oli temalgi ebamäärane kohmetus selles viletsas üheaknalises toakeses, milles sitsist eesriide taga vist voodi oli; peale selle oli toas veel vildak raamaturiiul, paar vana lauda raamatute, paberite, roostetanud teemasinaga, paari tassi ning taldrikuga. Ja toa elanik, nähtavasti ennast vabatahtlikult viletsusele pühendanud, koolipõlvest pärandatud kulunud kleidis, võõras kõigile välispidise hiilguse,kiusatusele ja veetlustele — see sundis Martensi ettevaatlikult kõneainet valima ja erakordse viisakusega esinema.

Ta hakkas küsitelema, mida neiu õpib, kas üksi elab, kas omaksed kaugel?

Õpib matematikat; elab ühes Vene neiuga, kes jurat studeerib. Omaksed kodumaal.

Miks matematika valinud, kas juba kaugel, kas palju teiste seltskonnas käivad?

Matematika valivad harilikult need, kes teda tõsiselt tahavad õppida; ta on juba teisel kursusel; nende pool käidakse vähe; ainult Vene neiu tuttavad. Nemad ise ei käi pea kuski, harva mõne seltsilise pool, paar korda aasta kohta teatris.

Ta räägib seda ara, katkema kippuva häälega, abitult sõrmedele vahtides, millega põlvedel mängib.

Martens vaatleb seda lapselikku nägu, millel pole veel sügavaid iseloomulikka aktivses eluvõitluses omandatud jooni, aga kinnised huuled avaldavad passivset kindlust ja kinnipidavust, millest kord kinni võetud.

Teater!

Martens haarab sellest kinni. Ta tahaks vähemaltki meelehead sellele tütarlapsele teha, kes kaugel kodumaast, aga tunneb isegi taktituna igasuguse pakkumise.

Teatri pilet aga — see ei võiks haavata, ja vähemategi eksiarvamiste kõrvaldamiseks kutsub ta korteriseltsilise kaasa.

Neiu ei leia seda pakkumist iseäralisena, aga peab piletisaamist nii hilja täiesti võimatuks, mille peale Martens naeratab:

„Jäägu see minu mureks."

Tõepoolest, tal ei olnud esite ei iharaid tagamõtteid ega erakordist vaimlistki huvi selle plika-ohtu intelligentse neiu vastu; tundis ennem vaikist kaastundmust ja mõtles iseeneses sala, kudas oma küllusest haavamata sellele poolnälgides õppijale abiks saaks olla.

Ta saatis neiudele koju kolm piletit, naljatoonil kaasalisatud kirjakeses seletes, et kui ta ise on ühele kavaleriks, siis teine võiks kedagi veel seltsiliseks võtta.

Pärast tunnistas isegi enesele, et seda tagamõttega teinud.

Nad istusid õhtul kunstiteatris esimeses platsis, Martens, neiu Alakask, lõbus ja armsanäoline Marja Ivanovna ja selle tuttav rohuteadlane Pavel Ossipovitsch, pikkade silmile langevate lokkidega ja silumata habemega, särk nööriga seotud ja säärega saapad jalas.

Alakasel oli uus tumepruun kodukoetud riidest ülikond seljas, mis nähtavasti kaua uue osa etendanud, mille alt kael ja paljad käevarred ning jaladki kaugele välja kasvanud. Muidu ei ühtegi ehet, juuksed kui koolilapsel siledaks soetud ja palmik kukla taha mõne nõelaga kinni pistetud.

Kuna neiu harrastunult näitekunsti vaatlusele andub, piilub Martens vargsi seda elust, veel enne tema maitsemist, enne temas teadvusliseks saamist, loobuvat ilmet ja aimab iseäralist tõmbavust, enesest üleelava, vaimliselt kõrgema naise ja kõige elu saladuste vastu veel tegelikult ebateadvuslise naiselikkuse vastu. Ja veel rohkem ärkab temas aukartlik huvi, kui vaheajal peegliseinalises vaheruumis Alakask kõnnib ja vähematki kadedust ei näi tundvat kõige selle ümbritseva hiilguse vastu, mis daamide ülikondes ja ehetes äärmusse viidud. Ta on siin kui alandlik põllulill lokkavate kunstlillede hulgas.

Miks ei lahkunud ta etenduse lõpul, kui selle poolnälginu teadushimulise tütarlapse vastu iseäralist kaastundmusega segatud veetlust tundis, tugeva käepigistusega, tänades ilusa õhtu eest ja edaspidiseks võitluseks julgust soovides!

Mis siis järgnes, seda ei saa ta kunagi rahulikult mõelda, ja mitmel korral on ta abikaasa juuresolekul, selle öö tahtmata meeldetulekul surutud hüüde, kui äkilisest pistest tabatud, kuuldavale lasknud.

Ja naise küsiva pilgu peale vastab ta kortsusid näol veel sügavamaks surudes:

„Ei midagi, väike piste küljes... See tuleb ikka nii järsult...“

Ja see pidi ka just üks kuu enne naisevõttu juhtuma, muidu oleks ehk mõnigi asi teisiti olnud...

Ka nüüdki, vaguni ülemisel laval lamades ja mõttis selle öö lõpuni jõudes, karjatab ta surutud häälel ja tõuseb istukile, et mälestust, millest ta isegi veel õieti ei mõista, oli see inetu või ainult lõpmatu kurb, eemale peleta.

Kas ei ole tema siis sugugi edasi jõudnud ja isast tugevamaks arenenud! Ta võtab kõik ühesuguse rahuga, ei kahjatse midagi, ei soovi midagi teistsugusena kui see olnud! Nii olgu ka selle öö mälestustega võõras pealinnas; ainult viimane arve tuleb kord rahuliku kalkuleerimise järele kontosse kanda ja siis lõpukriips kindla käega alla tõmmata.

Õiendada eraelus kõik vanad arvud, kanda kontoraamatudki kuhugi kaugele keldri nurka, õppida eksisammest ja avada uueks eluks uued arved.

Kas avada veel uusi arveid?

Või ainult endistesse iga päev arvusid sisse kirjuta, igavalt, ühetooniliselt?

VIII.

Seekord ei püsinud Martens pealinnas kauem kui hädasti tarvis ja koju jõudes oli tema esimene sõnatu küsimine Rodale:

„Käis keegi siin? Käis tema siin?“

„Ei“, vastas Roda sõnatult, näoilmega.

Oldi sõnakehv, nagu mingi lapseliku või lapsiku lootuse nurjamineku järele.

Aga õhtusöögil ei suutnud ta vaikiva vastusega leppida, otsis jutu algust siit ja sealt, osatas lapse poolarusaadavaid sõnu, laskis neid Rodat tõlgitseda ja küsis viimaks kui mööda minnes:

„Käis siin keegi?“

„Ei“, vastas Roda, aga lisas vähe aja pärast juurde: „Keegi olla sind ühel õhtul küsinud. Tüdruk teab.“

Tüdruk tuli parajasti köögist ja hakkas Martensi pärimise peale seletama:

„Laia näoga, lott lõvva all, nagu rasvast läikiv, paks kui aam . . .“

„Uh“, tegi Martens, vastikusetunnet välja hingates.

Aga Roda lisas, teravust varjates, vaikselt juurde:

„Vist mõni ärisõber.“

Martens kannatas selle piste ära ja tahtis meelde tuleta Medicit, kes ka ärimees olnud, aga kõnelemishimu oli kadunud.

Ta needis Kormitsi, kelle labast juttu ja metsikuid vaateid Sanglepp temalegi omaseks võib pidada. Läks pärast õhtusööki kohvimaija, ega leidnud oma seniste sõprade-ärimeeste jutust enam ühtki sõna kõlbuliku olevat: kõik oli kulunu, vaimutu, tüütu, igapäevane ja väiklane. Käis veel mitmes kohas ja vaatas igalpool otsides ümber: Sangleppa ei olnud.

Läks järgmisel päeval jälle vara õhtul koju, ootas mõni tund, aga asjata ja hakkas jälle joogikohte läbi käima.

„See inimene tahab tulemata jäämisega mind meelega haavata“, mõtles ta ja kavatses isegi kättemaksu. Kahtlemata tuleb Sanglepp varem või hiljem temalt raha laenama . . .

Siis räägime enne pikemalt ärimehe elukutsest. See on ikka väga tarvilik, teistele nimelt.

Ühel õhtul koju poole tulles käänas ta pool nalja pärast Kolme Kuninga uulitsal kolmandal korral asuvasse väikesse kohvimaija. Kahes esimeses toas, mis enam kodused kui toredad, istusid harvad võõrad, kolmandast kostis naer ja lõbus vestmine.

Martens lükkas ukse eesriide kõrvale ja käsigi jäi tal riiet hoides kõrgele seisma.

Kokkulükatud ühise laua ümber istus Sanglepp, tema kõrval õreda juukstega kunstnik, keda „Metropolis“ korra näinud, ja siis veel kuus või kaheksa noort meest ja naist kõige lõbusamas meeleolus.

Martensi uksel nähes tardus see kõik silmapilguks võõrastavasse seisendisse, paistis isegi pahameel ootamata eksituse üle.

Ta kumardas, katsus naerata, pidi isegi lähemale astuma, aga ootas veel iseenesest mõistetavat kutset, mida aga ei tulnud.

Sanglepp tõusis üles, tungis teiste vahelt välja ja tuli uksele vastu. Martens tegi sammu vastu, arvates et nüüd esitelemine algab.

Selle asemel astus kirjanik temaga kõrvu uksest välja, ise eesriiet kõrvale hoides, nagu eksitaja võõra viisakaks väljatõrjeks.

„Kudas läheb?“ küsis Martens. „Vabandage, trehvasin täiesti juhuslikult siia . . .“

„Ei, mitte vabandada. Meil on, nii öelda, poolametlik koosolek siin; tahame nimelt kirjanikkude-kunstnikkude ringi luua, et teiste kodanikkude hulka ära ei kaoks . . . Pidin teie poole minema, aga just seesama takistaski: tarvis inimesi koguda, kavatsusi teha. Valisime enesele kooskäigu kohaks selle siin, „Metropol“ on enam ärimeeste kogumiskoht . . .“

Nad seisid püsti, ja Sanglepale mingi kohmetu ilmega otsa vahtides, vaevalt tema seletust kuuldes, otsustas Martens iseeneses küsimust, kas mitte oma kõige suuremat trumpi välja käia.

„Ehk astute mõni õhtu meie poole. Vahest leiate sealt ka mõne kirjandus-inimese?“

„Sanglepa kulmud tõusid kõrgele:

„Soo? Nimelt?“

„Esseede autori Haabsalu.“

Sanglepa kulmud tõusid veelgi kõrgemale:

„See?“

Siis käis kui välgatus ta näost üle ja see muutus imetlevaks ja austavaks lahkuseks, kui ta ütles:

„Maria Haabsalu. See on teie abikaas?“

Martens naeratas. Ta oli teate mõjuga täieste rahul, aga tundis enese nii sügavalt alandatuna, et enam kiidusõnu, mis Sanglepp tema abikaasa esseede kohta ütles, ei kuulnudki.

Nüüd lubab Sanglepp kindlaste tulla, peab väga austavaks tulla, määrab isegi õhtu kindlaks.

Aga välja tulles ei tunne Martens sellest tulekust enam rõõmu, kavatseb koguni sel õhtul kodust minna ja öelda lasta:

„Herraseid ei ole kodus."

Ei läinud kojugi, nii haavatuna tundis end selle enese-alanduse järele.

Just kui kaupmees on ta oma kaupa pakkunud ja sõpra sellega meelitanud. Ei olnud kahtlust, et Sanglepp teda ärimehena võttis, mitte omasugusena, mitte intelligendina.

Ta kõnnib läbi uulitsate ja katsub selgusele jõuda, kas ei ole ta teinud oma elus vigu, ehk kui on teinud, kas neid veel aeg ei ole paranda?

Eks ole tal ammu summa käes, kümnekordselt käes, mille kogumise peale ta ärimehe elukutsesse astunud, et siis ennast täiesti vaimlisele elule pühenda?

Kas isa ka vahest sarnase lubaduse oli annud: osta kokku kolm kohta ja siis pühenda oma elu jumalale? Ja selle läbi viimaks kerjuseks jäänud? Kas ei pea ta sellest õppima ja veel palju, palju koguma, et isa kombel viimaks kerjama ei tarvitseks minna? Oli ta isast pärinud rahuldamatuse ärielust, varanduskogumisest? Või oli kooli-põlv ja vaimline õhkkond ülikooli ajal teda nii rikkunud, et ei saanud rahuldud olla ärist ega varandusrohkusest, nagu need teised, kellega ta istub ühes õhtud ja ööd?

Kas ei haaranudki ta nüüd Sanglepast kui õlekõrrest kinni, kes teda ärisse uppumisest pidi päästma ja vaimlisse õhkkonda tõstma?

Miks ta muidu seda inimest üleüldse nii põnevusega ootab?

On ta vähe endisi sõpru unustanud, on ta neid hoidnud, või on tal neid üleüldse? Palju, mis olnud on omal ajal.

Aasta viieteistkümne eest kui Martens ülikoolis õppis ja Sanglepp esimesi katseid kirjanduses tegi, olid nad

lühema aja õige lähedased olnud. Lähenenud oli enam Sanglepp, võib olla, imponeeritud noore üliõpilase tolleaegsest trotsivast julgusest ja põlglikkusest kõige väikekodanlise vastu. Algaja kirjanik näis usaldavat tema maitset ja arvas tema hinges oma kõrgepaatosega nooruse-töile kumiseva kõlapinna leidvat. Ta tuli õhtuti, kõndis mööda kitsast tuba, kus oli voodi, laud ja kaks tooli ja raamatud põrandal, kõndis vähe edvistes, rääkis põlglikult kirjanduse viletsast seisukorrast, kus aina labane ja tendentsline külarealism valitseda, jõi pikema pakkumiseta klaasi teed kopikulise saiaga ja rääkis ka politikast, mis nii kitsarinnaline ja väikekodanline olla . . . Ja mitmed korrad andis ta mõista et mehi, julgeid mehi politikas tarvis olla, kes aknad avaks, tarvilikul korral sisse lööks, et tube tuuluta: Ta oli mõista annud, oli kaunis selgesti tähendanud, et Martensist politika alal ja üleüldse seltskonna elus akende avajat või koguni sisselööjat loodab . . .

Võib olla oligi see sala imetlus, see lootuste avaldus ja mõnikord kuuldavale tulev kiitus Sanglepa poolt nii kõdistav ja veetlev, et Martens teda oma sõbraks pidas ja nüüdki endisi aegu meelde tuletes selle sõbra poolt enese kohta õiget hindamist ootas?

Ta oli ülikoolist tulles kui seemenduseks küntud ja äestatud põld ja võttis vastu, mis tuul tol korral õhus idudena kandis.

Õhus aga lendles nii palju sel murrangu ajajärgu aastakümnel igasugu idusid.

See oli eredavärviline väli, mis tema hinges esimesil aastail sellest valimatust seemnest vôrsus, tuhandevärviline, ebamäärane, aga siiski hele ja kiirgav.

Siin kasvas ja õilmitses halja vilja sees läbisegi taevakarva rukkililla, kollaseid karikakraid, võike rõikaid ja siniseid mõrsjapisaraid.

Kes elust õpetatud ja ainult iva hindab, see oleks põlglikult seal silmapilgu peatanud ja põllupidaja hooletusest mõelnud. Aga noormees, kelle südames veel elu

pühapäine päike veeremata, oleks seal peatanud oma ilusamaid unistusi unistades, helevärvilisi õisi noppinud ja kimbuks köitnud. Ah kergemeelne noorus, lillelised väljad ja unistused!

See kohanemise protsess oli pikkamisi sündinud, aga kindla ja paratamatu järjekindlusega. Paar esimest aastat andus ta elule, nagu see igal tunnil oli, läks muretult edasi ja rõõmustas iga linnu laulu kuulates ja iga lille juures peates.

Aga need, kes temaga teed käisid, astusid mõõdukal sammul igapäev kõige pikemat maad ära käies vääramatult sihi poole, ilma et lillelistest aasadest ennast kõrvale veetleda oleksid lasknud. Need olid mehed, austatud ja lugupeetud, kelle ees madalalt kumardati ja kartlikult üles vaadati. Tema peale hakati ikka vähema lugupidamisega vaatama.

Kui kodanikud tumehalles rõives koosolekule kogusid ja raskelt pinkidele istudes oma huvide kaitsemiseks mehi valima hakkasid, siis olid nad, salapärast aukartust diplomi ees tundes, noore pangaametniku Martensigi oma asja ajama ja juhtima usaldanud. Nii paaril esimesel aastal; ja teretasid teda need halles rõives leivamurest küürus olevused, sügavasti kumardes, pead paljaks võttes, teades et temal nüüdki vahest sama mure varaks, kuid kord on ta sest vaba ja seisab kõrgel, kaugel neist, ei näegi nendesugust halli väikest meest.

Siis aga pikkamisi nähes, kuuldes, et see ei kannagi peotäis haaval seda mäge kokku, kust otsast kord alla võiks vaadata, et see ei mõtle nagu nemad ööd ja päevad selle ühe asja peale, ei kumardanud nad teda enam nõnda sügavalt ja koosolekutel vaikis hall kogu tema nime kuuldes liikumatalt, paha kuulutavalt.

Need olid esimesed nõelapisted, ja seda valu unustas ta kergemeelse sõbra seltsis õhtul hilja õllelauas istudes ja halli leivamures kodaniku või jõukust kokkukuhjava ning väikekodanlusse uppuva haritlase-ärimehe üle hirvites.

Unustas seda ka neiu seltsis linna puiestikus kõndides ja nooruse ilusaid unistusi unistades või hilja öösel oma toakeses lambi valgel vaimukangelaste töid lugedes.

Aga pisted läksid sügavamale, ihu läks hellemaks, kumardused jäid harvemaks, ametivennad jätsid tema taha, käsa paremate suutäite järele sirutes. Ja kuski salajases sügavuses tundis ta protesti tõusvat kõige selle vastu, mis enese ümber nägi.

See oli elu pööriaeg, kus päev ja öö ühepikused ja valguse järele samapikk pimeduse aeg järgneb, mil südamesse kartus hiilib ja hirmutised igast küljest lähenevad.

Üks osa tema vanustest ja nooremad olid lahku löönud vanast kindlast teest ja uut rajama hakanud, olid läinud nälgides, ilutsedes, tantsides, lõdisedes ja protesteerides, läinud sinnapoole, kus iludus, teadus ja uued eluvormid...

Sinna tõmbas ja veetles tedagi, kui ta vaiksil õhtuil omas toas nende trotsivalt uhkeid ja säravalt ilusaid kirjutusi luges, kirjutusi, mis vähem võitusid sisaldasid kui võitluse vaimustusest hõõgusid.

Aga see kõik oli kaugel kui metsatagast kostva õitselaulu heli, kui päevakära algab.

Siin ümberringi aga kihas ja kees elu igapäevsus; siin jooksti oma vahel võitu; ka siin olid oma loorberid ja nende pärast võisteldes ei tulnud siin kellelgi meelde kaugemalt teistsugu pärgasid tooma minna.

Ja lühikese kõhkluse järele oli temagi võidujooksu alganud nendega, keda seni nii sügavalt põlganud.

IX.

Kui Martens õhtut „Metropolis“, kus aasta viieteistkümne järele oma endise sõbraga kokku juhtus, oma edaspidise elukäigu kohta saatuslikuks pidas, siis ei olnud õhtu, kus Sanglepp esimest kord tema koju külla tuli ja Rodaga tuttavaks sai, vähem saatuslik.

Hiljemini pikkil õhtuil ja öil, üksi omis õudseis ruumes toast tuppa käies ja aeg ajalt peates, vaatles ta ikka jälle selle õhtu kujutuspildis vähemaidki varjundid ja jooni, neist seletust arenenud vahekordile otsides.

Nii oli see olnud.

Ärist koju tulles leidis Martens toad erakorraliselt ehitutena, nagu ei iial nende abielu ajal ennem. Kuna Roda harilikult ainult oma kabinetis enese maitse võimaluste piirides täielikult maksma pani, oli täna tema kätt kõiges tunda, eestoa peegliesisest lillekimbust söögitoa laualina valikuni.

„See on ju pidulik“, ütles Martens saali lävel üllatult.

Roda naeratas närvlikult ja õõrus teist kätt teise peos.

„Ma arvasin, ütled: see on pillamine.“

„Oh ei!...“

„Tuleb mõni sinu sõprest ka?..“ küsis Roda saalilaual bukette kohendes ja häält ükskõikseks sundides, mis aga erevusest värises:

„Ainult Asper, sest muusika ei oleks ülearune“, ütles Martens ja juurdles iseeneses:

„Miks ta seda küsib? Teadagi, tema ärisõbrad imestaksid tänase hiilguse üle, kuna muidu Martensi sünnipäevalgi sarnast pole olnud. Imestaksid ja otsiksid põhjust, väikekodanlise uudishimuga. Muidugi oleks neid ebaeuropalikka ärimehi, nende puhasmajandusliste huvidega raske kokku sünnitada väljamaalt tulnud moderni kirjaniku-kunstnikuga. Asper on ainuke, kes ärimees olles ka muusikaliselt midagi pakkuda võib ja, kõrgema haridusega olles, oma ilmavaadet isegi filosofiliselt kaitsta suudab.

Sohvale tugedes, mille lauale täna esimest korda naise maitse järgi kirjandus asetud, nende keskel lillevaasid, vaatleb Martens Roda närvilikku ja vähe segastki toimetust, ning esimene kord — jah nüüd tuleb see tal selgesti meelde — esimene kord tunneb ta warju hingesse lendavat: see erakordne ehtimine ei sünni tema pärast ega ole kunagi tema pärast nii ehitud!

See oli kui esimene süütu sagarakese vari päikesepaistsel hommikupoolel ja lendas enne mööda, kui jahedust tundus. Kudas olid aga esimese järele uued sagarad ikka mustemaks, tihedamaks muutunud, ikka sagedamini päikest varjates, kuni taevas oli kaetud kaarest kaareni!

Aga see sünnib ju tema sõbra pärast, oli kohe vabandav ettekääne leitud, ja kahtlemata tundis ta seekord suurt rahuldust ja isegi uhkust, et sõber tema kodus niisuguse naise leiab! Tal oli heameel, et tähtsaks saanud sõbra nii võib vastu võtta.

Oo, see muudab sõbra seisukohta tema vastu, aukartusega hakkab ta temagi peale vaatama, kes niisuguse kodu mõistnud luua, mis niisuguseid vaimlisi varasi peidab!

Elektrikell heliseb, Roda ruttab oma kabinetist läbi saali eestuppa, Martens tema järele. Ärevuses ei leia nad eestoa elektrinuppugi, aga kui valgust saadud ja uks avatakse on väike pettumus: see on kõigest Asper, viisakas ja vaikne nagu alati, kuld raamis pince-nex ninal. Ta märkab saali erakordset ehtimist, vist ka Martensite erevustki, aga varjab eneses alati palju rohkem kui avaldab.

Ta on tüseda kasvuga, natuke kohmakas; õlekarva tihedad vurrud kipuvad huultele langema ja samakarva puhmas kulmud silmile. Näolgi on mõned puhmad ja kühmad. Otsaesine on ka kahe suure kühmaga kulmude kohal; lühikesed valkjad juuksed tagant ettepoole ligi pead silutud. Roda on teda kord kahe sõnaga iseloomustanud: „Äärmiselt intelligentne."

Ta on kuski vabrikus päeva läbi ametis, õhtul aga andub ta muusikale. Teda on näha ainult kõige parematel kontsertidel, ei kunagi kohvimajas ega muis lõbustuskohtes.

Istutakse saali laua ümber. Jutt on otsitud, katkendline, ootuse põnevusest erev; kuulatatakse vähematki sammude kõbinat.

Kui siis viimaks jälle elekter kaks korda järestiku kella kõlisema paneb, mindakse peaaegu jookstes eestuppa.

Roda avab ukse — seda ja kõike, mis järgneb, suudab Martens tagant järel vähemate üksikasjuni meelesta — nimelt Roda oli see, kes ukse avas ja sunnitud jaheda viisakusega sisseastujale — kes kumardes daami pealt pilgu küsivalt Martensi poole heitis, esimesena käe ulatas... Sündis segadus, kus kõik erutuses midagi ütlesid ja teist ei kuulanud . . . Ärevuses laskis Roda Sanglepa kauem eestoas viibida kui tarvilik, isegi Martensi meeldetuletus edasiastumisest jäi silmapilguks tähelepanemata.

Siis tulid nad viimaks saali poole. Roda ja Sanglepp ainult teine teist nähes, esimene kuuldavalt naerates, teine viisakalt ainult silmi naerata lubades, ütelusi valides, mis suusõnalises kõnes tema kui stiilimeistri lugupidamist ei langetaks.

Veel on Martensil meeles üks väike asi, mis hiljemini iseloomulikuna tähtis näis: saali uksest pööris Sanglepp tagasi, nagu oleks ununenud mingi tarvilik või koguni hädaline asi. Martens laskis ta lävel enesest mööda ja pani tähele kudas Sanglepp peegli ees rinnataskus tumepunast rätikut väljapoole nihutas ja kammikesega kübarast mahavajutatud muste juukseid kohevile kergitas. Muud midagi; sel korral näisid need üksikasjad mingi tähtsuseta, koguni iseenesest mõistetavad olevat.

Siis võeti saalis laua ümber istet: Asper sohval, Sanglepp tema pahemal käel tugitoolil, tema kõrval Roda ja siis Martens.

„Minu esimene sõna olgu vabandus", algas Sanglepp toonil, millega täiskasvanu lastega räägib, kulmud natuke koomilikult kõrgele tõstetud. „Olles siin juba mõni nädal, on mul visiit tegemata (ta vaatas Roda otsa, kes punastas) hiilgavate esseede autorile. Aga selle ebaviisakuse põhjuseks oli teie modestia, armuline proua. Olles peidetud pseudonümi taha ja varjatud väärtuslisema salakaubana kuhugi ärimehe ruumesse, olite mulle leidmatu."

Ta saatis oma kõnet parema käe kergete liigutustega.

Roda naeratas, ka Martens naeratas ja Asperi prillide taga võis silme pilgutamist märgata, mille tähendus ebamääraseks jäi.

„Nüüd on varjamise aeg“, katsus Roda erevusest katkeval häälel vastata ja heitis argliku pilgu Sanglepa poole. Sanglepp leidis selle tähenduse teravmeelse olevat, kiitis seda julgustava peanikutamisega heaks ja lisas juurde:

„Teie abikaas on seda praegusel ajal nii tarvilikku annet erakordselt avaldanud . . .“ Ja kui keegi väikese pause järele sõna ei võtnud, lisas ta juurde: „Modernile äriilmale omane joon on selles kõiges tähelpandav — herra Martensi juures on seda kaupa peidetud, mida tema juures kõige vähem eeldad leida.“

Tol korral ei leidnud Martens selles vähematki haavavat ja isegi see näis viisakusest tingitud olevat, et Sanglepp kõike seda rääkides ainult Roda otsa vaatas, teistest ainult pilku üle libiseda lastes.

„Teie olla siin juba seltskonda leidnud, nagu kuulsin“, ütles Roda.

Ja, mitte suurt, aga rõõmustaval viisil valitut, kindlat kunstlist harrastust tundvaid artiste, kes veel kaugel virtuositeedist omal alal, aga moderni kunsti nõudeid tunnistavad.

Ta rääkis edasi tõsiste kunstliste huvidega inimeste kogumisest, aluse panekust moderni kirjanikkude ja kunstnikkude rühmingule ja moderni kunsti nõuetest.

Martens kuulas seda viisaka tähelpanekuga ja vaatles selle juures oma endist sõpra.

Sanglepp istus sirgelt, peaaegu ülearugi sirgelt, pea vähe ettepoole vajutud, nagu ülevalt vaatamiseks, pahem käsi sundimatalt põlvel, parem rääkimisel liigutuste tegemiseks tooli käetoel valmis. Tema kaelaside oli värvi poolest taskust mõõdukalt väljapaistva tumepunase rätikuga kokkukõlas, must lühike pindsak, mille alt pruuni ja rohelise tähelisest riidest vest paistis, alt ühe nööbiga kinni.

Tema süsimustad juuksed olid pahempoolselt joonõigelt laugult kõige suurema hoolega kohevalt otsaesisega ühes joones paremale poole soetud ja nägu näis juukste varjust vähe kinnise ilme saavat.

Paremal pool kippusid juuksed kinniste salkudena vahel otsa nurgale langema, kust nad parema käe sõrmede kerge ja graatsiliku lükkega jälle laitmatult kohale asetati. Harilikult käis selle lükke ees aga liigutus peaga, mille abil juuksed kohale katsuti visata.

„Olles autonomne“, lõpetas Sanglepp oma seletust kunsti üle, mida Roda aukartlikult ja äärmise põnevusega, Martens tähelepanekuga ja Asper viisaka ükskõiksusega kuulasid, „olles autonomne, ei tohi kunst enesele võõraid ülesandeid võtta. Modern kunstnik-artist, peab omal alal virtuos olema. Elu on tõsisele kunstnikule ainult vaatlusobjektiks esteetilise prisma läbi, realiteet on ainult vormiliseks konkretiseerimiseks.“

Keegi ei vastanud selle peale, vaadati üksteise otsa, tekkis piinlik vaikus.

„Kas vahest herra Asper ei pakuks meile kunsti oma alalt“, ütles viimaks Roda aralt pianino poole näites ja vaatas nõusolekut küsides Sanglepa otsa.

„Oo, siin on ju nii kõrge kunst esitud ja meie teeme kunsti üle sõnu“, hüüdis Sanglepp naljatava tõsidusega ja kumardas peaga Asperi poole.

Ka teised palusid, ja Asper astus kohmakate sammudega pianino ette.

See oli vaba improvisatsion, vaheldatud katkenditega klassikustest, mis sügavas vaikuses kuulamisele ei kohustanud.

Sanglepp ja Roda olid toolisid pöörates teine teisele lähemale sattunud. Esimene tegi tähendusi mängitavate katkendite ja muusika kohta üleüldse, teine nikutas jaatavalt pead ja vaatas aukartliku tähelpanekuga külalise otsa.

Martens läks söögituppa korraldusi tegema.

„Lilled, lilled ja lilled!“ hüüdis Sanglepp söögituppa astudes, kuhu Martens teda käe alt kinni hoides juhtis, vähe koomiliku vaimustusega. „Ainult teie, armuline proua, ei pruugi niipaljude kaasõdede võistlust karta.“

Roda punastas üle näo.

Sanglepp aga jatkas:

„Kui nad ka värvi ja vormi poolest võivad teiega võistelda, siis ehib teid superiarne intellekt. Arvasin Europas teie esseesid lugedes koguni, et selle pseudonüümi taha mõni mees on peitunud, stiilis gratsialiselt paenduv ja raffineeritu, psyhologilises analüsis erakordselt terav, sünteesis laia ja kauge wäljavaatega.“

„Komplimendid!“ ütles Roda uuesti punastes.

Martens näitas valikuks mitut veini etiketti. Sanglepp pani prouale ette valida, öeldes, et tema maitset täiesti usaldab. Nad jäid mingi punase veini juurde peatama, mille meeleolu sünnitavatest omadustest Sanglepp lähemalt teadis rääkida. Martens Asperiga valisid mingi kollase, mille Sanglepp pikantseks nimetas.

Nad istusid neljanurgelise väheldaseks lükatud laua ümber, igal küljel üks, Martensi vastu Roda, paremal käel Sanglepp, pahemal Asper.

Martens küsis midagi väljamaa veinidest.

„Juba veinide pärast üksi maksab sinna minna“, ütles Sanglepp ja lisas juurde:

„Pean enese ülesandeks väljamaa vastu huvi ärata ja kui teie, (ta pööris Roda poole) armuline proua, kord sinna lähete, ja sinna lähete kord kahtlemata! — siis meelitan end arvamisega, ehk eksiarvamisega et teie minekuks kaasa mõjusin.“

„Eeskujuga“, ütles Roda.

„Meelitav kompliment“, tähendas Sanglepp ja rääkis siis asjaliku tõsidusega:

„Enese kohta võiksin tunnista, et seal mõne nädalaga rohkem arenesin kui siin aastaga, seal aastaga enam kui siin kümnega . . .“

Siin tõstis Asper kulme ja vaatas küsivalt kirjaniku otsa.

„Mõtlete sinna muidugi tagasi minna?“ küsis Martens.

„Aegajalt — kahtlemata! Tulles kodumaale, on tundmus kui modernis herrasmajas viibimise järele talutarre astes. Kahtlemata on see talutare armas, ilusate mälestustega ehitud. Aga viibides kauemat aega herrasmajas võib selle modernide mõnusustega nii harjuda, et talutares õudne elada.“

„Kui seda talutare natuke Europa kohaselt kohenda“, tähendas Martens.

„Jaa . . . See tähendab muidugi palju. Leides siin eesvõitlejaid puhta kunsti eest — tohin ka teid, armuline proua, nende hulka lugeda — ei olegi siin nii õudne kui eeldasin.“

„Ma ei ole puhta kunsti eest võidelnud“, ütles Roda.

„Iga teie rida on võitlus selle eest“, vastas Sanglepp meelitavalt naerates.

Oli mitu korda klaasid täidetud ja tühjendud.

Roda oli julgem, Sanglepp elavam, tõstis kõneldes kulmusi kõrgemale, kumardas komplimente öeldes proua poole sügavamalt.

Martens oli kõigega väga rahul ja Asper, kes veel sõnagi polnud rääkinud, näis rahul olevat, et teised räägivad ja tema sellest vaba on. Ta vaatles ja kuulas ainult, aga näoilme muutustest, kulmude vajumisest, otsale kortsude ilmumisest oleks tähelepaneja elavat ja arvustavat kaasvestet aimata võinud.

Sanglepp oli hoos ja jatkas:

„Meil kunstnikkudel — ja modern kirjanik peab kunstnik olema, mitte enam moraliseerija, politiseerija, seltskonna tegelane või elu illustreerija — meil kunstnikkudel ei ole kaua paigal seismine kasulik ega tarvilikki. Tarvilik vahest kui inimesele, kahjulik aga kui kunstnikule. On aga tähtsam olla kunstnik kui inimene. Inimesi, see on kodanikka, isegi idealseid, ausaid — avaliku arvamise ja käiva morali seisukohalt vaadates, leidub meil ikka. Kes aga eneses kunstnikku alles tahab hoida, see peab kodaniku shabloni-

liste kodaniku-voorustega ehitud inimese, kui kunst seda nõuab, surra laskma."

„Suregu siis kodanik!" hüüdis Martens klaasi tõstes, „et elaks kunstnik!"

Naerdi, ja joodi klaasid tühjaks, mis peale Sanglepp ütles:

„Inspiratsion, inspiratsion, iga hinna eest! Ah, kuis võivad tardunud kodaniku voorused kunstnikku inspireerida!.."

„Ka eitavad küljed ja vooruste puudumine võivad inspireerida", tähendas Roda.

„O ja! Kahtlemata. Nimelt vooruste puudumine, aga mitte väikesed voorused", vastas Sanglepp.

Martens oli rahul, et modern sõber tema majas enese kodusena näis tundvat, elavamalt vastas, enam püüdliku hoolega lauseid ei ehitanud ega sõnu ei otsinud. Ta oli lihtsamaks, harilikku kodaniku sarnaseks muutunud, kuigi sõnadega kodaniku kallale kippus.

„Missugust muljet on meie linn avaldanud?" küsis Martens lühikese vaikuse järele, nagu muu seas.

„Oo, siin on erakorralist kiiret edu märgata", ainult, lubage tähenda, natuke ühekülgne ja, nii öelda, stiilitu, tõusikline. Suured ehitused, toredad majad, kallid sisseseaded — sga stiili võiks rohkem kõiges olla."

„Tulge alla ja aidake meid", ütles Martens. „Õpetage meid elama stiililiselt."

Sanglepp katsus selle peale tõsiselt, kulme iseäranis kõrgele tõstes vastata:

„Seda ei saa õpeta... Peab kasvama iluduses, et ilusat ära tunda; peab kümned aastad stiilises miljöös viibima, et ära tunda, mis stiilitu."

Tõusti üles ja mindi saali, Roda ja Sanglepp ees.

„Teie olete täna kui kala", tähendas Martens Asperile.

„Oleksin oma jutuga teisi ainult rääkimast takistanud", vastas Asper naerates.

„Aga nüüd Asper mängib midagi", ütles Martens. „Vahelduseks — sõnalise ettekande järele muusikaline, vokalse järele — instrumentalne."

„Sa lähed vaimukaks", ütles Roda õnnelikult naerates.

„Olgu minulegi see täna lubatud", vastas Martens.

Sanglepp oli Roda kõrvale sohvale istunud ja rääkis midagi vaikse häälega, enese põlvile vahtides, kulmud kõrgele tõstetud. Roda vaatas talle kõrvalt põneval pilgul otsa ja naeratas vahete vahel.

Asper istus klaveri ette.

Ta algas jälle mingit improvisatsioni, nukra, ühehäälse, pikaldase ilutsusena, millele pikkamisi teine kaasa hakkas helisema. See oli kui kahe inimese kõnd ämaral metsa teel, pikkamisi, mõttes, pea seisates, pea edasi liikudes. Teeraad lähevad lahku, kaugenevad, lähenevad jälle, ühinevad, lähevad teine teisest mööda ja jõuavad metsast välja. Siin on heledam ja rõõmsam, päike paistab, ja haljast heinamaad mööda, kus kindlat rada vaevalt märgata, mindakse lauldes edasi, saludest läbi, metsatukkest mööda. Mäerinnaku tagant tormab neile salk rõõmsaid noori neide vastu, valgeis piduriidis, — neile järgnevad noored mehed ja vanadki pikkis mustis kuubis kõnnivad pikkamisi järele.

Kui helide kosk on korraga valla pääsenud ja hüpeldes, vallates, tantsides voolab ta edasi.

See on improvisatsion rahvaviiside üle.

Sangleppki on vaikinud ja Roda kuulab põnevusega mängu.

Pidulaul lõpeb akkordiga, milles üks heli juba homse argipäeva muresid meelde tuletab. Siis mindakse pikkamisi koju poole, pead kõigil rinnale vajunud ja rasked mured rinnas. Kõnnitakse väsinud sammul, harva kuuldakse kellegi suust veel vallatu hõisk, ja korraga hakkab kaeblik orjalaul helisema...

Improvisatsioni lõpetanud, tuleb Asper laua äärde, teiste lähedale.

„Olles üllatatu, ei leia sõnu mulje avalduseks, mis teie mäng jättis“, ütleb Sanglepp.

„Oleme seda ennem kuulnud, aga mulje ei ole sellepärast vähem sügav“, tähendas Roda.

Asper istus kohmakalt leentoolis ja heasüdamlised sinised silmad naeratasid.

„Ja mulle öeldi teie mängu ajal, et teie mitte . . . mitte ennast täiesti muusikale ei pühendavat“, ütles Sanglepp etteheitvalt.

„Niipalju kui see võimalik, ja“ . . . Asper jättis lause pooleli.

„Pean enesele ülespidamist teenima“, lisas ta siis juurde.

„Ta räägib liiga vähe enesest ja oma kunštilisest tegevusest“, seletas Martens.

„Aga enne kohustab anduma kunstile, kui armukesele, täielikult, igasilmapilkselt, sellega elama ööd ja päevad.“

„Nii saab ta seaduslikuks naiseks“, tähendas Asper. Ja vähe aja pärast lisas ta juurde:

„Kunstnik peab vaba olema kunstist. Teda ei tohi vähemadki materialsed huvid sellega siduda.“

„Minu arvates on kunst kutse, andelise inimese kutse“, vastas Sanglepp.

„Võiks palju suuri ja kõige suuremaid nimesid nimetada, kes ei olnud kutselised kirjanikud või luuletajad“, arvas Asper.

„See võis ennem olla, nüüd on tehnilised nõudmised kasvanud“ . . . algas Sanglepp.

Martens astus vaidlejatele vahele:

„Asper kirjutab elu lõpuks paar asja valmis ja arvab, et sellest küll on.“

„Kui mul midagi öelda peaks olema, siis ütlen seda neis paaris asjas“, lisas Asper täienduseks juurde.

Sanglepp jatkas seletust kunstile elamisest ja enese pühendamisest sellele:

„Kunstnik — ja modern kirjanik on kunstnik, nagu juba tähendasin, — peab vaba olema kõigist kodaniku-

muredest, tema eluviis, mõtteviis, tema moral peab teistsugune olema, tema peab elama ainult sellele ühele, mõtlema ööd ja päevad selle ühe peale, peab elu võtma ainult esteetiliselt, ainult esteetiliselt!"

Aga Asper näis seda juba kui tuttavat asja tähelpanekuta kuulavat, aegutas korra, vaatas kella ja ütles, et tema magamisaeg tulnud.

Tema mineku järele rääkis Sanglepp veel kunstist kui kutsest, nagu vaieldes nägemata vastasega ja tõusis siis ka üles.

Martensile jäi meelde, et ta eestoas jumalaga jättes iseäranis kaua Roda kätt hoidis, nagu millegi peale vastust ootes, siis lühidalt ja kindlalt Martensi kätt pigistas, veel kord Rodale pead nikutas ja sirgelt uksest välja sammus.

Kaua-oodatud õhtu oli mööda.

Roda seisis saalis laua ääres, käes vaas hüantsintega, silmis kauge unistuse rõõm, pilk kuski kaugel viibiv.

Martens vaatles teda eemalt ja leidis ilusama olevat kui kunagi enne. Ei kunagi ennem polnud näol nii sügavat jume, ei kunagi silmis niisugust salatuld, ei kunagi näoilmes niisugust elu, kui täna õhtul. Ei olnud ta abielu kestel kordagi naist niisugusena näinud, ega mõrsjapõlveski.

Miks? Kas ei olnud temal ja kõigil neil, kes siin Rodaga kokku puutusid, seda süütevõimet, seda sädet, mis naise üleni leegitsema paneb? Kas ei olnud Roda senni ikka olnud kui lill, mis vilus kasvab, ilus ja sirge, aga õielehed jumetud ja pooleldi kinni? Nüüd oli päikese paiste neile õitele tulipunase jume annud ja nad täiesti avanud.

Martens tundis selle muutuse üle rahutust, mida mõistusega määrata ei suutnud.

See õhtu oli jätnud mulje kui võõramaa viin, oli meeleolu loonud, oli tuju tõstnud, oli erutanud, oli lõbuski olnud, ainult suurt rahuldustunnet ei olnud ta mitte jätnud.

Ta oli ennast raskuse keskpunktiks pidanud, aga see oli kuhugi teisale kaldunud. Ta tundis enese kõrvale jäetuna. Noored inimesed istuvad sööri ja algavad mängu; hüütakse pea üht, pea teist, aga tema unustatakse terveks õhtuks istuma.

Ja Roda . . . Selles naises näib peituvat enam kui ta arvanud.

Kas jatkata sarnaseid õhtuid, koguda teisigi kirjanikka-kunstnikka oma maija ja mängida Lorenzo de Medicit? Ja Roda . . . oleks tema Fiorenza?

Mis nad enestega kaasa toovad? Kas mitte seda morali, õigem selle morali eitamist, mida Sanglepp põlglikult kodaniku-moraliks nimetas?

Oli see algatud, siis tuleb seda jätkata. Kahju et ta järgmist õhtut ei määranud. Või määras seda Roda?

X.

Mõnel päeval ei olnud Sangleppa kohvimajas näha, ka selleski mitte, kus Martens teda teiste seltsis taga toas istumas leidnud. Kelner ütles, et nad seal ennem iga päev teatud ajal istunud, nüüd aga mitu päeva ühtki neist pole nähtud. „Vist kuski mujal enestele kohasema lokali leidnud“, arvas ta.

Seda „kohasemat lokali“ ei leidnud aga Martens.

Mingi seletamatu rahutus kihutas teda Sanglepa seltsi, nagu oleks midagi pooleli, mis arenema peaks, nagu tahaks teada, mida ainult aimab. Ta tahaks Rodat veel näha kirjaniku seltsis, et mulje üle, mis see õhtu naises jätnud, selgusele jõuda.

Roda oli elavamaks muutunud, käis kiiremini, kõneles lahkemalt, otsis jutuainet ja laulis tubades käies tasakesi enese ette.

Oli ta ennemgi alati iseseisev olnud, siis avaldus see nüüd julgemalt, peaaegu väljakutsuvalt ja söögilaual päevauudistest juttu puhudes, oli ta loogiliste järelduste tegemises Martensi arvates liiga järjekindel ja hädaohtlikult julge, kuigi ta selle juures oma hea kasvatuse tagajärgel äärmiselt viisakaks ja solidseks jäi.

Muidugi oli see ainult nii öelda teoretiline julgus, aga küllalt erakordne naise juures, et mehes rahutust ärata. Ja kui kaugel ei ole sellest tegelikud järeldused!

Kui Martens ühel õhtul koju tuli — kell võis üheksa olla, harilik õhtusöögi aeg — ei olnud Rodat kodus. Teenija üteluse järele oli ta läinud kell kuus.

See oli esimene kord, kui ta üksi väljas olles nii hiljaks jäänud. Õhtusöögil ei olnud ta kunagi puudunud. Tal ei olnud ju naissõpre, kelle juures vestes aeg oleks ununenud. Ei olnud ka hädalisi asjaajamisi — selle jaoks olid teenijad!

Või on see esimene loogilik järeldus tegelikus elus sellest vaatepunktist, millest ta kõiki ümbritseva elu nähtusi viimasel ajal hindab? On see iseseisvuse avaldus, mida ta alati ülistanud, või enese individualiteedi äärmiselt maksma panek?

Martens tunneb ilu kadunud olevat, käseb õhtusöögiga viivita, katsub kabinetis midagi lugeda, aga leiab käedki värisevat. Loeb mõne rea, tõuseb üles ja katsub edasi tagasi käies mõelda, kus Roda küll olla võiks?

Siis hakkab ta isegi naerma.

Kas ei ole ta nüüd väiklasem kõigist neist väikekodanlastest, kelle üle ta alati naernud, kes ei julge naist üksi nulitsale lasta! Eks ole ju tema ise joogilauas sõprega abielu üle vaieldes ikka tõendanud, et naisel abielus absolutne vabadus peab jääma ja kui teda miski asi köidab, siis ainult sisemine sümpatia, isegi mitte mingi välimine kohusetunne! Ja nüüd, esimesel väikesel tegeliku elu proovil, võtab ta kõige selle tagasi, nõuab et naine tingimata kell üheksa õhtul kodus peab

olema? Ei, ei! Ta ei ole väikekodanlane, ei taha seda olla!

Ta ruttab söögituppa, käseb laua katta ja katsub olla rahulik, aga kahvel kõriseb värisedes taldriku ääre vastu ja isu ei ole.

Ei rutta ta pärast sööki ka joogimaija sõprade seltsi, otsib enesele mitu raamatut ja istub sohvale, et lugeda. Aga mõtted on mujal ja paari minuti tagant vaatab ta kella.

Roda tuli kell kümme lõbusa tujuga, hea söögi-isuga, jutukas ja elustatud.

Martens läks söögituppa ja istus temaga lauda, nüüd jälle isu tundes, kuigi veel rahutus täiesti mööda polnud; veel ei teadnud ta, kus Roda käinud.

Ta oli kohvimajas käinud Sanglepa ja mitme teise kunstniku ja kirjaniku seltsis. Nad istunud seal mõni tund; olnud huvitav, olnud lõbus.

Nüüd võis Martens välja minna, kuigi mitte rahulikult. Kudas ja kunas oli see kokkusaamine määratud? Miks tema teadmata? Miks tema eemale jäetud? Sanglepp, tema endine sõber, tema vana sõber, on Rodale lähem kui temale? Ja kokkusaamine määratakse väljaspool tema maja!

Kui ta mõni päev hiljemini lõunat ärisõbraga restoranis sõi, aga jalutussõidu ajaks pärast lõunat koju tuli, kuulis ta saalis kõva naeru ja nägi eestoas kaks kübarat — üks oli Sanglepa oma — must, sametist, eest mahakäändud äärega, teine võõras.

Mägi oli Muhamedi juurde tulnud, mõtles Martens ja astus rõõmsas ärevuses saali.

Sanglepp istus toolil Roda lähedal, tugitoolil istus kunstnik, keda ta ennem Sanglepa seltsis näinud, hallis kevadülikonnas kõhna näoga, paljaksaetud lõua, huulte ja palja peaga, pikad jalad kaugele välja sirutud. Ta naeris parajasti kõvasti ja laialt, tõusis aga kuiva viisakusega kohe

üles ja kumardas. Teda tutvustati Martensile kui kunstnik Püstkukke. Seda nime oli Martens ennemgi juba kuulnud.

„Kunstnik Püstkukk mõtleb proua Haabsalu maalida, otsib selleks kohast miljööd“, ütles Sanglepp ja seletas edasi:

„Olles arenenud individualiteet, võib proua Haabsalule ainult see miljöö kohane olla, mis ta täiesti oma maitse järele seadnud. See on tema kabinett, mida meie otse imetlesime.“

Nad ei nimeta teda minu nimegi järele, mõtleb Martens; ja neile on ta oma kabinetti näites seletanud: siin ja ainult siin maksab m i n u maitse!

Ta ei leidnud külalistega vestmiseks sõbralikku tooni ja istus ainult viisakuse pärast nende seltsis.

Jutt läks maalimise peale ja Püstkukk kõneles juhtumisest kodanlaste prouade näopilte maalimisel. Keegi ärimees tellinud oma proua pildi. Esimese istumise eel, kui proua nagu hauduja kana leentooli asetunud, siidikleit pitsikoormatega seljas, kaelas üks hõbe-, üks kuld- ja üks pärl-kett, käed hulga sõrmustega ja võrudega väljapaistvalt põlvedele asetud, juukstes mingi kividega ilustud kammid, — tõmbanud ärimees tema kõrvale ja öelnud murelikult:

„Aga et siis kleit pildil täiesti siidist oleks... Ja sõrmused kõik kullast...“

„Aga kivid on sõrmustes ja kammides värvitud klaasist“, ütlesin mina.

„No vaat! selle peate juba ära parandama; tehke nad kõik kalliskiviks, kõige kallimaks kiviks! Küll ma selle eest juba maksan. Ja kui asi hiilgavalt välja kukub, noh siis ma ostan teile korra välja“, rääkis ärimees.

„Tänasin“, seletas Püstkukk edasi, „aga tähendasin, et parem maksku klaasist tehtud kalliskivid ka puhtas rahas mulle välja. Sest modellisid ma ei vali, maalin tellimise peale — nuumsea, hauduja kana või kaupmehe proua, aga kaasajoojaid valin.“

Ta rääkis häälikuid selge teravusega artikuleerides, huuli kinni pigistes ja sellega sõnule tähtsust andes. Ta rääkis tasa, aga naeris kõvasti, et mônd Sanglepa teravmeelset ütelust alla kriipsuta.

Martens tundis seda juttu kaupmehest kuuldes õudust. Eks või see noorherra teda kirjeldud kaupmehe sarnaseks pidada!

Ja ennast siin ülearusena tundes vabandas ta, astus söögituppa, käskis hobuse ette rakenda ja läks.

Miks ta nii väga oma endisele sõbrale läheneda püüab? On vähe olnud sõpru, lähedaid, kôige lähemaid, kellega käidud üheskoos tükk teed. Siis läheb aga kummagi tee teisele poole ja asjata on igatseda seda, mis eemal. Ta on tugev küllalt, enesele oma ilma ja ümbruskonda luua, miks otsib ta tuge ja toetust teistelt, kes teda veel eelarvamistega hindavad ja kõrgelt temast kõrvale hoiavad! Eks sisalda raamatud, mis temale takistamatult kätte saadavad, enam tarkust kui need noorherrad, eks ole tal abikaasa elavaks mõttevahetuseks kirjanduse ja kunsti üle?

Aga südame pôhja jäi põlatu, halvalt hinnatu ja valitud, intelligentsest ringkonnast väljajäetu kibedus.

XI.

See üllatus oli esimene mõne-aastases abielus, ei jäänud aga viimaseks, ja hiljemini tuletas ta seda mitmel korral üksikasjaliselt meelde.

Martens oli läinud kell kaheksa hommikul, lahkudes sõbralikult, peaga nikutes, suudlemist labaseks kombeks pidades. Lõunaks ei tulnud ta koju, oli erakorraline päev ja kiired ärilised operatsionid.

Pankade ja kontorite sulgumiseajaks oli paari päeva eest linna tsentrumi lähedal ostetud plats ja majad jälle

müüdud ja ümarguselt R. 100.000 teenitud. Muidugi ei olnud temale summa üllatavalt suur, aga kergelt, ainult mõne käigu ja vormitäitmise järele teenitud.

Oli põhjust mõne sõbraga restorani lõunale minna. Pärastlõunane sõitki oli ära jäänud. Ja kui veel hilja öösel ühest joogimajast teise sõites aegajalt kodu meelde tuli, siis pidas ta vabandust küllalt mõjuvaks, mis ta lõunal d'Europe'i hotellist naisele kõnetraadi kaudu lakoniliselt öelnud:

„Erakorraliselt teenitud täna R. 100.000. Vabandad minu puudumist kodus lõunal.“

Roda ükskõiksus ärielu vastu oli tuttav, aga niisuur ühepäevane teenistus pidi kahtlemata mõju avaldama; ei tulnud see kuuldavale telefoni kaudu, aparadi tehnilise ebatäielikkuse tagajärjel, siis võib ta koju minnes imetlust ja huvi, olgu see kui hoolsalt varjatud, näo ilmest lugeda.

Agu oli juba taevas, kui Martens puiestikus olevast joogimajast sõpradega välja tuli, et koju sõita.

Veerevad hommikutaeva viirud paistsid hiiglaseina hõõguvate palkidena mustavate tüvede tagant.

Martens vahtis hõljuval vankril istudes punavasse koitu ja vajutas viimaks käe südamele. Siis vaatas ta tukkudes vaaruva seltsimehe poole, hüppas vankrilt vaikselt maha ja kadus puie taha.

Miks on ta siin üksi, sel kevadhommiku tunnil! Miks ei kutsunud ta kas või restorani värvitud põskega neidu enesega! Ta sirutaks käe punava koidutaeva poole, hingaks üks sõõm sellest joovastavast õhust, vaataks siis sügavalt selle kärasse ja tühjusse uppunud hingesse ja hüüaks: täna pead minuga paradiisis olema!

Ta ei või siin üksi seda ilu vaadelda, ühe pilgu heidab ta sellesse, joob ühe sõõmu sellest ja ruttab koju, jutustab sellest oma abikaasale.

Palju jutustab ta täna hommikul Rodale, palju ilusat ja sügavat! Laseb heita ühe pilgu oma südamesse ja hävitab arvamise, nagu oleks tema hing ahnusest ja raha-

kokkuajamise himudest täidetud, nagu ei januneks ta igavese tõe, elu suuremate küsimuste lahendamise järele, ei igatseks ta suure ilu ja puhta rõõmu järele!

Tema, kelle näoilmet koosolekuil kogu linna tähtsamad kodanikud uurivalt vaatlevad ja sellelt loetud meeleolust jutustavad; kelle sõnu kõik ärimehed kordavad ja liigutusigi rääkides järel aimavad, kelle tumedaist märkusist väärtuste hinnad tõusevad või langevad — tema ei ela ometi siin ärile, ehk elab sellele ajutiselt, et siis võimalik oleks oma vaimlist mina, oma individualiteeti seda täielikumalt maksma panna!

Täna ütleb ta seda oma abikaasale. See püha tuluke, mis kevadine koit temas süütanud, ei pea enne kustuma, kui abikaasa seda näinud. Ta pöörab koju poole, ta ruttab, hüüab voorimehe ja kihutab. . .

Kõige esite nimetab ta siiski Rodale veel R. 100.000. Siis jutustab natuke kergemeelsest, aga sarnasel puhul arusaadavast sõidust ühest joogimajast teisse, kunni linna piirid kitsad tundusid ja kevadõhtu ehavalgel — missugune jumalik ehavalge! — väljasõit tehti.

Siis katsub ta kirjelda täna hommikust agu ja pühalikku üleelamist, mis see temas äratanud.

Kass istub katuse äärel, aiast kuuldub varblaste siristamine, ja kaugel huikab vedur. Kõik vajutab hinge nii sügava jälje, et valus tundub ja kannatuse ilust kõneleda tahaks.

Ta ulatab voorimehele raha, mitmekordse taksi, aga midagi väärtuslisemat tahaks talle täna ka kaasa anda. Nikutab sõbralikult peaga, tahaks ilusa, südamliku sõna öelda ja kogeleb viimaks:

„Minge koju, abikaasa ootab teidki!“

„Meiesuguste naesed ei oota, teavad et leiba teenimas oleme, mitte purjutamas.“

Aa! Ta märkab vist, et ma jalul kindlalt ei seisa.

Martens pigistab huuled kokku ja küsib: „Andsin teile küllalt?“

„Tänan, herra."

Trepist üles jookstes tunneb ta, et tundi kaksteistkümmend joogimajasid mööda rändamine õige väsitavalt mõjunud; seda peab Roda aga õige vähe märkama.

Vaikselt avab ta Amerika võtmega ukse, süütab elektri. Kõik on vaikne. Saalis eesriided üleval ja hommikune ämarus. Roda magab vist, tema kabinet ja magamistuba on pimedad, aga vist kuuleb ta käimist ja ärkab.

Martens vabastab enese riidist ja koputab tasa ukse peale: Roda magab vist sügavat esimest und, on kaua oodanud ja hilja heitnud. Vaevalt pahandab ta äratamise üle.

Ei vastata.

Martens surub käepidet ja lükkab ust, see ei ole lukus. Ärevuses, kui läheks ta esimest kord võõra magava neiu tuppa, vaatab ta sisse ja hüüab tasa:

„Roda!"

Vastust ei tule, hingamist ei kuuldu; Martens kobab elektri nupu järele ja vajutab. Kui silmad äkilise valgusega harjuvad, näeb ta voodi puutumata, täiesti puutumata, padjad ja vaibad neitsilikkudena.

Ootab mind minu magamistoas?

Aga seal on voodi niisama puutumata.

Läks mind asjata ootes lapse juurde?

Ja jookstes ruttab Martens läbi saali, avab ukse, süütab elektri ja läheneb voodile; seal tõstab kasvataja kinnisilmil pead, ümiseb mõttetuid sõnu, silmab viimaks herrat ja tõmbab häbelikult vaiba rinnale. Rodat siin ei ole.

Laps magab kuulmatalt, ainult tõusev ja vajuv rind lumivalge särgi all annab elust märki. Kudas ta vaatleks teistsugustel asjaoludel kaua neid näojoone, pärandatuid ja kombineerituid isast ja emast!

Ta kergitab õhukest roosa vaipa lapse rinnal ülespoole, toas on öine jahedus, — ja ruttab kikivarvul välja, elektrit kustutes.

Nagu inimene, kes tule teab katusel olevat, ruttab ta kiireneval, äreval sammul ühest toast teise, heidab segase pilgu nurkesse ja teeb igal sammul uue eelduse, kus Roda nii hilja võiks olla.

Kõik kohad on läbi jookstud, kodus ta ei ole. Eestoas puudub mantel, millega jahedail öilgi võis välja minna, puudub ka jalutuskübar.

Küsida teenijalt, kuna välja läks, kas üksi, kellega ühes, mis välja minnes ütles?

Et neil teisel päeval asja sosistamiseks oleks!

Ta läheb pikkamisi, jälle oma harilikul mõõdukal sammul kabinetti, võtab riiulilt huupi raamatu ja laskub divanile. Alles pikali heites märkab ta kehalist väsimust. Aga vaim töötab erakordse hooga ja kujutuses lendab pilt pildi järele kui rikkiläinud kino-aparadis, kus lint peatamatult maha jookseb.

Seda teeb kohv ja likörid ja veinid, mis umbes kaheteistkümmne tunni jooksul joodud, mõtleb ta ja vajutab käe otsaesisele, nagu tahaks ratastikku selle taga seisma panna ja siis rahulikult, pikkamisi otsast peale hakata.

See ei lähe aga korda, ratastik vuhiseb edasi, pildid lendlevad kiiremini, neid ei saa üksikult vaadelda; aga üks neist kordub nii sagedasti, et teisi varju jätab.

Ta näeb oma abikaasa, pruun jalutuskübar peas ja pruun karvane mantel seljas, Sanglepa seltsis, peauulitsal kõndimas, peapuiestikus istumas, pea joogimaja üksiktoas kõrvuti sohval veini rüüpamas ja teine teisega naerates vestmas.

Aga tema naine! Roda! See uhke naine! Kelle sarnast ei leidu linnas!

Päike tõuseb, väljas sirtsuvad linnud ja uulitsal algab juba uue päeva elu.

Roda ei ole millaski iseseisvust väljakutsuvalt demonstreerida tahtnud.

Mingi õnnetus? Nad läksid ehk kahekesi merele? Missugune hirmus skandal: ta leitakse võõra mehega

upunult ja ajalehedki võivad sellest kirjuta? Ajalehti saab ehk küll vaikima panna.

Kudas võib siiski mehe naine enese nii unusta! Iseasi kui mõne rätsepa naine naabri kingsepaga kõrtsi läheb ja enese purju laseb joota.

Parem mitte mõelda.

Martens tõuseb üles, võtab ajalehe, laob igaks juhuks mitu raamatut divani äärde toolile riita ja heidab pikali.

Põhjaliku süvenemisega katsub ta esimest juhtkirja lugema hakata. Missuguse asjaliku tähtsusega nad poliitilist seisukorda analüseerivad, päevast päeva, aastast aastasse. Ja keegi neist ei lase märgatagi, missuguses meeleolus ta seda kirjutanud, missugused isiklised rõõmud ja mured südames, kas naine või armuke maha jätnud, kas uus ühendus arenemas . . . Nagu ei olekski neil isiklist elu, mis on ometi meile igale ühele tuhatkorda lähem ja tähtsam kui kõik küsimused politikast, ühiskondlisest korrast, rikkusest ja vaesusest . . .

Vaata, seal istuvad riigimehed laua taga ja ajavad tarka juttu, mis nende mõistus produtseerib, aga hing on neil igal ühel täidetud mõnest armuloost . . .

Ta oli viivuks suikunud, pingul peetud närvid olid lõdvenenud, hirmutavad pildid tuhmenenud. Siis oli aga lühikese unustuse loor silme eest jälle kadunud ja nagu laevnik, kes tormis väsimusest väheks raugenud ja purjud lipnema lasknud, aga ärgates selle üle isegi ehmatab, tõmbas ta silmapilgul kõik köied jälle pingu.

Päevane elu oli alganud. Tubades käidi talites kärmasti, laps käratses vallatult ja pani Mallele vastu, kes talle vist sukke ja saapaid jalga ajas. Aegajalt käis sõidu mürin kivise lainena lähemast uulitsast läbi.

Ehk on ta juba tulnud, köögi uksest, häbenedes, vargsi, magadistuppa hiilinud, süüdlase lapsena voodisse vaiba alla pugenud? Ja on seal lõunani, võib olla

õhtuni? oodates kuni mees ta sealt meelitab välja, kõike andeks anda, kõike unusta lubades?

Aga tee magamistuppa on hädaohtlik, läheb läbi saali, kuhu laps teda näha võib ja vastu jooksta. Kahtlemata hüüab ta siis: „Vii mu mamma juurde!"

Ta tõuseb üles ja piilub läbi ukse eestuppa. Kui araks on ta omas majas läinud! Käib varvastel ja avab kuulmatalt uksi.

Ei, eestoas ei ole mantlit ega kübarat, siin ei ole Roda käinud. Läbi saali ukse on lapse vestet kuulda. Ta paneb kõrva ukse lähedale ja kuuleb muu seas Malle sõnu:

„Ära kära, papa läks hilla tuttu . . . Papa oodas mammat . . ."

„Kus mamma?" pärib laps.

„Mamma läks välla . . ."

„Kuna ta tuleb?"

„Küll ta tuleb, paneme ilusti riidesse, siis ta tuleb varsti ja tuub pallu lilla."

„Mis sa mulle lilla ei tuu?"

„Mul ei ole raha", vastab Mall.

„Mammal on raha?"

„Papa annab mammale raha."

Martens lööb jalaga vastu põrandat ja läheb jälle varvastel kabinetti.

Ta jookseks seal edasi-tagasi, aga sammud on kuulda teenijatele ja lapski küsiks varsti: „Kes sääl jooseb??"

Ta hakkab otsast peale, järjekindlalt, loogilikult: maale, mõne tuttava poole ta ei sõitnud, oleks kirja järele jätnud. Linna tuttavate või sõprade juurde ööseks ei oleks ta jäänud; vanemad on teises linnas, sinna sõites oleks ka kirja järele jätnud. Läks merele, (kellega?) juhtus õnnetus? Kas keegi ei pääsenud? Kas ta ei olnud millestki pahandatud? Eila hommikuni mitte. Ja lõunal räägiti ainult 100.000 rublast. Kas see ei haavanud teda? Juba mõni aeg on ta põlgliku vaikusega juttu ärilistest

operatsionidest kuulanud. Kas Sanglepa tutvusest saadik see põlgus pole kasvanud? Kas ei läinud ta Sanglepaga? Kahekesi? Kuhu? Kas kauaks? Jäädavalt?

Ja iga küsimise pildistab ettekujutus kinoliku kiirusega, selgelt ja kohutavalt. Ta piinab ennast ise nende ja sadande teise sarnase küsimisega, kargab divanilt ja jookseb kikivarvul väikeses kabinetis edasi tagasi.

Olgu! Mingu! (Ta näitab käega ukse poole). See kerjustüdruk, kellele ta pesugi selga ostis, ei mõista tänulik olla, tallab tema hea nime jalge alla, jookseb ööseti ümber! Tal on siin mitu teenijat — pruugib ainult käski, kõik tehakse, kõik on võimalik! Pruugib soovi avalda — kõige uuemad tooted kirjandusest on laual. Võib pühenda aja ja jõu kuhu tahab — missugused võimalused oleksid olnud tal mujal? Suppi keeta, taldrikuid pesta, sukke nõelu! Ta on esimene linnas — ehitud kui printsess, teda vahitakse kokkupigistud hambil uulitsal, teatris, kontserdil! Mingu! . . Mõni teine mõistab tänulikum olla . . .

Väljasirutatud käsi vajub. Teine pilt jääb kujutuses pilguks peatama: kudas see teine Martensi naisevõtust kuuldes meeleheitel nuttis, karjus, hulgudes igasse nurka põlvili laskis ja käsa kellegi nägematu poole sirutas, vaibale kummuli laskis, nagu vagel tema poole roomas, armu ja halastust paludes.

Tema aga istus külmalt, kui raudne kuju, suu nurgas sügav allapoole ulatav joon, nagu alati siis, kui ta soovimata laenutahtjaid tagasi tõrjus.

Aga see pilt ei kao veelgi: nüüd kargab see maaslamaja üles, viskab kahe käega sassis juuksed silmilt, mis nutust punased ja paledelt, mis pisaratest turdunud ja meeletusest inetud. Ta katsub läbi nutu naerata ja küsib: „Kas ma ei ole ilus? Kas ma ei ole e n a m ilus? Kas ma ei ole enam s e e?

„Vaata peeglisse“, lausub Martens raudse külmusega.

Iris pöörab seinapeegli, Martensi kingituse poole, lööb käed silme ette ja langeb Martensi ette põlvili.

„Ole armuline, see on nutust. Ma ei nuta enam iialgi — sinu nähes, ega ka muidu, kui tahad! Ma olen alati rõõmus! Sulle meeldib see, oled ise alati öelnud! Ma olen rõõmus. Tahad, ma tantsin „Pääsu lendu“, mis sulle nii väga meeldib?“

Ja Iris kargab üles, nagu ta on, juuksed sassis, ja läheb lendes üle toa, käed kui pääsukese tiivad laiale, keha längus, õige joonena ette poole vajunud...

Nüüd kuuldakse auto mürinat ja uikamist, just maja ees. Martens ruttab saali, kust uulitsale näha.

Auto seisab ja Sanglepp aitab temast Rodat välja astu; Püstkukk on teiselt poolt välja astunud. Mõni minut kõneldakse veel, mis juures Sanglepp ja Roda teine teisele silmi vahivad. Siis ulatab Roda käe, Sanglepp peab seda pead paljastes kaua omas käes... Siis kumardab ka Püstkukk sügavalt ja paljastab pea...

Martens jookseb akna juurest söögitoa poole, käänab tagasi ja ruttab kabinetti, igal sammul enesele argliku peitekatse pärast etteheiteid tehes, jõuetu ennast valitsema, karglev ja vankuv, kui ballasti kaotanud paat lainete keerus. Eks tundnud ta isegi muidu oma tugevais liikmis raudse mehanismi kindlust ja raskust! Kuhu on see nüüd jäänud?

Kabineti praokil ukse taga seisab ta abitult, värisedes, nagu oleks tema see süüdlane, aga see, kes elektrikella pikalt ja energilikult kõliseda laseb, vali kohtumõistja!

Mall jookseb läbi saali eestuppa ja Martens surub kõrva ukse lähedale.

„Mis laps teeb? Magas rahulikult?“ küsib Roda.

See on kõik? . . . Kõik. Üleriietest ja kübarast vaba, läheb ta lapsetuppa, sammud kostavad kindlalt, ja hääl lapsega rääkides muretult, nagu harilikult jalutuskäigult tulles, värskelt, heas tujus. Ei päri mehe järele, ei rutta selle magamistoa poole, ei piilu, ei varitse ega värise!

See on kõik nii võõras, nii seletamatu ja põhjendamatu, vähemalt sõnadega. Aga kuski sügaval räägib sõnatu aimdus, et see nii peabki olema.

Aga ei, sellele peab ta vastu rääkima, selle vastu on tal mõistusega sajad põhjendused tuua; kõik lükkab ta ümber, mõistab hukka... Ainult see ärevus hinges ja palavikulik värin kätes ja jalus peab enne vaibuma. Suur kohtumõistu tund tuleb edasi lükata... Nüüd eemale siit, et ennast koguda.

Ta lipsab kuulmatult, uksi tasa avades ja lahti jättes söögituppa, kus tassid juba laual ja kohvi lõhn õhus.

Kui nüüd ainult Roda ei tuleks! Lõunal või õhtul on aega seda kõike põhjalikult hindamisele võtta, nüüd saaks kokku juhtudes asja ainult paari sõnaga limasta; ehk peaks millestki muust pealiskaudselt sõnu vahetama, mis juures naise üleolek selgesti avalikuks võiks tulla.

Mall toob kohvi lauale, Martens põletab rutates suu, aga ei pääse siiski: viimase sõõmu järel kuulukse samme, vestamist lapsega ja uks avaneb.

Nii abitult ei istu isegi raske süüdlane kohtumõistja ilmumisel: küüru vajunult, uupi lahtilöödud vanast ajalehest mõttetult sõnu vahtides ja tühjast tassist rüübates, heidab ta vargsi pilke üle laua ukse poole.

Roda astub omal harilikul nõtkel sammul sisse, hommikusest värskusest elav, laps käekõrval. Nii palju on Aarel pärast pikka ööd jutusta ja Rodal on tööd vastamisega. Vaevalt saab ta aega üle laua vaadata ja vallatut lapselikku tooni kinni pidades mehe poole visata:

„Ütleme papale tere hommikust."

Martens nikutab peaga ja sunnitud naeratus muutub armetuks lõustiks, mida ta kohvitassi üle kumardes varjama ruttab.

Nad ei peata siin õnneks pikemalt; laps veab Roda verandale. Martens pühib kergemini hingates üle otsaesise, lükkab kohvitassi eemale ja ruttab palitu nööpe kinni panemata uulitsale.

XII.

Kus ei eksita keegi, kus ei kuule meid keegi — seal sündigu see!

Nüüd andub ta päeva tööle ja elule, kuulab kudas varblased katuse äärel sirtsutavad, vaatleb ametisse ruttavaid poeneide ja teretab ärisõpre.

Aga enne kui kümmekond sammu edasi jõudnud, vaatleb ta juba vaimus ülikonda, milles Roda öösel väljas oli: mingi rõikaõie värviline. Kudas see Sanglepale pidi meeldima?

Tal on täna vastumeelsed kõigi vastutulijate näod: neist paistab tömp rahulolek kogu maailmaga ja lapsik õhin igapäevasele tööle tõtata. Ja siis lähevad nad lõunal koju, õõruvad käsa, et jälle on palju tööd tehtud, mille otstarv, peale äraelamiseks rahateenimise neile teadmatu, ja istuvad lauda, et söömisest niisama lõbu tunda kui tööst. Ehk on neilgi oma tormid — kui soust kõrvenud, kartulid kõvaks jäänud, naise kübar ebaõnnetult ostetud, mees õhtul hiljemini koju tulnud . . .

Tema näolt ei pea aga ei väikekodanlist rahuldust ega veeklaasitormide jälgi lugeda olema.

Mis peab neile tema ilme ütlema?

Ei midagi. Mitte midagi; külm kui kivi, saladuslik kui sfinks, kõnnib ta läbi pea-uulitsa, ei rutates ega logeledes, ei töö-õhinast tõugatud, ega kevadhommiku värskusest veetletud; külm kui kivi, saladuslik kui sfinks!

Ta ei lähegi ärri. Astub restorani, tellib kohvi ja sigarid.

Ta mõistab vaimus juba kohut, poolpimedas toas, keskaja võlvidega, kolm küünalt põlevad laual, seintel sõjariistad risti rästi, nurgast vaatavad Õnnistegija valjud silmad, vale ja pettus, üks silmakirjalik sõnagi toovad igavest needmist, andeksand ja rahu on tasuks õiglasele kahjatsusele.

Nad istuvad teine teisel pool lauda, temal kivine valjus näol, Rodal valge kael kui lille vars, ettepoole kumardunud, pea rinnale vajunud, pale valge kui nartsissi õilm.

Sügava keskaja kivikoopa vaikus ja liikumatus. Ainult küünalde kolm kollast tulist lehekest hõljuvad kuulmatus ja tundmatus tuules. Nii sünnib kohus, sõnatult, hääletult. Ikka kivisemaks muutub tema näoilme, kuni sarnastub raiutud kiviseinaga; ikka madalamale vajub Roda pea, valvakamaks muutub palge värv ja nõrgemana paendub närtsides rind ja kael.

Muud ei olnud ta soovinud saavuta kui sügavat kahjatsust; see on käes, kohus on lõppenud.

Martens tõuseb ja annab käega märku. Roda tõuseb ja seisab kui surmamõistetu laua taga.

„Võta see küünal!"

Roda võtab.

„Vannu!"

Roda vannub.

„On seadused, millest üle ei astu ükski atom, oma senist olemiskuju muutumata. Oleme vabad, oleme suured, oleme julged, aga igaveste seaduste vastu eksimata. Kui vask vitriolisse sattub, siis tõmbub ta roheliseks. Nii läheb naine hukka, kui ta pühade loodusseaduste vastu eksib... (Ehk ta läheb eemale mehest, siis ei saa tema vastu eksimine hukatuseks). Mine eemale, või mine hukka — see on naise saatus, kes mehe kõrval vabalt hakkab elama. Nii kustugu elu kui selle küünla tuli, kui astun vabaduse piirist üle, mida ei näe, aga siiski tean. Korda!"

Roda kordab need sõnad.

Ja nad puhuvad kumbki oma käes oleva küünla.

Pimedas otsib ta Roda käe, mis kui närtsiv õilme leht, ja astub siis ukse poole. Kobades leiab ta pideme, tõmbab, ja valgus lööb kui vee voog neile vastu . . .

Martens ärkab, läheda akna eesriie on tõstetud, kiired voogavad valgele lauale. Kelner on liigutust märganud ja peatab aupaklikus ükskõiksuses laua ees.

Ah, miks ei ole ka tema kui kelner, miks ei suuda ka tema kõige vastu nii ükskõikselt jahe ja viisakas olla!

Kõik unustatu teeb ta täna heaks ja sunnib imetluses vaatlema enese salapärast sisemist suurust ja sügavust.

Las seisab sulane ukse kõrval käsku ootes, las kõneleb võõras oma äriasja ja küsiteleb kümned korrad — tema on paberisse vajunud, paberist läbigi, kuhugi sügavusse, arvudesse, neist läbi ärri, sellestki läbi sinna kaugusse, kust kõik alguse saab, elu mullapõue, kust idaneb haljas rohi ja kasvavad kõrged puud. Tema näeb sinna põhja, praegu viibib tema pilk seal, vaadeldes ärielu taimede idanemist; ta näeb nende tulevast kõrgust ette ja mõttes kavatseb ta nende tärkamise juhtimist, paepankade ja kivikildude keskelt läbi päevavalgele. Ja teised näevad alles seda, mis põlvekõrgune; mõni aga üleüldse mitte enne, kuni neile võsud jalgu jäävad ja nad komistes kukuvad. Tema näeb ette kus uue äri idud, tema näeb ette kust sajaid tuhandaid võib teeni...

Aga peab ta aitama teisigi tegevuses, mille mõte enesel korraga on kadunud?

Kae, seal tuleb Kormits, lõbus, familjäärne naeratus siledal ümarguseks nuumatud näol. Ta on selle inimesega „Expordi" asutamisest saadik üheskoos töötanud, aga seni ei ole see inimene suuremat vastumeelsust äratanud, on jätnud ainult ükskõikse mulje. Täna esimest korda märkab Martens tema näol ihara söömari lõbuilmet ja naeratus mõjub kui sularasva sõõmudena joomine. Ta ei ole aus ega ka kaelakohtu all olnud; kui sinna minek ähvardunud, siis raha abil ikka libedalt silmusest läbi tulnud.

Ta teab täna jälle, kas majasid hästi osta ja kasuga müüa, nimetab neid suud maigutes maasikateks, mis neelamatalt alla minna.

Martens tunneb läilust ja tahaks teda enese lähedusest kihuta. Milleks kogub see raha? Eks ole ta ise küllalt ümarik, naine kui mõhk ja lapsed kui nuumpõrsad. Vana-

kraami turult on ta „uue" mööbli ostnud ja kirjandusena riiulil on mõned kalendrid ja vanad juhuslikud pildistud perekonnalehe numbrid!

„Sul ei näi maasikad enam maitsvat", ütleb ta Martensile.

Tõepoolest, Martens on ükskõikne kui haige, kellel tervete isu arusaamatu ja toiduvõtte sund vastumeelne.

„Ega sa laiskelajas ole, kes alles siis uut toitu hakkab otsima kui vana seeditud!"

Martens vaikib, katsub nõutult paberipressi, sulepead, sorib mõnd arveraamatut.

„Või oli sulle viimane kõhutäis nii raske, et selle seedimiseks mõni aeg ära kulub?"

Martens ei vasta.

Kormits eeldab kehaorganide korrast äraolekut ja läheb, tagasi tulla lubades, kui need Martensil jälle korras.

Üksi jäädes tõuseb Martens üles, toetab käed lauale ja laseb silmad pikkamisi ühelt asjalt teisele libiseda, nagu otsiks igas ühes olemismõtet. Mitme aasta jooksul oli kõik päevast päeva läinud automatlikult, iseenesestmõistetavalt, nagu oli tõusnud päike ja läinud looja, ilma et kunagi oleks peatama jäänud ja oma käigu mõttes kahtlema hakanud.

Aga veel mõjusid senised jõud ja määrasid liikumist endises sihis, ainult silmapilkseid seisatusi ja kõikumisi oli märgata. Tuli post, kirjad nõudsid otsustust, ilmusid ärisõbrad, üks vanu asju korraldama, teine jooksvates nõu pidama, kolmas uusi kavatsema; ratas veeres edasi senises rööpas, hoolimata õõrusünnitavast liivaterast võlli küljes.

XIII.

Kui Martens lõunale minnes eestuppa astus ja kübara varna panekuks käe tõstis, jäi see pea kõrgusel seisma,

nagu oleks äkiline halvatus sooni tabanud; langes siis pikkamisi alla, tõusis jälle ülespoole ja jõudis varnani, kus kunstnik Püstkuke ja kirjanik Sanglepa peakatted rippusid.

Tähendab, nad on siia julgenud tulla . . . Eks oleks õigem neid siia jätta ja minna? Aga ei, ta võib ometi oma koju lõunale tulla, võib valida, kes temaga lauda istuvad. Võib toolile istudes ainsa liigutusega märku anda, — kirjanikud ja kunstnikud mõistavad ometi nii hästi liigutuste keelt! — võib märku anda uksepoolses sihis!

Aga saalist kostab kunstniku tugev ning vaba naer — ah-oh-oh! — ja kübarad ripuvad nii rahulikult tema oma kõrval.

Kas võitis seltskondlise viisakusetunde harjumus, varemini sagedasti ihaldud, viimasel ajal ununenud mõtteteadline üleolek väiksist asjust, või oli see harilik nõrkus — ta astus saali, sunnitud naeratus väsinud näol ja kumardas nende ees, kelle pärast ta öö otsa vaevlenud ja täna oma abikaasa vastu prokurörikõnet valmistanud.

Kunstnik on sohval seljakile, käed kahele poole seljatoele välja sirutatud, jalg hoogsalt üle põlve visatud.

Sanglepp istub pehme tugitooli äärel, sirgelt ja erksalt nagu ikka. Pahem käsi on tal põlvel, parem tooli toel. Roda on natuke väsinult leentooli nurka vajunud.

Sanglepp tõuseb üles ja astub mõne sammu Martenšile vastu, kunstnik kogub rahuliku ükskõiksusega liikmed ning ulatab sohvale istuma jäädes oma pika käe sissetulejale peremehele.

„Olles kaassüüdlased traditsioniliku perekonnakorra rikkumises, pidasime omaks kohuseks esimesel võimalusel vabandama tulla“, rääkis Sanglepp, kulmud erksa kergusega tõstetud, hääles rethorilik-naljakas kõla, nagu täiskasvanud meestel plikadega rääkides.

„Igatahes kaassüüdlased või kaastegelased elu vabastamises mõttetuist ja vangistavaist traditsionest“, lisas kunstnik juurde.

Roda naeratas ja Martens arvas sellest nõusolekut kunstniku sõnadega lugeda võivat.

Martens võttis istet ja katsus isegi kaasa rääkida, olgu esialgul või kuiva küsimisega:

„Kudas herrad puhanud?"

„Värskemad kui harilikult", vastas kunstnik.

„Ta mõtleb küll värskust, mis rikastud muljetest", seletas Sanglepp kerge tõsidusega. „Üks valvel oldud öö võib rohkem mälestusi jätta kui sajad magatud..."

„Kui sajad shablonlikult magatud või samati shablonlikult valvel oldud päevad", täiendas kunstnik.

„Tahame loota", algas Sanglepp vähese vaikuse järele, „et see öö meil kirjandus-kunstilises elus jäljeta ei kao. Rajasime sirelipõõsaste all veiniklaasi juures ja ööpiku laulu kuulates nii öelda puhaskunstilise vandeseltsi."

„Ja niisuguses miljöös pidi see sündima, sest seal olid elemendid, mis meil tulevases tegevuses peavad juhtiviks tähteks olema: loodus, elu, rõõm, vabadus."

„Mida mõtlete vabaduse all?" küsis Martens.

„Vabadus kõigist traditsionest", vastas Püstkukk.

„Meie kirjanikud ja kunstnikud", kõneles Sanglepp edasi, „peame olema teeotsijad, enam otsijad kui näitajad. Meid ei pea rahuldama vana moral, vanad traditsionid, meie peame olema amoralsed. Meie peame kahtlema kõige juures."

„Meie ei pea midagi pühaks ega kalliks pidama —"

„Aga enese individualiteet", tähendas Roda.

Sanglepp tegi peaga viisaka kumarduse proua poole:

„Teie olete kui kaitseingel, kes ikka meelde tuletab, kui jalg raalt kõrvale kaldub; kes naiseliku teravnägemisega väljavõtteid tähele paneb, kui meie reeglid üles seame. Õige, enese individualiteet, selle alalhoidmine, selle kaitsemine, selle väljendusvõimete leidmine, see on püha kohus enese vastu, mida unusta ei tohi."

„Tarvis on hakata inimesi koguma, keda vastu seada neile automat-inimestele, kes traditsionilikult elavad, töötavad, koguvad, söövad, joovad ja magavad", ütles Püstkukk.

„Tarvis on ennast teadvusliselt vastu seada traditsionilikule elule“, täiendas Sanglepp.

„Aga selleks tuleb nõndanimetud kodanlise „kompaktmassele“ omalt poolt kirjanikkude-kunstnikkude „kompaktmasse“, uute inimeste tihe rida vastu seada, nii väike kui see ka alguses oleks.“

„Ma arvan, ei peaks niisugust teravat vahet tegema nende kahe ilma vahel“, tähendas Martens.

„Pühad mehed ei ole kunagi kompromisse teinud töllneritega“, ütles Püstkukk.

„Aga kui need töllnerid meelt parandavad“, ütles Roda lepitavalt.

Mall avas ukse:

„Palun lõunale.“

Martens juhatas võõrad söögituppa ja ütles Mallele midagi tasa.

Ilmus veinipudel, siis veel teine, meeleolu tõusis ja isegi Martensil lahkus kibedus.

„Tehke eilasest ööst loogilisi järeldusi“, ütles ta veini klaasi kallates.

„Teil ei näi arusaamine kunstniku hingeelust puuduvat“, naljatas Püstkukk, „ja sellest ei ole kaugel kunstist arusaamine.“

Jutt läks praktilise kunsti peale ja Püstkukk katsus seleta, kudas iga asi, kõigevähemgi lauanõu, kunstimaitseline peaks olema. Ta võttis noa, võttis kahvli, klaasi ja näitas missugused need ei peaks olema ja missugused need peaksid olema. Sellest võis Martens järelda, et asjad tema laual maitsetud on.

„Kui on kapitalismil olemisõigus, kui on rahakogumisel mõtet, siis see, et ta kunstimaitselisi tsentrumid võiks luua aidata, tegelikka näitusi anda, kui ilusti kunstimaitseliselt võimalik on elada. Need keskkohad oleks kunstimaitse laiale laotajad. Käib seal väikekodanlise maitsega, õigem: maitseta inimene korra külas, siis jääb tal sügav mulje järel ja tal tuleb himu järele teha, nagu teeb

iga kodanlane rikkamale järele. Sest rikka maitset usub kodanlane, mitte aga kunstniku maitset."

Martens pidi iseeneses tunnistama, et need noorherrad kaunis julged olid: istuvad lauas, söövad ja joovad peremehega ühes ja mõistavad kohut tema ja temasuguste maitse üle . . .

Siis kaldus jutt jälle kunstiteoretiliste küsimuste peale, räägiti ainult kolmekesi, unustati Martensi poole vaatamastki. Ainult veiniklaasi tõstes vaadati ja nikutati peaga.

Ei olnud vähematki kahtlust, et nad tema enese ja tema tegevuse peale halvakspanevalt vaatavad ja teda siin kui paratamatut sallivad.

Nii võtavad noored inimesed sööri istudes ja mängu alustes ka peremehe eneste hulka, aga unustavad ta mängu ajaks kännuna istuma, ehk mõni hüüab teda viisakuse pärast.

Lõuna järele astus Püstkukk viisakusest kohustatud, peremehe kõrval saali ja tegi seintel rippuvate piltide kohta tähendusi, milledest elumehelik viisakus kuuldus, aga madalalt hindamine ei olnud ka varjatud.

Nagu söögilaual, võttis ka saalis veste mängu laadi, milles teda kui mittesoovitavat ja vähehuvitavat ainult viisakuse pärast salliti või kui võhikut jutus kõrvale jäeti.

Ta tõusis üles.

„Jälle mõni rutuline affäär ees?" küsis kunstnik lahke naeratusega, vähematki sõna kas või viisakuse pärastki lahkumise vastu lausumata.

Martens kehitas õlgu: „Mis teie affääriks peate?"

Ja seletust ootamata lahkus ta saalist.

Martens tuli õhtul ebaharilikult vara, urises tüdrukuga, et õhtusöök valmis ei ole, sundis enese söögilauas ükskõikselt mõtlikuks ja jäi siis saalis ajalehte vahtides parajat pilku varitsema.

Kui Roda mõnede talituste järele tasa enese ette laulu ümisedes kabinetti läks, astus Martens talle järele:

„Lubad tulla?"

„Ole hea."

Ta istus sohva äärele ja enne kui jalad kindlasti vastu põrandat sai toeta, lõi saapakonts värisedes vastu põrandat.

Martens järeldas sellest, et ta praegu tundmuste avaldamiseks kohasemas tujus kui seisukorra mõistusega seletamiseks. Aga tarvis tundmusigi avalda, muidu ähvardub midagi lõhke, puruks plahvata, rinnas või peas.

Roda istus oma harilikul kohal, laua taga tugitoolil. lahtine raamat ees. Temagi rahu näis sunnitud olevat. Ta ootas.

„Tahtsin sinu eila-öise äraoleku pärast rääkida", ütles viimaks Martens, kui vaikimine liiga raskeks läks ja millegagi algama pidi.

Roda näos tuksatas midagi, ta ei tõstnud silmi ega vastanud sõnagi, nagu lähemat süüdistust ootes.

„Tegid seda täie teadvusega?" küsis Martens. Nüüd vaatas Roda talle otsa, nagu poleks küsimisest aru saanud ja ütles siis vaikse etteheitega:

„Olen mina teinud midagi teadvuseta?"

Martens vaatas ümber, kui tisler, kellel see peitel kohane pole ja varnast parajamat otsib.

„Sa võisid ju arvata et ma rahutu olen, sind öö otsa ootes."

Nüüd vastas Roda julgelt, kuigi tagasihoidliku viisakusega:

„See võib olla. Aga sa ei unusta ometi, et mul mõne aasta jooksul sarnased juhused ei ole puudunud. Aga ma ei teinud seda kättetasuks. Arvad sa tõesti, et kõik minu sammud selle järele peavad kujunema, kudas sinu rahu seda nõuab? Mina vähemalt ei ole kunagi nõudnud, et minu rahu pärast midagi peaksid tegema või tegemata jätma."

Martens sai aru, et ta siia ettevalmistamata tulnud, ainult mässavate tundmustega. Mis veel öelda? Et tema hea nimi selle läbi naeru alla võib langeda — kohviringkondes, kelle üle ta ise alati ernud?!

„See võib kõik õige olla“, ütles ta viimaks enam tundmustest rääkimisele sunnitud, kui trehvavaid argumente leides, „tahtsin sulle siiski öelda, et ma seda kaugeltki ükskõikselt vaadata ei saa . . .“

„Ma arvan, keegi meist ei ela kellegi teise pärast. See ei ole vaba inimese vääriline elu. Iseasi kui sa haigena koju oleksid jäänud ja mina siis hiljaks välja jäänud . . .“

Martensil kihvatas hing ja ta hüüdis ärevuses:

„Ma leian siiski, et see esimene extravagants, millega kodanlist seltskonda üllata püüad, mitte väga maitsega valitud pole . . . Ja see sinu seltskond ka . . .“

Roda tõstis pea järsu nõksuga üles ja vaatas lõikaval pilgul mehe otsa, huuled läksid tal pikkamisi kokku ja vähese vaikuse järele kordas ta surutud häälel:

„Maitsega valitud pole... Sina räägid minu maitsest... — Ja minu seltskonnast? Selle üle võiksid veel kord järel mõelda . . .“

Roda pilk käskis viisakalt, aga tungivalt toast lahkuda.

Martens tuli välja.

Jalad nõtkusid, kandsid teda vaevalt kabineti divanile.

Ta võtab kerjustüdruku oma maija, annab talle printsessi elamisvõimalused ja nüüd viskab see ta välja! Tõepoolest, see inimene on julge! Ei aukartust ega lihtsalt kartustki! Terve linn kumardab teda, naine saadab toast välja... On siis jõukus, rikkus, kapital juba intelligentsete inimeste silmis nii madalal järjel! Huvitav ajajärk! Kas tema naine siiski natuke järelmõtlematu pole? Kui tal elamismõnusused minu majas ära võtta, ehk räägib siis temagi teist keelt! Eks paenuta praegusel ajal miljonid mehed oma naisi selle abil kui paju vitsa! Miks peaks mina sellest abinõust tagasi kohkuma? Et ta mind siis ebaintelligendiks, vägivallatarvitajaks peaks? Ta võib ju minna kui end paenuta ei taha; mitte vähematki vägivalda! Ainult viisakas teadaanne: ütled sellest lahti, mis mulle vastumeelt, või lähed? Vaba valik!

Aga rahu need arutused ei too.

Miks ei kuula ta täna „Metropoli“ muusikat? Miks ei huvita ärisõpre jutt? Pilk eksib ümber, kui oleks välisilmas meeltele viimanegi peatuspunkt kadunud. Miks on kõik abstraktseks mõisteks jäänud, mille mõistmine niisama huvita kui veejoomine jänuta!

Ta katsub välja tulles linna puiestiku poole minna, aga pöörab paarisaja sammu pealt tagasi. Kell on pool üksteistkümmend. On siis eila-öine õpetus teda kui last hirmutanud, et ta varemini koju ruttab kui kunagi ennemini!

Kas see ei olnudki Roda poolt hirmutuseks välja mõeldud? Ja kui ta korralikult igal õhtul koju läheb, ei kordu ka Roda poolt sarnased asjad kunagi?

Ja kui see oleks nii, ei lähe ta siiski koju!

Kui aga sellest üksildusest tunniks või paariks kuhugi pääseks!

Ta astub restorani, tellib kohvi, jätab joomata, sorib lehti ja läheb.

Vaatab teisse, leiab tuttava ärimehe, istub selle lauda ja hakkab pärima, kiirelt ja asjalikult kui kohtu-uurija: kudas see omal ajal peale hakanud, missuguste raskustega võidelda olnud, kas vekslid palju protesti läinud, kas kaasavara saanud, kas läbisaamine hea, lapsed terved?

Ja kui teine just hoosse saanud, oma abikaasa perenaisevoorustest ja tütre anderikkusest rääkides, tõuseb Martens järsku üles, jätab arve jaoks raha lauale ja ruttab välja.

Ta läheb koju, kraamib voodi ette virna raamatuid ja heidab pikali. Roda kabinetis põleb veel elekter. Pärast kesköõd kuulukse samme, need lähevad tema magamistoast mööda. Ah miks on neil kaks magamistuba! Vaesel mehel oleks vähemalt õhtul voodis abikaasa kätte saadav ja maitse ei keela südame kergituseks sõimamist!

XIV.

Joogilauas istes olid ärimehed juba mitmel korral ühinemisest rääkinud, mis ühiste huvide kaitseks, peaasjalikult teenijate nõuete suurenemisele vastupanekuks hädapärast tarvilik pidi olema. Oli mitmel puhul Martensile ette pandud algatust enese peale võtta.

Ta ei rääkinud tõsiselt vastu, meelitatud tugeva seisuse juhtimise võimalusest. Aga meelde tulid lubadused, mis ta enese ja teise ees teinud, kui see vaene äriteenija olnud ja näljapalga eest pudukraamikaupleja kukurt täita aidanud. Nad olid seekord unistanud mingist suurest uuendusest peremeeste ja teenijate vahekorras, mille järele viimased enam teenijad ei pidanud olema, vaid kaasteenijad ja ärikasust osasaajad. Aga need ilutsused olid ununenud ja kainemal vaatlusel teostamiseks rasked või võimatud näinud olevat. Sõna „äriteenija" äratas temas aga nüüdki veel ilusaid mälestusi.

Äriteenija . . .

See sõna suggereerib talle alati mõne katkendi pikast üleelamiste reast, iseäranis nüüd, kus tal toetuspunkt näib kadunud olevat, kus ta kui mäeronija ümber kolab, et kustki kinni hakata.

See tutvus algas äris.

Leti taga talitab tõmmunäoline keskmise kasvuga neiu, kerges valges pluusis, mustas kuues. Mustad juuksed on otsalt otse siledalt üles soetud, aga arunevad salkudesse.

Martens vaatleb nende käte ja tõmmu kaela paenduvust kastide riiulile tõstmisel ja sealt maha võtmisel. Ta vahiks seda kaua, aga neiu pöörab viimaks tema poole hariliku viisaka küsimisega:

„Mis te soovite?"

Martens vaatleb teda, oma ilmet ükskõikseks sundes ja nimetab kaelasidet, nööpe, kraesid, paneb raamatud letile ja hakkab valima, selle juures enam neidu vaadeldes, kes teiste minejate ees kerge paenduvusega leti najale kumardab ja soovisid küsib, siis kaela paenutades üles riiulitele vahib. Missugune tõmmunahaline kortsuta kael! Missugune piha paenduvus ja liikmete plastiline mäng ühest seisendist teise maha kumardes, üles tõustes, käsi kõrgele üles küünides, kaste kandes ja paigale pannes.

Võib olla, et ta unustas raamatud letile, võib olla jättis meelega. Mõne päeva pärast läheb ta neid küsima, nimelt selle sama neiu käest.

„On need teie raamatud?“ küsib neiu ja tõmmukale näole ilmub vaevalt märgatav jumestus. „Üks neist on mul kodus, võtsin lugeda“, ütleb ta silmi maha lüües.

„Lugeda! See on ilus. Selleks on raamatud, et neid võimalikult paljud loeksid“, naljatab Martens.

„Aga nad pole kõigile kättesaadavad“, ütleb neiu.

Martens ei saa sellest järsku aru:

„Kudas nii?“

„Nad on kallid . . . Maksavad raha . . .“ ütleb neiu ja veel sügavam jumestus käib üle tema näo.

„See on õige. Seda olen minagi tunda saanud.“

„Siis ehk vabandate . . .“

„Ma rõõmustan, et teid mõni neist huvitas. Aga sooviks teada, missugune nimelt.“

Ja Martens vaatab, missugune raamat puudub. „Estetika“. Ta oli imestanud, et poeneidu, pudukraamikaupluse teenijat estetika huvitada võiks.

„Toon ära, niipea kui soovite“, ütleb neiu.

„Lugege niikaua kui soovite. Ja kui veel mõnda raamatut teate nimeta, mis lugeda sooviksite ja mis mul on, siis öelge teine kord. Käin siin ostmas sagedasti.“

„Olen väga tänulik.“

Nii algas see tutvus, mis mitu aastat kestis ja Martensi mälestusse kustumata jäljed jättis. Ja iga kord kui sõna

„äriteenija“ või mingi teisend sellest kõrvu kostis, elustus mõni katkend tema pildirikkast vahekorrast Irisega, kelle nimi esimene kord sügava mulje jättis ja unustamatuna meelde jäi.

Ta oli õnnelik, et järgmisel päeval pärast tagajärjetut läbirääkimist Rodaga teade toodi: täna õhtul on kaubanduspanga ruumides ärimeeste ühisuse asutamise eelkoosolek, palutakse tingimata tulla.

Juba ammu enne koosoleku algust ilmuvad arglikumad ärimeestest. Nad on öösel halvasti maganud, teenijate nõudmised sünnitavad neile hirmu kui teekäijale riisuja lähenemine. Nad on rehkendanud mitmel korral, missugune kohutav summa neil aastas sisse tulemata jääks ja kui suureks see summa aastakümnetega kasvaks. Missugune ilus kaasavara oleks see tütrele, kes muidu võib olla meest ei saagi!

Mõned olid juba jumalatki palunud, kes neil heade aegade pärast kaual ajal koguni ununenud; mõned olid kodus naistele kokkuhoidmiseks valjemaid eeskirje annud, mille tagajärjel kokkupõrked tulemata ei jäänud.

Nüüd olid nad siin hulgakesi koos ja hirm vähenes. Unustati silmapilguks peaasi ja kuulati huvitusega kellegi teadet: Martens sõitnud poole tunni eest linna puiestikku.

Kudas? Nii hilja? Harilikult sõidab ta ikka pärast lõunat . . .

Jaa, vaadake, Martens on viimasel ajal üleüldse muutunud!

Pead lähenevad üksteisele ja jutt muutub sosistamiseks.

Mõned arvasid, et ta uhkeks olla läinud ja iseennast täis, toovad tõenduseks juhusi, kus ta endiste ärisõprega lühidalt, kõrgilt ja järsult rääkinud, kõiki sahkerdajaiks ja angeldajaiks nimetes, nagu ise ei oleks seesama!

Teised teadvad rääki, et ta mõnede ettevõtetega raskesti kahju saanud; kõik tema rikkus olla luule, ja ärgu pangu keegi pahaks, kui ta ühel ilusal päeval pankrotti teeb!

Jutt muutub veel salajamaks sosistuseks, kui keegi leidub, kes Martensi perekonnaelust otse imelikka asju teab rääki: naine käia öösel võõraste meesterahvastega mööda joogimaju, olla nendega üksikuis kambreis, sõitnud nendega ühel ööl linnast välja ja lakkunud Mustamäe restorani aias hommikuni. Koju tulles saanud muidugi mehe käest sauna, aga ei hoolida sellest ühtigi.

„Vaat sulle haritud naine!" hüüdis keegi, ikka tihedamalt koomale kiskuva rühma hulgast, võidurõõmsalt.

„Nimetanud kaupmehe prouasid haudujateks kanadeks ja rasva-anideks", sosistas üks ärimees ägeduses, „aga olgu meie prouad kanad või rasva-anid, nad on ausad ja kõlblised inimesed, kes iial öösel oma jalga välja ei tõsta ja veel võõra meesterahvaga, hoidku Jumal!"

„Küll see veel lööbki Martensi varanduse viimaks läbi!"

„Aga teda peame ikka ette otsa valima, tal on seda hakkamist ja julgust, tema viib asja läbi", arvas keegi, kellele iseäranis teenijate nõudmised muret tegid.

Et enam selles asjas palju uudist oota ei olnud, ruttasid mitmed sealt rühmast teiste rühmade juurde, tõmbasid need koomale, algasid ilmasüüta asjaga: kella vaatamise ja Martensi hiljaks jäämisega. Siis andsid nad kõik mis kuulsid, omapoolse täienduste, lisanduste ja teisendustega edasi ja tegid lõpuks näo, nagu teaksid nad palju, aga ei räägi pooli asjugi teistele.

Martens ilmus saali tagumisel küljel uksele, seisatas pilgu aega ja vaatas silmile vajutatud kaabu alt koosolejaid.

Siis tuli ta otsustaval sammul edasi, tooliridade vahelt läbi ja nikutas kahele poole teretes peaga. Taganeti kõrvale, tehti talle laua juurde tee vabaks ja katsuti juhust käesurumiseks leida.

„Miks peale ei ole hakanud?" küsis ta kübarat toolile visates ja tugevate käeliigutustega palitut seljast võttes.

„Ootasime teid", vastas keegi meelitavalt.

„Ühe puudumine ei tähenda", vastas Martens.

Koosoleku laua taha istusid kuus kõige raskemat meest.

Natukese sositamise järele, mida koosolejad aupakliku vaikusega kuulasid, tõusis seebikaupmees Saastamull üles. See oli paks lihava põskega mees, rippuvate halliks löönud vurrudega, palja pealaega, millest mõned kõrva äärde alles jäänud karvad hoolega üle soetud; need tuletasid globuse meridianjooni meelde.

Ta laskis oma raske rinnaka keha lauale toetatud käte najale ja vaatas täissöönu rahulolemisega korra paremale, korra pahemale poole, teatas siis, misjaoks koosolek kokku kutsutud ja pani ette juhatajat valida.

Lühikese kära järele, milles mitut nime hüüti, valiti Martens juhatajaks.

Martens tõusis püsti, nägu väsinum kui harilikult, aga silmis ja näoilmes mingi erakordne jõupingutus, nagu varjatud valu mahasurumiseks. Ta seisatas liikumatalt ja vaatas kuhugi kaugele üle koosolejate peade ja saal jäi pikkamisi surmavaikseks.

Ta oli sellest koosolekust, kus hulga juhatamisel jälle jõud pingule tuleb tõmmata, rahuldust ja unustust oodanud ja ka võimalust eneseavalduseks. Äritundidel oma kabinetis või erakordsel tunnil sõitma minnes (ta tundis viimasil päivil võimatut tahtmist mingi erakordsega rahvale esineda) oli ta kõnet valmistanud, milles ennast, enese viimase aja üleelamisi, kannatusi ja kahtlusi saaks avalda. Ta leidis isegi sündmatu olevat ärimeeste koosolekul niisugusist asjust rääki, ega saanud aru, kas ta sellest kui pihist kergendust loodab, või kui edvistaja hulga ees poseerimisest lõbu tahab tunda; aga kiusatus oli võitmatu tugev. Kui kaugele ta enesepaljastamises läheb, jäi esialgul otsustamata, nii kaugele igatahes mitte, et usaldus tema kainesse mõistusse kellelgi kaoks. Ta pidas veel väga meelitavaks juhtivat osa mängi ega võinud sellepärast usaldust ega lugupidamist enese vastu kõiguta. Mingisugust tõtt tahtis ta ka öelda, mis sellele enesega rahulolevale söönule hulgale meelde tuletaks, et nemadki veel ikka inimesed on ja kõik inimlik neile veel täiesti võõras ei peaks olema. Ja vahet enese

ning nende vahel, kellel ei ole muid huvisid peale rahakogumise, tahtis ta tunda anda.

Ta algas viimaks oma sissejuhatust, väsinult, pikaldaselt; tänas avaldatud austuse ja usalduse eest, nimetas koosoleku otstarvet ja jatkas siis:

„Nii selge kui iseenesest tänase koosoleku ainuke päevakorra punkt ka on: „ühisuse asutamine oma huvide kaitseks“, oleks siiski tarvilik „huvi“ lähemalt määrata. Mis on ärimehe „huvi“? Oma kapitali suurendamine. Kes on meil ärimees? Kes hommikust õhtuni ja sagedasti ka õhtust hommikuni mõtleb selle peale kudas oma kapitalikuhja kõrgenda? Suregu inimene, et kapitalikuhjamise masin järele jääks! (kuuldus arusaamatuse sosin).

Pean siiski kohe paranduse siia juurde lisama: meid ainult rahakogumise masinaks nimeta ei ole vahest küllalt õiglane. Meie ei kogu ainult, vaid ka tarvitame, anname välja. Kes tohikski meile tarvitamist keelda! Eks ole see meie püha eraomandus! Ja kui meie ühel ööl tuhandad läbi lööme, kes tohib meile seda meeldegi tuleta! See oli ju meie püha eraomandus, mis läbi lõime!

On ju muidugi ka erandid; on neid, kes kõik kogutu ilusti panka panevad, on neidki ärimeeste hulgas — ja müts maha nende ees, — kes nälgivad kokku hoides. Suurem jagu elab aga nagu elama peab ja kui ta teenija aastapalga ühel ööl läbi joob, siis kriipsutab ta sellega alla, et ometi veel, jumalale tänu, inimese ja inimese — vahel, peremehe ja teenija vahel vahe on. (Arusaamatus kasvas, mõned harvad plaksutused, kuuldus sosistamine).

Meie oleme siia kokku tulnud, et ühineda eneste huvide kaitsemiseks, rahakogumise võimaluse kaitsemiseks, ja häda sellele, kes meid julgeb selles takista! (Ta ütles seda nii tõsiselt, et paljud plaksutama hakkasid, teised arusaamatuses üksteise otsa vaatasid). Meid ei tohi keegi selles takista ja kust meie üle läheme, olgu lõbutsedes, olgu raha kogudes, seal ei pea rohi kasvama!“

(Arusaamatus kasvas veelgi ja liikumise kahin käis läbi saali).

Kõneleja näis mingi surnud punkti juurde jõudnud olevat ja vaikis. Siis jatkas ta muutunud toonil, vaikselt, peaaegu alandlikult:

„Kapitali koondamises ja mõnususte maitsemises, mis kapital võimaldab, ja iseteadvuses, mis kapital annab, oleme unustanud, et inimesed oleme. Ja inimesel on mitmesugused vaimlised nõuded. On teadus, kunst, kirjandus. Hea on, kui oma elu aja ilma niisuguste asjadeta ära saate elada, kui ainult söömise, joomise ja kapitalikuhjamisega saate leppida. (Tekkis jälle pause ja piinlik ootamine arusaamatuses).

Meie oleme ärimehed aga ka inimesed. Mina soovin et meie kõige pealt inimesed oleksime, siis ärimehed. (Mõni plaksutas käsa, teised vaigistasid).

Ja kui nüüd asja juurde läheme, siis arvan ka tarvilikuks tähenda, et, nagu kõigil teada, peaasjalikult üks hädaoht teid praegu ühinemisele sunnib: äriteenijate palgakõrgenduse nõudmine. Tõepoolest, nad lähevad häbemataks, nad tahavad niisama elama hakata kui meie. (Plaksutamine paljude poolt, teised vaatavad arusaamatuses ja küsides üksteise otsa: oli see pilge või?) See on ju kuulmata häbematus! Nad tahavad korralikult süüa, korralikult puhata, tahavad tervist hoida ja elu rõõmusid maitsta! Tahavad head muusikat kuulda, kirjandust lugeda ja pühapäeval linnast välja minna, kus päike paistab! Ja suvel tahavad nad mõni nädal puhtas õhus mööda saata! Ja oma lapselegi tahavad nad hea hariduse anda! Et need viimaks meie, rikaste lapsed veel edaspidises võitluses kõrvale võiksid tõrjuda! Egas vabadus selleks ole, et kõik ühteviisi hästi elama võiksid hakata! (Mõned plaksutavad, suurem hulk vaikib).

Sellepärast on meil tarvis küll ühineda, et üheskoos järele kaaluda, kui palju äriteenijate nõuded põhjendatud on ja kas nad vahest — liiga väikesed ei ole!“

Mõni naeris, mõni plaksutas, suurem hulk oli rahutus arusaamatuses, kas koosolejaid või äriteenijaid pilgatakse.

Karistuseks kõnes lubatud kahemõtteliste üteluste või koguni varjatud pilgete eest jätsid paljud ärimehed ta valimistel häälest ilma ja ta lasti juhatusse ainult läbi nõela silma.

XV.

Kudas teda naine huvitama on hakanud sellest õhtust saadik, kus Sanglepp esimest korda nende kodus käis!

Või ei ole see ainult huvi, vaid ka kõrgemalt hindamine? Tema kodus oli see varandus mitu aastat, aga ta ei pidanudki seda varanduseks, enne kui teised tulid, selle kõrgeväärtuslise leidsid olevat ja ihaldama hakkasid, nüüd peab temagi seda varandust kalliks, muidu ei väriseks ta selle pärast päeval ega oleks öösel voodis uneta.

Mitu aastat oli ta Roda kõrval elanud, aga teda pealiskaudselt tundma õppinud kui raamatut, mida teatakse väärtusline olevat, mille uurimiseks aega ega püsivust ei jätku, mida kohvilauas lehitsetakse või õhtul hilja tulles une tulekuks loetakse.

Imelik naine! Elab mitu aastat loobudes seltskonnast, loobudes kõigist välimistest lõbudest, vaikides tehtud ettekäände all, et see kõik siin alaväärtusline on!

Juba oli Martens arvamisel, et Roda üleüldse üksilduse kalduvustega kabineti-inimene on, kellele kokkupuuted välisilmaga mitte ainult tarvilikud ei ole, vaid koguni eksitavad ja vastumeelsed. Juba oli ta arvamisel, et see on külm mõistusinimene, kellele on küllalt vaiksest perekonna-elust, kes ei ihalda uusi üleelamisi ega tundmuste lainetusi.

Ja nüüd, korraga?

Aga lähemalt formuleerida oma kahtlustust, oma süüdistust ei suutnud ta veel mitte.

Mis on siis nüüd sündinud?

Eks põhjene kõik kahtlustused praegu peaasjalikult tundmusargumentide peal, kuna mõistuse jaoks veel materjali liiga vähe on. Kõige raskem etteheide on öise äraoleku pärast. Aga eks ole ta teoretiliselt vähemalt kõike seda naisele lubatuks pidanud, mida enesele lubab? Ja kui ta nüüd tegelikult kõike seda kannata ei suuda, mida teoretiliselt õigeks tunnistab, siis ei ole see muud kui nõrkus.

On Roda tundmuste-elus midagi lubamatut või sallimatut, on seal üleüldse midagi peale uhke püüde iseseisev olla?

Näe, ta on mitu päeva järgemööda kodus, teeb ainult tunni või poolteise pikuse jalutuskäigu lapse ja kasvataja seltsis ja töötab siis kabinetis hilja ööni. Saaks ta nii rahulikult kodus tööta, kui tundmuste-elus tasakaal kadunud!

Aga kõik need trööstivad põhjendused ununevad silmapilkselt, kui ta ühel õhtul jälle Rodat kodus ei leia.

Lauda istes ja ootuse rahutust teenijate silme eest ajalehte vahtimises varjates, katsub ta kohta aimata, kus abikaasa viibib ja kelle seltsis. Kahtlemata vist kirjanikkude ja kunstnikkude ringkonnas, mille olemasolust ta „Kiir-Sõnumetooja“ kaudu teate sai, või mõnedega sellest ringkonnast — muidugi Sanglepa ja selle kunstnikuga! — aga kus?

Parajat silmapilku varitsedes küsis ta tüdrukult, nii mööda minnes, ükskõikse rahuga:

„Proua ei ütelnud, mis kella ajal tuleb?“

„Läks umbes pooleteise tunni eest . . . Ei ütelnud midagi . . .“

Kahtlemata püüab teenija tema näost midagi lugeda, viibib laual nõusid seades kauem kui tarvis ja otsib juttu, milles herra meeleolu avalduks:

„Kas lapsele ka nüüd süüa anda, või prouat oodata?“

„Andke või nüüdsama“, vastab Martens lehe lugemisega rutates.

„Siis panna enne magama ka või?

„Ükskõik."

„Muidu vahest tuleb kaua oodata, laps jääb uniseks."

„Pange siis magama!" hüüab Martens kärsitult.

Nii, asi on siis juba teenijate kohtu ees!

Martens lõpetab õhtusöögi ja läheb välja. Ta ruttab „Stari" kohvimaija, küsib kelnerilt, kas tagatoas on kedagi, laseb kui salapolitseinik sealolijate välimust kirjelda, lahkub pettunult ja läheb „Metropoli"; käib saalis tooliridade vahelt ühest otsast teise, tuttavate teretusi segase kohmetusega vastates, istub viimaks kahe ärisõbra lauda, tellib kohvi ja kuulab, mõttis kaugel olles, vestet päevasündmustest, mis kõik kauged, väiksed ja võõrad.

Siis jätab ta kohvitassi pooleli, raha lauale ja ütleb kiire olevat.

Nagu aimdusest aetud, mis teadvuses põhjendamatu, seletamatu aga alateadvuses olemas ja õiget teed näitab, pöörab ta linna pargi poole, kohtab voorimeest, hüppab troskale ja käseb kiireste sõita. Pargis ja selle ääres on hulk joogikohte avatud, enamasti ühe-, kahetoalised kongid, kus lauakeste ääres väsinud jalutajad silmapilguga oma klaasid tühjendavad ja edasi ruttavad. Üks neist asutustest on avaram, laia klaasaknaga, värskelt halliksvärvitud eesküljega; küljeveranda kaob sirelite taha ja tagumine külg ulatab vist kaugele aeda.

Siia astub Martens sisse, oma rahutut aimamist isegi naeruvääriliseks ärevuse tagajärjeks pidades. Ta vaatab väikesest saalist verandale; seal istuvad mõned hilised paarid ja vastavad võõrastava pahameelega Martensi uuriva pilgu peale.

Tõepoolest, mind peetakse politseinikuks, mõtleb ta iseeneses ja võtab saali nurgas istet.

„On siin veel mõni ruum peale nende kahe?" küsib ta kelnerilt.

„Ei . . . Ei ole enam, ainult see saal ja veranda. Melanshi soovite? Olge hea . . ."

Ja rätikuga üle laua pühkides lisab ta juurde: „Aiamajakeses oli veel üks veranda tuba, õige ilus, rohelise sees, aga see üüriti terveks suveks ära . . . Kunstnikud või kes need olid . . ."

„On seal praegu keegi?"

„Vist on . . . Ennest läksid mõned herrad ja daamid. Sinna võõrad ei saa, ainult need, kellel kaardid."

„Melanshi?"

„Ükskõik."

Martens naeratab kibedalt enese ette: kui abielumehena õnne ei ole, siis vähemalt vabatahtliku salapolitseinikuna.

Ta vaatab kella: viisteist minutit üle kümne. On vist veel siin, vastu ei tulnud — tarvis oodata. Ta tõmbab kübara sügavamale silmile ja toetab põse käe najale, et eemalt nägu ei tuntaks.

Aega tal on, kui see rahutus aga paigal laseb istu. Neil on siis kaartid, milledega sisse pääseb . . . Et soovimata külalisi, nagu mina, eemale hoida . . . Minu abikaasa käib selles ringkonnas, mille olemasolust ajalehes loen, ja kelnerilt kuulen, kus see ringkond õhtuti koos käib. Kaartidega pääseb sisse, mis valituile jagatud! Nii ei tee õige naine!

Eks ole ju Roda ise varemini mõnede abielude kohta ühe kihwtise põlastussõnaga surmaotsuse teinud. Mis peab siis tema ise õigeks abieluks ja missugune peaks tema arvates naise ja mehe vahekord olema? Kumbki elab oma ette, ei ole tegemist teisega, nii või? Tahaks teada, miks nad siis ühes elavad? Miks ei lähe ta oma teed ja ei vabasta magamistuba — mõne teise jaoks!

Kell on kõigest kakskümmend viis minutit üle kümne. Kui pikkamisi ta läheb!

Ta tellib paberosse, kuigi üksi olles harilikult ei suitseta.

„Olete naisemees?" küsib ta kelnerilt, kui see tema paberossi süütab.

„Ei, poissmees."

„Miks?"

„Ei ole veel niipalju raha. Mis vaene naisega teeb, ainult õnnetu elu, muud midagi." Kelner naeratab, pistab süütekarbi vestitasku ja läheb.

Ka Martens naeratab.

Kell on pool üksteist.

Veranda uksest astub saali Sanglepp, must sametine kübar silmil, tema kõrval Roda ja nende järele Püstkukk ja siis veel mõned võõrad inimesed. Nad lähevad jutustes välimise ukse poole.

Martens on püstakile tõusnud ja naeratuski on teretuseks valmis, siis laskub ta enese üle pahandes toolile ja paneb käe silme ette: „Ei, ei mitte enam neid segada!

Minut hiljemini läheb ta välja ja vaatab pargi poole; seal neid ei ole, vaatab linna poole: jah, seal nad lähevad, Sanglepa nägu Roda poole pöördud, kes ka oma saatjale silmi vaatab. Püstkukk käib teisel pool, tema kõva naer on sagedasti kuulda; korra seisatavad nad ja vaatavad tagasi (Martens lööb enese puu taha), vist parki jalutama minna mõeldes, aga liiguvad siis jälle linna poole, Sanglepp nähtavasti südamlikus jutuajamises Rodaga, kunstnik sellest harvade märkustega osa võttes.

Kõndijate hulga seas ei karda ta neile lähenemast, nii et hääli võib kuulda.

Kaks solidset vastutulejat linnakodanikku võtavad sügavasti kumardes Roda ees oma „kõvad" peast.

Nüüd näevad need mind perekondlises salapolitsei-teenistuses, mõtleb Martens, pöörab kiiresti ümber ja läheb tagasi puiestiku poole. Siis käänab ta üle uulitsa, kübar sügavale silmile surutud, kaob põiktänavasse, võtab sealt voorimehe ja sõidab kaudseid teid mööda koju lähedale.

Nurga taha, kust oma maja-esine näha, jääb ta varitsema. Siin majade vahel varjab teda öine ämarus

tema varitsemise teekäigul ja kodanikka ei liigu siin hilisel tunnil. Üks ainus herra jookseb ukse silte vahtides ja põske kinni hoides ning kaob hamba-arsti väärusse. Harva läheb mõni öödaam mööda, odava odööri lõhnaga ja julgustava naeratusega kaasa kutsudes. Ei, ei mina ei lähe kaasa, ennem ehk see hambavalu pärast põske kinnihoidja isand, oodake teda!

Ta piilub ümber nurga, aga kedagi ei ole veel näha. Missugune kinodraama! Kui see aga kiiresti läheks kui kinos! Mõne tunni jõuaks kõike kangelasena kannata ja viiks osa ilma ühegi labase võtteta lõpule! Kui aga hambavalugi kuude kaupa kestab, kes vastutab, et unustes hoiged ei kuuldu . . .

Hamba-arsti uksest astub õlg-kübaraga isand välja, seisatab pisut, sülitab mõne korra ja astub siis kergel kõnnakul edasi, lööb isegi öödaamile keelega laksu.

Sel isandal on valutav hammas väljas . . .

Kes teab, kui kaua ta enne valuvaigistavaid tinkture haige hamba avaustesse kallas ja kuume lappe lõua peale pani! Kas ei oleks õigem olnud kohe tange külge panna — üks valus nõks ja . . .

Nurgatagant tulid kolm kogu välja ja Martens tõmbas enese võlv-väravasse varjule.

Kõik kui kinos, kõik kui kinos, aga see draama siin võib kuud või aastatki kesta! Kas peab seda arusaaja vaatleja draamaks? Noorherra pigistab pimedas saalis esimest kord neiu kätt ja naerab linalt lugedes: „Vali draama viies vaatuses, kolmtuhat meetrit pikk.“ Ja südames rõõmustab ta pikkuse üle, lootes et viienda vaatuse ajal juba käepigistusest kaugemale jõuab. Paari tunni jooksul on vali või kõige valjem draama läbi! Aga siin . . .

Pikkamisi jõuavad puiestikust tulejad Martensi maja ette, peatavad seal mõni minut; kõnet ei ole kuulda, aga paaril korral Rodagi naeru. Kas on ta ennem kunagi nii lõbusalt naernud! Siis tõstab kunstnik kübara ja kumardab

selga looka paenutades. Sanglepp hoiab kübarat pea kõrval ja sellest võib näha, kui kaua ta Roda kätt surub. Kella Martens ei vaata, aga see kestab kaua, väga kaua. Martens astub juba mõned sammud värava alt välja, et seismajäänud kinodraama käiku kiirusta. Aga Sanglepp paneb juba kübara pähe, seisatab vähe, kergitab seda siis veel korra ja pikkamisi lähevad nad kunstnikuga tagasi. Neil on see õhtu õnnelikult lõpul ja ilusate mälestustega läinud päevast võivad nad uinuda.

Martens läheb naisele järele, aga trepil tunneb jalad nõtkuvat ning käsi kobab hüpeldes elektrikella nuppu otsides.

Roda laseb ta sisse, küsib rahulikult „Sina oled?“ ja läheb siis tasakesi ümisedes läbi saali oma kabinetti.

XVI.

Ta teab teoretiliselt rahutus vahendid, millest mitmed nii käepärased ja ometi nii ülevad. Pruugib kirjutuslaua ees tugitoolil istes käsi siruta ja riiulilt valida filosofe, kõige aege ja rahvaste kuulsamaid kirjanikke, luuletajaid, teadusmehi, kes inimkonna kõrgemist ja sügavamist mõttist ja ülelamisist kõnelevad.

Aga täna ei siruta tema kättki nende järele. See kõik on nii kauge ja temale praegu tähtsuseta, nagu peaks end näljane sundima söögi unustuseks öisse taevasse vahtima ja tähte hiilgust imetledes isu unustama. Kui ei ole enam mingit lootust nälga kustuta, siis võib ju surma ootes aega sel kombel lühenda, aga enne teeb iga elav olevus kõik tegelikud katsed nälja kustutuseks.

Ta tõuseb toolilt ja hakkab edasi tagasi käima.

Peale raamatute on elavad inimesed, seltskond, lahutusabinõuks erakordiste hingeliste kannatamiste silmapilkudel. Eks ole ta joogimajus sõpre seltsis istudes aega surmata

ja unustust otsida püüdnud, aga see kihvt on lahja, on vesine.

On kõvem kihvt, mida elutark Rooma luuletaja, kõiki kannatusi pagev Horatius soovitab — naine, naise kaisutused, suudlused . . . Naine naisele vastukihvtiks! Üksikkabinettes kättesaadavad naised võivad ainult himus uimastunud ja kires pimestunud nooremehele kõlbada. Tema saaks nende seltsis veel kainemaks ja tunneks jälestuses veel suuremat igatsust puhta ja intelligentse naise järele, nagu on Roda.

Kui ta aga väärtuslise ja puhta naise seaks vastu sellele, ühele kihvtile teise samakõva kihvti? Miks ei ole ta enesel niisugust kihvti alati käepärast pidanud! Rodat kosides otsustas ta kõik need kihvtid enesest ettevaatamatult eemale heita.

On kaks kõigist naistest, kes lähedast vahekorrast hoolimata puhta ilusa mälestuse jätnud; ainult need võiks vastukihvtina kõne alla tulla. Aga üks neist on kaugel pealinnas, uurib vist ikka veel matematikat, teine ehk küll lähedal, aga sündinud ülekohtu läbi kaugele tõugatud.

Vaene „äriteenija“, kui sa teaks et „miljonär“ vähem ei kannata ja oma kannatuses süü sinu vastu lunastab! Naeraks sa parastades minu üle mu kannatusi kuuldes või on sind valu teinud suuremeelseks, andeksandjaks ja arusaajaks? Ehk sa siiski trööstiks oma endist sõpra tema raskeil öil!

Ta istub lauda ja viskab pikemalt kaalumata viisaka kutse paberile, isegi teadmata, on see õlekõrrest kinnihaaramine või tõsine huvi endist armukest näha.

Sellega oleks ta homme õhtuste kannatuste vastu kindlustatud. Kui aga Iris ilmub?

Ta ootab järgmisel õhtul aegsasti linna puiestiku kohvimaja verandal, kus võõraid vähe ja kahte klaasseina ümbritsevad haljad põõsad vara ämaruse tekitanud. Nii hea oleks siin armastajal, kellel ei ole kahtlusi ega kartusi,

oodates anduda unustusile ja mälestuste meelestusele. Aga temal on peas kui rikkis kinolint, mis sündmustiku järjekorras silme eest mööda ei lase: sekka lendavad katked siit ja sealt, algavad juhuslikult keskelt ja kaovad enne lõppu, uuele katkele aset andes.

Seekord oli ta Irise vastu halastamatu, hoolimatu ja jäiselt vali olnud. Ta ei lasknud ennast liiguta tantsust, meelitustest ega pisaratest, mis kõik olid lootuseta, meeleheitlikud katsed armastatu tagasivõitmiseks.

Ei olnud tal tõesti kerge (ja selle toob ta siin oma süü pehmenduseks ette) „pääsu lennu" järele oma otsuses kindlaks jääda, ja kui siis Iris tema ette põlvili langes ja pea meeleheitlikus nutus sülle surus, needis Martens enese nõrkust seltskonna arvamisele ja maksvale moralile järele andmises; olid ju need Irisest lahkumisele ja heast perekonnast neiu kosimisele sundinud.

Ta oli silmapilguks kahtlema löönud oma tegevuses ja kõigis sellest järgnevais sammes, millest üks oli Irise mahajät, kelle vastu ei olnud ta ükskõikseks jäänud, keda armastas endiselt. Oli enese tabanud mõtte pealt — põgeneda, võtta mis võetav, lõpeta äriline tegevus, realiseeri rahaks, jätta kositu neiu, põgeneda Irisega ühes ja elada kaugel, kus keegi ei mõista kohut ega ahvatle konflikti oma südametunnistusega.

Aga see kahtlus oli kadunud silmapilgu kestel ja võitjaks jäänud uhke Roda, kelles kehastatuna tundusid tol ajal kõik voorused, mis kõlbline seltskond sanktsioneerinud, või kelles need voorused vähemalt kadedust äratava kõrgel kujul kehastatud näisid olevat.

„Ma mõistan su valu ja mul on sinust kahju", ütleb ta Irist eemale surudes, „aga varem või hiljem tuleks see sul üle elada, eksitust on parem viibimata paranda."

Ta tõuseb püsti, võtab kübara, aga Iris haarab pahemast käest kinni ja laseb end vedada järele. Ja kui ta end viimaks vabastab, tuigub Iris abitult tagasi ja langeb nuuksudes kummuli põrandale.

Martens ei ole usklik ega ebausklik, aga ikka tuleb uuesti meelde mõte mingi üleloomuliku Olevuse kohtust ja kättetasust Irisele tehtud ülekohtu eest. Kas ei lase see Olevus teda nüüd kõike seda kannata, mis Iris tema pärast üle elanud? Kas ei sunni ta eneseunustavale alandusele, järeljooksule, palumistele, unetule vintslemisele ja hirmsatele unenägudele?

See käik Irise poole oli viimane olnud, edaspidi õiendas ta asju kirjateel, oma kohuseks pidades neiu edaspidist käekäiku kindlusta, teda kõige kannatuste eest vähemalt varanduslise rahulduse pakkumisega vaigista.

See ei olnud mõeldud abinõuna edaspidiste soovimata sekelduste ärahoidmiseks, vaid tõsisest kaastundmusest kasvanud soov oma endiselt armsamalt vähemalt majanduslisi muresid kõrvalda. Kõik ettepanekud selles sihis lükati aga terava tänamatusega tagasi ja kõik vabandavad, pikalt põhjendatud seletused, et niisugune samm praeguse seltskonnakorraga paratamatu olla, võeti halvakspaneva hirvitusega vastu.

Ei, ta ei tarvita Martensi poolt ei toetust ega trööst,i ei kaastundmust ega kindlustust, ta läheb tagasi, kust ta tulnud ja kui ta sealt pääseb, siis enese abil.

Aga viimases Irise kirjas oli siiski üks ütelus, mis nüüdki julgust oli annud kokkusaamist loota; Iris oli öelnud, et ta Martensi sammust aru saab, ja siit lootis tema andeksandmiseni kas või kauges tulevikus ühe sammu olevat. Omast kirglisest temperamendist hoolimata ei olnud Iris omas raskes üleelamises enesele vähematki taktitut sammu lubanud, ehk olgu siis kingituste kojusaade pakikandjaga laulatuse päeval, millest, võib olla, neiu ei teadnudki. Rodale oleks see peaaegu esimese üllatuse valmistanud, sest pakk oli teenija läbi muude kingituste hulka sattunud ja avajaks oli Roda ise. Õnnekombel laskis Martens silmad adressist üle käia, tundis Irise käekirja ja leidis sündsa silmapilgu paki kõrvaldamiseks. Ühe öö olid kingitused köögi kapis ja järgmisel

hommikul, pärast esimest abielu ööd, läks Martens ärri, pamp endise armukese asju kaasas. Seal nad on praegu kuski sügaval ärikabineti kapi põhjas.

Paaril korral juhusliku külmetuse tagajärjel haiglane olles, tuli tal meelde surm ja kohe ka see pakk all äri kapis: eks või see Roda lugupidamist tema vastu pärast surma kõiguta ja oletusiks põhjust anda, mis tõsiasjust halvemad!

Sellesse elavates piltides nähtavasse mälestuste ritta tungivad lühikesed erutavad stseenid Roda ja Sanglepa vahekorrast, mõned nähtud, mõned kujutuses loodud, ühed erutavamad teistest.

Ta tõuseb üles, käib laude vahel edasi tagasi ja istub jälle kohale.

Aeg on määratust juba üle. Valgelinalised kandilised lauad seisavad tühjade ridadena, sireli ja akatsia põõsad akende taga muutuvad läbipaistmatuks, õhtutaevas nende läbi paistab punasena, päike on juba veeremas, pääsukesed lendavad aknast mööda lühikeste mustade nooltena õhust läbi liugledes.

Ta tuletab meelde kõike mis minu pärast kannatama, pidanud ja naerab mu kutse üle, arvates et mul heast perekonnast abikaasa seltsis juba igav ja väljast trööst hakkan otsima, mõtleb Martens, aga silmapilguga pöörduvad mõtted jälle Roda peale.

Kahtlemata on ta jälle Sanglepa ja kunstnikuga, väga võimalik et ka üksi Sanglepaga kuski jalutuskäigul või kohvimajas ja kirjanik vestab, kulmud tõstetud, näol ilme, mis ütlema peab, et ta kõigist maailma asjust kõrgemal seisab, kõige peale filosofilise muigega vaatab. Ta pillub aforisme elu üle, jutustab väljamaast või hindab halvakspaneva naljatusega kodumaa kirjandust ja kunsti. Roda kuulab teda, kuulab tähelpannes, et ükski sõna kaduma ei läheks, sest see tuleb meistri suust. Ja Sanglepp vaatab aegajalt tema otsa, nagu tahaks oma sõnade mõju

kohta kinnitust leida. Oo, ta võib rahul olla, mõju on sügav.

Martens kargab üles. Ta peab neid otsima, neid tabama. Ja siis tahab ta võõraste kuuldes Rodat alanda kui väikekodanlane, tahab teda käski viibimata ühes tulla ja see peab lõpp olema vaba, iseseisva naise mängimisele!

Ta otsib raha ja viskab lauale, kelner ruttab tagasi andma.

Sel silmapilgul ilmub uksele valgega looritud, hallis suveülikonnas neiu. Martens astub sammu tagasi, jääb segaduses ootama, siis astub mõne sammu neiule vastu ja katsub naerata.

Neiu astub edasi, ulatab hallis kindas käe ja vaatab Martensile otsekohe silmi, sealt nähtavaste lugeda püüdes, mis tagamõttega ta siin ootab.

Niipalju kui ka Iris tema näost on lugema harjunud, ei saa ta praegu ometi aru, mis ta endine sõber mõtleb. Seda märkab Martens isegi ja see julgustab teda.

Nad istuvad lauda ja Iris vaatab talle uurivalt ja vaenuliku usaldamatusega otsa.

Nii on raske selle inimesega rääki, nii usaldamatuga, nii vaenulikuga, mingit uut kardetavat ootajaga, arvab Martens. Tarvis olla otsekohene, lihtne, avalik (maha arvatud kodused asjad). Ta otsib aga asjata mingit ainet jutu alguseks.

Et Iris t u l i, sellest võib ometi järelda, et temas kõik kustunud ei ole, ka usaldus mitte. Võib olla on seal sädemeke jäänud endisest armastusest, mis umbusaldusegi võidab ja vähemalt kaugemaks sõprusekski võimaluse annab.

Aga on tal s e d a tarvis! Oh ei, praegu ei ole meeleolu, et kauge sõpruse jaoks sidemeid otsi. Kanget kihvti on tal vaja, kohe viibimata, veel täna! Ja kui Iris selleks ei kõlba, on siin istumine temaga ülearune, on igav.

Et aga tuldud, siis peab siin tükk aega istuma. Martens tellib kohvi, millest Iris aga tervislistel põhjustel loobúb. Ta on tõesti kahvatu, vististe verevaene.

Martens teeb märkuse linna tervisvastaste elutingimiste üle.

„Ei või öelda, et need kõigile nii väga tervisvastased oleksid“, tähendab Iris, ja nähes, et Martens selle üteluse tagamõttest aru ei saa, lisab ta juurde:

„Üks osa inimesi võiks linnaski enesele haruldaselt terviskohased tingimised luua.“

See on piste rikastele, arvab Martens.

Tekkib piinlik vaikus.

Martens vahib aknast välja, kus läbi tuhmenevate põõsaste veel tükikesed verevat õhtutaevast näha on ja ütleb viimaks:

„Kudas meile loodus võõraks jääb!“

„Leitakse looduse vaatlemise asemel teravamaid lõbusid“, ütleb Iris ja Martens arvab, et sellega rikaste öiseid joogimajalõbusid mõeldakse.

„Olete vist klassihuvide eest võitlejaks hakanud?“ küsib ta naerates.

„Teie arvate, et need kõik, kes teistsuguse, parema korra eest võitlevad, nimelt ühe klassi huvisid kaitsevad ja ainult sellele klassile midagi kätte tahavad võita? Mitte sugugi! Ka see klass, kelle vastu võideldakse, tuleb vabastada. Tuleb vabastada kõigest sellest, mis teda nüüd alandavaid kompromisse sunnib tegema, mis teda nüüd kõlbmatut elu elama veetleb!“

Martens saab aru, et see tema ja temasuguste kohta käib.

Iris vaikib huuli kokku pigistes ja silmis välgub midagi, mis endisest ajast tuttav.

Tulin ma siia klassivõitluse üle vaidlema, mõtleb ta. Ei, see ei kõlba vastukihvtiks! Oma viimase aja kannatamistest tahaks ta kõnelda, aga selleks on tal küllalt taktitunnet, et kodusist asjust võõrale, olgu see ka endine kõige parem sõber, jutustama ei hakka! Aga inimese sisemistest kannatamistest üleüldse tahaks ta kõnelda kellelegi, kellel osavõtt ja arusaamine ei puudu, kes kaastundliku vaikimisegagi teda trööstida võiks.

Ta küsib, kus Iris ametis.

Kuski ehituskontoris joonistajaks.

Kas see ka rahuldust pakub?

Vähe. Shablonilik kopeerimine.

Nad vaikivad jälle ja juba tabab Martens enese Rodale etteheidete tegemiselt. Tänu kübetki ei ole sel naisel tema vastu, kes talle vabaduse andis oma annete kohaselt töötada, kes ta vabastas vähemastki igapäevase, shabloniliku töö tarvidusest!

„Kas oled sa ennem ise vähe rääkinud sinu praeguse klassi vaimlisest ja isegi kehalisest alaväärtusest ja madalusest, kui praeguse ühiskonna korra loomulikust tagajärjest“, ütleb Iris.

„Ma ei ole oma vaadet muutnud. Aga peaks ma nende demagogide sarnaseks saama, kes praegu klassivõitluse eesotsas seisavad?“

„Kõik ei ole demagogid. Ja kuigi oleksid, siis ei anna see põhjust käte rüppe panemiseks. Sa võid teisiti, intelligentsemalt võidelda.“

„Ma peaks ilmaparandajaks hakkama!“ ütleb Martens naerates.

„Selle sõna katsuvad kõik naeruvääriliseks teha, kellel hea küllalt on, ehk kes ainult enese käekäigu paranduse peale mõtlevad.“

Oldi jõutud surnud punktile.

Martens kehitas õlgu ja vaatas jälle aknast välja. Natukese aja pärast lisas ta nagu iseeneses juurde:

„Ei kaitse mingi välimine olukord hingeliste kannatuste eest.“ Ja ta katsus enesele ette kujuta, kus viibib praegu Roda. Iris vaatas talle seletust otsivalt otsa, nagu küsides: räägid sa iseenesest ja e n e s e kannatustest? Siis ütles ta:

„Sellest on aga järeldus tehtud, et viletsuses niisama hea olla elada, kui jõukuses, et vaesel ei maksta oma seisukorda paranda püüda, sest rikas kannatada niisama.“

„Valejäreldusi tehakse kõigest, selleks näib inimesel mõistus olevatki . . .“

„Et oma teguviisi vabanda ehk asju nii põhjenda, kudas see kasulik."

Aeg on lõpeta seda vaielust. Aeg on minna. Kudas ta Irise kutsumisega on eksinud! See tarvitas juhust, et kokku saades teravusi öelda. Aga nüüd ootab ta, mis asja pärast Martens teda kutsunud, ootab esite vaikides, aga nähes, et sissejuhatuseks kõik kaugemad asjad kõneldud, küsib otsekoheselt ja julgelt, mis asja pärast ta siia kutsutud?

Martens tunneb enese abitu ja viletsa, vaatab Irisest mööda siia ja sinnapoole.

Ometi ükskord näeb Iris teda abituna enese ees. Aga silmapilgul tuleb Martensil meelde, kudas ta alati igasugustel juhtumistel enese julgusega päästnud ja ühe nõksuga lööb ta pea üles, vaatab Irisele otsekohe silma ja ütleb:

„Oled liiga terav, et sinuga nii rääki saaksin, kui lootsin."

Nad tõusevad üles ja lähevad välja. Jaheda käepigistusega jätab Iris jumalaga ja käänab eemale.

See ei ole vastukihvtiks kõlbulik, ohkab Martens linna poole minnes.

XVII.

Ta hindab Rodat ainult oma naisena. Kas ei oleks järeldused teistsugused, kui ta ei võtaks teda naisena, kui ta ei saaks teda kõrvalseisjana, võõrana, erapooletuna vaadelda, seda intelligentset naist?

Ja õhtuti „Metropoli" saalis üksiku laua ääres istes, pikkamisi kohvi rüübates ja paberossi suitsu längus joones ülespoole puhudes, katsub ta end seisendisse aseta, millest kõrvalseisjana oma naist näeks; ehk asetab Roda enesest kaugele, võõrasse seisukorda, et teda kordki objektivselt

hinnata. See on aga nii raske, ja kõik järeldused ning otsused, mis ta mõistusega teeb, näivad väärtusetad olevat. Tundmused ei lükka neid ümber, ei vaidle neile vastu, ei astu võitlusse, vaid lähevad neist põlglikult mööda. Tundmustel on praegu oma elu, nad ei tee mõistusega tegemist, lähevad temast vaikides mööda, ei tarvita tema abi ega avita ka teda. Las mõista mõistus Roda õigeks, kõiges süütuks, vabaks igast kahtlusest, las hinnata tema teguviisi kui vaba naisele sündsat ja lubatavat; nemad, tundmused, istuvad teise kohtulaua taga, neil on oma paksud aktid ees, ja nende põhjal on neil õigus rasket süüdistust tõsta. Ööd ja päevad istuvad nad koos, peavad nõu ja koguvad uusi tõsiasju süüaluse vastu. Silmapilguks vaikivad nad, kui mõistus kaitsema ilmub, aga lähevad siis jälle edasi, nagu poleks midagi olnud.

Martens on väsinud, on tüdinenud, on raugenud. Aga ööseti ei tule tal ometi uni ja istukile voodis loeb ta Roda esseede kogu, pliiats märkuste tegemiseks käes.

Ta on lugenud seda raamatut varemini pealiskaudse uudishimuga ja salajase uhkuse-tundega; nüüd aga, pärast kriisi algust, uneta öil, katsub ta teda põhjalikult uuri, iga öeldise mõttesse süvenedes ja selle kaudu oma naise hinge salajamatesse urgastesse tungi katsudes.

Seda ei ole kerge kirjutuste kaudu teha, mis sisaldavad iseloomu kirjelduskatseid ja teoste vaatlemist, milles ei ole ei lüürilisi tundmuste-avaldusi ega ettevaatamatut enese-paljastust. Küll ütleb Roda kuski, ühe kirjamehe teoste vaatlusele asudes, et arvustamine, hindamine, pole muud kui arvustaja eneseavaldus, aga ometi paistab igalt poolt esimesel vaatlusel aina jahe objektivus.

See on kui pildimõistatus, kus selgesti need või teised asjad näha, aga sellest, mida tarvis otsi, vähematki jälge esialgul pole märgata.

Aga objektiviste mõõdupuude valikust, teatud ilmavaate joonte esiletõstmisest, teatud omaduste allakriipsutusest, selle või teise teo, selle või teise iseloomu omaduse vastu

varjatud sümpatia või antipatia avaldusest, hakkab Martens pikkamisi leidma elemente kogumõiste kokkuseadmiseks Roda karakteri külgedest. Ta kogub neid elemente esite pliiatsiga leheservale märke ja märkusi tehes, ridasid alla kriipsutes, pärast, kui ruum servadel kitsaks jääb, selleks valgeid lehekesi tarvites. Ta koondab jooni ja joonekesi üksikute kalduvuste ümber kokku, kogub andmeid ilmavaate üksikute külgede kohta, rühmitab neid, katsub selgusele jõuda Roda vaadetes kõigi tähtsamate eluküsimuste kohta.

Ta algab seda tööd teadusmehe põhjalikkuse ja hoolega, seab üles üleüldise küsimuse: missugused protsessid sünnivad Roda hingeelus teatud tingimistel ja missuguses sihis nad arenevad? jagab selle küsimuse alamliikideks ning läheb siis raamatu üksikuil lehekülgil laialipillatud andmete kogumisele, kõrvuseadmisele, võrdlemisele ja koondamisele.

Aga varsti on kadunud püsivus ja kannatus plaaniliku ning põhjaliku töö jaoks ja ta leiab huvitava olevat peaasjalikult ühe küsimuse:

Missuguses sihis areneb Roda tundmuste-elu mehe kõrval, kellega tal ühised vaimlised huvid puuduvad? See küsimus on Martensil kõige lühem ja selle kohta otsib ta elemente nii kärsimatalt, et raamatut järgepidi ei loe, lehekülgi vahele jätab, ühest kohast teise hüppab ja siis jälle otsast algab.

Kõige rohkem materjali pakub Roda kirjutus ühe naiskirjaniku üle. See kirjutus sisaldab terves raamatus kõige rohkem eneseavaldusi, isiklikka vaateid ja muljeid, ning sagedasti lõpevad laused hüüdmismärkidega. See naiskirjanik oli loobunud sellest, kes talle kõige armsam, keda pole unusta saanud kunagi, kes kõige sügavama ja kestvama mulje tema hingesse jätnud. Eluloolised andmed olid puudulikud ja jätsid tumedaks, kas see oli sündinud eelarvamiste tagajärjel või usu puudusel ühinemise õnnesse ja kestvusse, julguse puudusel seda õnne maitse. Esimesest eeldusest välja minnes teeb Roda oma essees kibedaid ette-

heiteid eelarvamiste kandja, suure massi kohta ja kahjatseb naist, kes nende eelarvamiste köidikutest oma käsa lahti ei suutnud kisku ehk vabastamiskatsetki ei julgenud teha.

Seilest järeldab Martens, et Roda igatahes seltskonna eelarvamiste pärast oma tundmuste-elu mehe kõrval vist kammitstama ei hakkaks ja ka enese eelarvamistest, mis kasvatuse ja ümbruse läbi omandatud, aga hiljemate tõekspidamistega kokku ei käi, võimust katsuks saada.

Teist põhjust eeldes, miks naiskirjanik ühendusest oma armsamaga loobunud: mingisugust usu puudust ühinemise õnnesse, kestvusse või julguse puudust seda õnne maitse — teeb Roda veel kibedamaid etteheiteid. Ta eeldab naiskirjaniku juures mingi hingelist viga, haiglast argust elu ees, eeldab koguni kehalist riket, mille tagajärjel sarnane vaade tekkinud.

Sel puhul tulevad avalikuks, enam kui kuski mujal Roda vaated armastus-elu peale; ja need vaated on orgaaniline osa tema üleüldisest ilmavaatest, seisavad sellega täieste kokkukõlas.

Otse kirglusega kaitseb ta inimese õigust õnne peale ja mõistab hukka loobumise, mis ei sünni mingi kõrgema ideali pärast, vaid on tingitud eelarvamisist, usu või julguse puudusest, argusest, kartusest elu ees, õnne lühisuse ees. Ta näeb niisugustes loobuvates inimestes viletsaid kiduraid metsapuid, kes ei suuda oma latva tõsta kõrgele päikese valgusele, kus muidugi ka tormisid rohkem karta on.

Armastus-õnne kestvusse ei usu Roda, seda tundmuste-elu avalduseks pidades, milles tõus ja mõõn alaliselt vahelduvad, lühemas või kiiremas rüthmis, mis temperamendist oleneb.

Kas peame aga selle pärast kõige eest põgenema, kõigest loobuma, mis pole jäädav? Kas peame endid kõigist ilusaist üleelamisist eemale hoidma, sest et need kaua ei kesta!

Aga Roda usub kindlasti sõpruse, seltsimehelikkuse kestvusse, mille vastastikune sümpatia, teine teise vaadete austamine ja harjumus kindlustavad.

Täieliku igakülgse elu elamist ja julget elurõõmude maitsemist ülistes jutlustab Roda siiski loobumist, julget ja otsustavat loobumist, nimelt kõigest poolikust, alaväärtuslisest, isegi keskpärasest, et hoida end suureks andumiseks.

Siit arvab Martens avaused leidnud olevat, mille kaudu Roda hinge salakambritesse pilku võib heita. Kudas on ta varemini seda kõike pealiskaudselt lugenud ja raamatu rahulikult kõrvale pannud, uskudes et see on „teoria", mis seltskonnas esinemisel mõjuavalduseks, enese väljapaistmiseks, kui hiilgavate ehetega piduriie selga tõmmatud! Aga nüüd saab ta kohkudes aru, et Rodal selle „teoria" tegelikus elus maksmapanek naljaks ei ole, et see on tema tõekspidamiste avaldamine, tegeliku elu teoretiline avaldus ja igapäevases elus esinemisviisi formuleerimine. Selleks võib ta mõne-aastasest üheselamisest näitusi ja tõendusi nii palju leida!

Mis on olnud see Roda eemalhoid seltskonnast, see kodu üksilduses viibimine muud kui lahtiütlemine, suur loobumine kõigest sellest, mis ta keskpäraseks või koguni alaväärtusliseks peab! Oleks ehk ennemgi viitnud hea meelega õhtuid ja öidki väärtusliste inimeste hulgas. On andunud kõigest loobudes tööle, et selle läbi varem või hiljem saada väärtuslisema seltskonna osaliseks, võita vaimliselt väljapaistvamate kaasaegsete austust ja pääseda nende õhkkonda.

Martens tuletab meelde Roda mõrsjapõlve ja katsub sellest tema armastuselu kohta andmeid leida. Nagu Roda alati oma tundmuselu sõnadega avaldamises erakorralikult tagasihoidlik olnud, nii ka sel ajal. Aga nii palju arvas Martens tähele olevat pannud, et ta tema kui mehe vastu algusest peale sümpatiat tundnud, siis mõni aeg kahelnud, nagu enese tundmusi proovides ja viimaks, olgu et kahtlustest täiesti üle sai, olgu et need maha surus, julgesti ja mehiselt oma nõusolekut avaldas ja sellest saadik Martensi kui tõsist armastatut kohtles.

Kui ta nüüd selles raamatus ütleb, et armastuselu kestvusse ei usu, tähendab siis see, et ta mehe vastu jahedaks jäädes (ja jahe on ta, selles ei kahtle Martens, kuigi Roda peene taktitundega selle jaheduse avaldamisest hoidub), valmis on uutele tundmustele anduma, kui neid keegi väärtuslik isik elule äratab?

Ja Martens hakkab raamatust lehekülgi otsima, mis just selle küsimuse peale, mis ju temale praegu kõige tähtsam, vastuse annaksid, olgu otsekohe või kaudseltki. Aga ei leidu niisugust lehekülge, ei räägita kuski abielus naise õigustest uue armastuse peale, ei räägita otsekoheselt ega kaudseltki.

Tuleb tagasi pöörda lehekülgede juurde, kus räägitakse üleüldse tundmuste-elu avaldusõigusest, selle väärtuslikkusest, selle tähtsusest individualiteedi täielikuks arenemiseks, täieliku ja sügava elu elamiseks ja loomejõu kõige kõrgemale intensiteedile tõstmiseks. Siin ei tee Roda vahet mehe ja naise vahel; mis ühele lubatuks peab, seda ei keela teisele, ja mis ühele kõlbmatu, see ei ole ka teisele kõlbulik.

Selgust selles asjas toob lehekülg, kus Roda ühe elatanud kirjamehe viimase armastuse kaitseks seltskonna halvamaigulise muigamise vastu astub ja selle armastuse tähtsust kirjaniku vaimujõu uuesti sütitamiseks esile toob. Ta kaitseb siin meest isegi oma naise vastu, kellel igasugune arusaamine puudunud h i n g e l i s i s t s ü g a v a m a i s t üleelamisist ja nõuetest.

Kas ei või sellest järelda, et Roda ka naisele tundmuste-elus vabadust nõuab ja abielus nende lõpulikku mahamattu ei nõua? Vist küll.

Selle järelduse tegemiseks annab kinnitust ka Roda vaade, milles ta individualiteedi omapäraseks arenemiseks ja iseseisvaks avaldamiseks kõige suuremat vabadust nõuab, mida ei piiraks mingi eelarvamine, mida ei piiraks ka valesti mõistetud kohusetunne ega lääge ligimesearmastus, mis sagedasti muud ei olla kui oma lähemate

inimeste mõttetu tahtmiste ja tujude täitmine. Ta põlgab kannatamist, kui sellel ei ole suur mõte ja põlgab ohvrit, kui sel pole kõrge tähtsus. Ta räägib lühidalt aga lõikava teravusega ühes romanis kirjeldatud abielust, kus intelligentne ja andeline mees muutunud ebaintelligentse naise koduseks mänguriistaks ja haletsusvääriliseks tallaaluseks, loobudes allaheitlikult kõigest, mida see harimata olevus ei lubanud.

Seda kohta oli ta kord varemini, raamatu ilmumise ajal lugenud uhkusetundega ja salarõõmugagi, sellest järeldes, et temal abielus täielik vabadus on, et tal naise tujude pärast ei tarvitse enese vabadust kaitse. Nüüd aga rõõmustab see lehekülg teda vähe, eks ole just sellega Roda ka enesele abielus vabaduse kindlustanud.

Kui Roda ei oleks tema naine, kui ta oleks näituseks tema õde või tütar, kuda siis niisugune ilmavaade teda täidaks uhkuse ja salarõõmuga, seda enam, et see ilmavaade ei ole väljamõeldu, võõrastest modernidest vaadetest kokku lapitu, vaid tugeva ja intelligentse inimese elus igapäev tegelikult maksvate tõekspidamiste kogu!

Mida kaugemale ta raamatut kärsimatalt lugedes jõuab, seda selgemini jõuab ta otsusele, et ta seda naist austab ja imetleb (siiski enam inimese kui naisena), aga tunneb mingit lootusetust teda kaua, eluaeg, alati o m a naisena kinni pidada.

Ehk kui see oleks võimalik, siis nõuaks see erakordist jõupingutust, erakordist vaimlist üleolekut. Kas suudab ta kapitali kogujana ja sellekohase eluviisiga, vaimlisest elust eemal olles, kõrgete vaimliste nõuetega naist kaua paelusta! Eks pane ju Roda teda kõrvu Sanglepaga — kui ta üleüldse võrdluse tarvilikuks peab! — ja silmapilkselt on otsus tema kahjuks tehtud. Mis on tema mõne aasta jooksul Rodale vaimliselt pakkunud, ehk on ta üleüldse midagi vaimliselt pakkuda katsunud? Ta on naisele vaimlise elu ja tegevuse võimaldanud ja ainult tänutundmus võib Rodat kütkesta, aga mis on see muud kui peenel vormil armastuse

ostmine naiselt, kes ei armasta! Kas võib niisugust tugevat naist enese armastuse müümine kaua rahulda? Kas ei taha ta kord andu vabalt ilma igasuguse tänu- ja kohusetundeta! Ja kas ei lähene nüüd see aeg?! Kas ei ole see varsti käes!

Martens paneb raamatu öö-lauale, kustutab elektri ja langeb ohates patjusse:

Raske on armasta intelligentset naist!

Raske on omada iseseisvat naist!

XVIII.

Talve päivil ärilistel sõitudel läbi linna või kohvimajust hilisel õhtul tulles tõstis ta aegajalt silmi, nii vähe, et vaataja seda unistavaks taevapoole vahtimiseks pidada ei võinud.

Aga silmapilksegi peatõstega, kivirüngaste vahelt kui kuristikust nähtud tükike taevast või siretavad tähed öösel tõid talle silme ette piltide rea lapsepõlvest, ja kõigil neil piltel oli põhjaks roheline maa ja sinine taevas.

Varemini, vaikseil õhtuil Irise pool istes või suvel temaga linnast välja sõitudel oli ta jutustanud oma lapsepõlvest ja kodukohast, kirjeldanud metsi, soid ja maju, kuni Iriski neid omadeks hakkas pidama ja näha ihaldas. Aga Martens oli igakord pead väristes ütelnud:

„Ei, sinna ma ei lähe. Liiga kurvad mälestused on nendega ühenduses — minu isast!“

Rodale ei julgenud ta kodukohast ega lapsepõlvest palju jutusta, kartes et see linnalasena küllalt osavõttu kõige selle vastu ei tunne. Aga mälestused ei olnud tal viimaseil aastail tuhmenenud ja salajas mõtles ta korra minna oma kodukohta ning Rodagi kaasa võtta.

Kui varemini oli isa viimaste aastate õnnetused ja kodukoha kaotamine talle minekut keelanud, siis oli nüüd

see tema enese rikkuse läbi tasutud ja püsti peaga võis ta sinna ilmu. Ta oli juba aasta paari eest teed kodumaale minekuks valmistama hakanud ja et oma jõukusest tunnistust anda, vennale, kes sulasena ümberkaudseis taludes teeninud, rahasumma taluostmiseks saatnud. Kodukohta ei saanud ta küll tagasi, aga omandas seal lähedal veel suurema talu.

Abielu ajal Rodaga ei olnud ta maale saanudki: suveti pidas ta seisusekohaseks mererannas, kus tal oma maja oli, lühikest vaba aega mööda saata. Ka tänavu talvel oli aegsasti mererand suvituskohaks määratud.

Martens oli maja paranda ja tubade arvu juurdeehitusega suurenda lasknud. Ta tahtis teiste suvitusvõõraste seas elumaja ja muude välisasjadega aukartust ärata.

Ja Sanglepa ilmumisel oli ta esiotsa mõelnud tedagi ühes kutsu ja siis luua kogu suvituskoha kadeduse äratamiseks peen seltskond — rahulise ja intelligentse aristokratia ühendus, nagu ta seda iseeneses nimetas.

Siis aga, varsti pärast Sanglepa esimest külaskäiku, oli ta Rodale rääkima hakanud linna õhkkonnast tükiks ajaks eemale minekust, vähemalt üheks suvekuukski; oli mereääriste suvituskohtegi õhkkonna kihvtituna leidnud ning mingi metsataguse vaikse üksilduse tarvidusest kõnelenud.

Hiljemini oli ta kõige selle tagamõtte otsekohe ära öelnud, esiotsa küll ainult soovitavas vormis:

„Kas ei oleks sel suvel kõige kohasem minna minu kodukohta, venna talusse?“

Ja pikalt rääkis ta linna ning suvituskohte õhkkonnast, kus pole muud kui rikaste võistlus kapitali rohkuse ja välise hiilgusega.

Roda kuulas seda nähtavasti tähelpaneliku huvitusega, tegi linna kulturi kaitseks mõned Martensigi arvates õiglased märkused, oli aga maale minekuga nõus.

Mitmel puhul kirjeldas nüüd Martens oma kodukoha lähemat ja kaugemat ümbrust ja Roda näis seda huvitusega kuulavat.

Martens loodab seal ta lõpulikult tagasi võita ja kaugel metsade taga oma lapsepõlve mälestuste mail kõik viimase aja kahtlused kui kurjad unenäod maha matta.

Seal tahab ta Rodale jutusta mälestusi igast metsatukast, soo samblamättast, looklevast raast heinamaal ja sammeldanud kivist isakodu karjamaal. Ta avaldab seal häbenemata oma lapsepõlve unistused, näidates talle Selgmäe harjalt kõiki ümbruskaudseid kohte, maid ja metsi ning meelde tuletes muljeid, mis need, kohad võõrastena ja tundmatutena lapsepõlves temas äratanud.

Siis avanevad Roda silmad ja ta hakkab armastama teda inimesena, hakkab tema hinge armastama ja sellest peale algab uus elu, nende ühine elu, ja sellest peale loevad nad oma abielu aastaid.

Ta tunnistab üles kõik oma eksisammud, mis ju muud pole olnud kui alatine otsimine, millegi välise abi ja teise toetuse oode uue elu algeks. Ta jutustab salgamatalt oma pika ja mitte iluta armuloo Irisega ja mitte ilma kurva iluta üheöise eksimise arvuteadlase Alakase vastu. Roda saab kõigest aru, jääb kurvaks, vaatab mõeldes kaua kuhugi kaugusse ja ütleb viimaks õrna naeratusega:

„Sa julge ja tugev, aga siiski nii nõrk ja eksija!"

Nii köidab ta oma avalikkuse ja otsekohesusega Roda veel kindlamini enese külge, veetleb temagi tunnistama oma sümpatiat Sanglepa vastu, mis unistava armastuseni ja abikaasa unustamiseni ähvardanud viia. Nüüd on aga temal õnnelikult hingeline tasakaal jälle tagasi ja edaspidi ei jäta tema meest seltskonnast eemale, kus ta ise viibib.

Veel palju unistusi suvisest idüllist lõi Martensile kujutus ja õhtuti luges ta päevi, mis veel linna kihvtitatud õhkkonnas üle elada. Ta kannatas rahulikumalt Roda iseseisvaid samme ega olnud endiselt erutatud, kui teda õhtul aegsasti tulles igakord kodus ei leidnud ja sai paaril korral Sangleppa ning Püstkukke oma kodus viisaka lahkusega kohtleda.

Vennalt tuli vastus, et ta linnalased rõõmuga oma ulu alla võtab, nii hea või halb kui see on. Üks tuba verandaga olla nende jaoks vaba, aed, heinamaad, väljad . . .

Oli otsustatud, et Roda varemini läheb, kuna Martens veel nädalapäevad pikemaks äraolekuks äriasju korraldama jääb. Võib olla oli tal tagamõtteks abikaasat võimalikult ennemini linnast eemale saata; aga Roda ei rääkinud sõnagi rutulise mineku vastu, korraldas hariliku hoolsusega asju ja Martens ei märkanud oma suureks rahulduseks tema näol ei nukrust ega lahkumisevalu varjugi. Ta järeldas sellest, et kõik üleelatud kartused ilmaaegsed olnud.

Ja kui ta laupäeva õhtul Roda ühes lapse, kasvataja ja teenijaga vaksali saatis, teda teiste tähelpanemata otsaesisele suudles ja kimbu nartsisse, ümbritsetud punasist nelkidest, läbi vaguni akna kätte ulatas — oli ta õnnelik, nagu oleks kalli kauba viimaks ometi hädaohtest eemale, kindlasse kohta asetanud.

Ta sõitis oma vankris vaksalist linna, pea kõrgemal kui harilikult ja kergitas kübarat, hoogsa võttega, nagu oleks vastutulejaile, kompsude, korvide ja pampudega rohelisse ruttajaile südamest kõige ilusamat õhtut ja ööd soovinud, neile julgustust ja usku elusse jagada tahtnud. Et seda võimalikult paljuile osaks saaks, sõitis ta läbi Kolme Kuninga uulitsa linna puiestikkugi, ja sealt tagasi „Metropoli" ette, saatis sealt kutsari hobusega koju ja astus ise kohvimaija.

Täna oli tal tuju, täna oli ta jutukas, täna laulis ta tasakesi orkestriga ühes ja tegi käega väikeses ulatuses takti-löögi liigutusi.

Ta tellis jooki, nurises teiste norusoleku üle, katsus neid elusta ja heitis nalja nende üle, kes enne kesköõd kojuminekust julgesid kõnelda. Kas nad omi kodukanu kardavad või on hirmul, et need kindlasti puuris ei ole? Asjata on öine valvus, kui kanad ise kahtlaste kalduvustega.

Siis mindi üleüldisest saalist üksikkabinetti ja Martensi juhatusel algas üle hulga aja jälle laul, mis teisigi kaasa

kiskus. Veiniklaasi kätte võttes ja püsti tõustes käskis ta kõiki vaikida, tarvidust tundes oma viimase aja üleelamisi kuuldavale tuua.

„Sõbrad (vabandage sõna eest!) maitsegem seda, mis raha meile kättesaadavaks teeb! Ja kui see kõik meile ei maitse, mis ostetav, siis lõpetagem oma spekulatsionid, müügem kõik ja . . ."

„Pangem raha sukasäärde", hüüdis keegi vahele.

„Mitte segada! Siis müügem kõik ära ja saagem. . ."

„Sotsialistiks!" hüüdis keegi vahele.

„Kas või sotsialistiks, et aga elul ja tegevusel mõte oleks. Sest elul peab mõte olema, ja tegevusel peab mõte olema."

„Joo klaas tühjaks, muud mõtet ei ole!" ütles keegi.

Martens põrutas pahema käega vastu lauda:

„Kes ütleb, muud mõtet ei ole?"

„Joo ja spekuleeri!" hüüti vahele.

Martens tegi tõsise näo:

„Kui teie nii mõtlete, siis on mul, viisakalt öelda, igav teie seltsis."

„Ole heaks, seleta, mis mõte sul peale selle veel on?"

„Mul on raha alati ainult abinõuks olnud", ütles ta, „abinõuks eesmärgile."

„Missugusele?"

„See jääb juba minu teada".

Selle üle naerdi.

„Ka meil igal ühel jääb see enese teada."

Martens oli pahane, vähem sõprade tähenduste kui selle üle, et tal kerge ei oleks öelda olnud, missugune eesmärgi jaoks ta raha „abinõuna" kogub.

„Kasvatate portsu lapsi üles ja pistate neile igale ühele mõnikümmend tuhat pihku, see on eesmärk, milleks spekuleerite", ütles ta maha istes ja klaasi ühe sõõmuga tühjaks juues.

„Ja sina?"

„Eks saame näha."

„Eks saame näha, missuguse piramidi sa enesele üles ehitad“, naerdi pilkavalt.

„Kümnekordse maja Kolme Kuninga uulitsal?“ küsis keegi.

Martens vaikis, vahtis enese ette tühja klaasi ja kuulas kudas kaks joomaseltsilist algatud vaielust oma vahel jatkasid.

„Raha ajab igaüks kokku, nii palju kui jõuab, kes rohkem jõuab, ajab rohkem. Ja kui vaba aega järele jääb, teeb kasulikku ühiskondlist tööd, näituseks omavalitsuse või . . .“

„Olgem otsekohesed. Meie lähme omavalitsusse selleks, et seal oma klassi kasusid kaitsta, oma kapitali, et sellest võimalikult vähe ühiskonnale läheks.“

„Siis on meie tegevusel mõte, oma klassi kasude kaitsemine?“

„Nimelt! Et meie ikka eksitamatalt veini võiksime juua. Muidugi on raha selle juures ainult abinõu.“

„See on õige!“ hüüdis Martens vahele. *„Non plus ultra!“* Ja oma sõnusse võimalikult kihvtist pilget pannes tõstis ta klaasi:

„Et meie ikka eksitamatalt veini võiksime juua!“

„Sa katsud pilgata! Aga niipalju on ometi selge, et sina ka nende poole ei hoia, kes kõigi maade proletarlaste ühinemist jutlustavad“, vastati temale. „Sa ei ole see ega teine, ja see on kõige pahem; seda ütlevad isegi proletarlased, et kõige halvemad need on, kes siit ega sealt poolt ei mõtle, kes ükskõikse ja erapooletu väikekodanlise massi sünnitavad.“

„No seda ei tohitaks ometi minule öelda, et ma väikekodanlisest massist olen“, hüüdis Martens.

„Kapitali järele vahest suurkodanlisest, aga meelsuse järele väikekodanlisest.“

„Mina ja väikekodanlus! Meelsuse poolest!“

Martens heitis ühe põlgliku pilgu joogilauas istujate üle ja vaikis.

Hommikuses ämaras kodupoole sammudes kirus ta iseeneses: „Väikekodanlus! Mulle juletakse seda ette heita! Mina elada väikekodanliselt!"

Ja ta otsis argumenta selle ümberlükkamiseks, haaras neid siit ja sealt, aga leidis nad isegi sofistlikud ja põhjendamatud olevat. Ta kutsus appi oma raamatukogu — aga seda ta ei tarvitanud pea aasta otsa; tahtis oma ülikooli haridustki nimeta — aga seda oli tarvitanud spekulatsionis õige vähe; tahtis oma kodu nimeta intelligentseks; aga kui see intelligentne oli, siis naise teenuste läbi. Et ta rohkem välja annab, kodus ja väljaspool — ka see ei ole argument väikekodanluse vastu.

Aga oodaku nad, kord räägivad nad teist juttu.

Silmapilguks käib tal mõte peast läbi: kui astu kuldvasika vastu võitlusse, ühes kõigi nende viletsate ja nälgijatega! Kui astu võitlusse kõigi nende spekulantide, söömarite ja joomarite vastu!

Ta näeb enese kõrgel tribünil vaba taeva all rahvahulkade ees, neile orjusest pääsemist jutlustes ja kuuleb tuhandate vaimustatud kiiduhüüdeid.

Seal astub aga tema kõrvale tõmmu näoga neiu, pöörab rahva poole ja hüüab:

„Ärge uskuge seda silmakirjateenrit kapitalisti ja väikekodanlast. Ma tunnen teda. See on spekulant Martens . . . Nüüd tahab ta meie kulul veel karjääri tegema hakata!"

Aga Martens vastab naerates:

„Minu minevik olgu sellega heaks tehtud, et ma oma varanduse ühise asja heaks annetan. Ma tahan kätetööga oma igapäevast leiba teenima hakata ja arvan, et siis teie hulka kõlban."

Ja kui ta hommikul vara vabrikusse tööle läheks, kui korstna hulumine üle linna kostab — kas ei oleks ta ühe löögiga Roda silmis sellest peenest noorherrast kõrgemal, kelle hingeline sügavus ei olegi vahest mõõtmatu?

XIX.

Ta hoidis järgmisil päivil ennast neist joomaseltsilisist eemale. Oli tal neid nii väga vaja! Ta leiab lauaseltsilisi, selleks on ta arvemaksmises küllalt helde. Leiab viisakamaid, leiab niisuguseid, kes teda väärtuse järele õigesti hindavad!

Ja öösel koju minnes ei ole tal siis sugugi tuju kotiriiet ümber võtta, koldele istu ja tuhka peoga pea peale panna!

Ta kogub terve laudkonna noori inimesi mitmesugusist elukutseist ja saadab nendega õhtu mööda, mis otse üleva meeleolu järele jätab.

Tal jäävad meelde panga raamatupidaja sõnad — ja need ometi maksavad ka midagi, seda ütleb ülikooli haridusega mees, kuigi joomari kalduvustega ja kergete elukommetega:

„Mis? Nad ütlevad teile väikekodanlane?! Kes seda julgeb öelda?! Teiesugusele mehele!? Nad vaadaku enne näkku ja siis alles öelgu!"

Ja terve laudkond noori inimesi tunnistab need sõnad õigeks ning tõstab Martensi auks sektiklaasid.

See oli ilus õhtu ja andis elule jälle väärtust.

Uulitsale astudes tundub jalges nõrkust ja pea kohiseb, aga täna ei võta ta voorimeest, ei, ta tahab just näita, et mitte purjus ei ole, ainult „animeeritud", nagu Sanglepp ütleb; ta tahab näita, et mõõdukust oskab pidada, tema, kes ennast Epikuri jüngriks peab!

Hommikusel koidikul saadab ta sõpru ja tuleb siis, südamliku jumalagajätte järele üksi kodu poole.

Ta on hoos, ta on vaimustuses, ta on lennus!

Öeldagu mis tahes, see on siiski õige elu! Miks ei peaks ta elu maitsema! Ah, ta on liigagi tagasihoidlik maitsemises! Iris peaks praegu temaga olema, see või teine Iris, aga peenemaitseline ja kirgline nagu see endine,

kes nüüd nii külm ja vist kõigi maade proletarlaste ühinemisest unistab! Ah, need proletarlased! Tema pärast võivad nad inimese elu elada! Tema on valmis oma teenijatele aastas kaks korda nii palju sekti andma, et nad kõik selili maas on ja endid miljonäridena tunnevad! Aga uhke ei maksaks olla, nagu Iris, siis peab muidugi kannatama! Ta on valmis 10.000, 25.000, 50.000 Irisele kõige kannatuste unustuseks maksma, ja sellele seal pealinnas teist niisama palju. Ei maksa uhke olla, kui oma kannatuste eest kätte ei saa maksta ja kui see seisukorda ei paranda.

Või tahate minu südametunnistuse peale mõjudes kätte maksta, minult unerahu riisuda, minu seinale tonte maalida! Oh ei! selleks olen liiga tugev! Ja kes tugev on, sellel on teistsugused õigused elu peale! Võitjale antakse kõik andeks! *Beati possidentes! Vae victis!* Uhked võivad veel viimaks kõik need naised olla, kellele see õnn osaks saanud temaga voodit jagada! Roda on neist vist siiski kõige targem ja võtab vist väikese kõrvalekaldumise järele kohe õige tooni. Eks ole suurtel meestel terved haremid olnud ja õnnelik on iga naine, kes sinna pääseb!

Ja tõepoolest, miks on ta lasknud kõigi nende kirjanikkude ja kunstnikkude intelligentsust eneses kadedust ärata! Pangem tähele suuri mehi. Igaüks on omal alal suur! *Suum cuique!* Ja kui temagi esialgul intelligentlise professioni tahtis valida, sealt aga kuhugi teisale kaldus, siis, jumala nimel, tahab ta seal teisal edasi jõuda, nii et häbi ei pruugi tunda kellegi ees, ka mitte vaimliste suuruste ees! Miljonite ees võtate teiegi kübara kaugelt maha, kuigi kadeduse pärast „omis töis" meid riivata katsute! Riivamise aineks on siiski väikekodanlasi küllalt! Mina olen teistsugusest materjalist! Küllap leidub kord minugi õige hindaja, kui mitte Sanglepp, siis mõni teine, kes mu surematuks teeb ja nimelt ärimehena! See puusepa poeg Hommikumaal oli suur mees, see nälgija Thomas à Kempis, ja teised niisama, aga nende seltskond oleks mulle natuke igav!

Üleval meeleolul jõuab ta koju, ütleb ust avajale teenijale sõbraliku sõna, kõnnib saalis kõvade sammudega ja laulab mõned taktid:

„Torreador, torreador...“

Ta tunneb täna lõbu isegi voodi pehmusest ja puhtast pesust, kuigi need asjad tal ammu harilikud on.

Ennast linaga kattes võtab ta öölaualt „Kiirsõnumetooja“ ja hakkab unetulekuks lugema.

Aa, need poisid ei tuku! Juba sõnum sees, et salkkond „meie mehi“ ühe mõisa, mis hiljuti ostnud, jälle ära müünud, mis juures nad kuulu järele umbes pool miljoni teeninud. Hea, et nad nimesid ei nimeta, muidu oleks minugi oma siin sees.

Ja leht rõõmustab, et „meie oma rahva pojad“ jälle suure summa teeninud, mis läbi rahva jõukus kasvada.

Martens muigab ja loeb edasi, uudiseid kirjanduse ja kunsti alalt. Kirjanikkude ja kunstnikkude rühm kavatseda sügiseks albumi välja anda; peale selle olla veel mitmete paremate kirjanikkude ilustustega teosed ilmumas.

Ja rõõmuga lisab leht juurde, et kirjandus-kunstielu kihamas ja voogamas olla. Suveks koonduda mitmed tähtsamad kirjandus- ja kunstijõud Kundrussaarde, jõe kaldale vaiksesse, kõrvalisse ja ilusasse nurka, et puhates kodumaa elusse pilku heita ja sealt tulevasteks teosteks aineid koguda . . .

Ta ei olnud viimase paari rea mõttest enam aru saanud, leht väriseb käes ja uuesti loeb ta:

„ . . . mitmed tähtsamad kirjandus- ja kunstijõud Kundrussaarde jõe kaldale . . .“ See on versta kolm tema venna talust Selgmäelt eemal . . . Roda on seal ja tähtsamad kirjandus- ja kunstijõud — muidugi Sanglepp... Aga ehk on siiski?

Ta kargab voodist, jookseb kabinetti, leiab viimaks ühe adresskalendri ja tuleb sellega tagasi.

On ainult üks Kundrussaare, tema kodukoha läheduses.

Seal nad nüüd on jälle ühes!

Ta tõuseb voodis istu, laseb jalad üle ääre rippu, tõstab mõlemad rusikad ähvardes kellegi poole ja hüüab kõvasti:

„See on . . .!"

Ta ei tea öelda, mis see on, laseb rusikad jõuetult vajuda ja vajub sängi serval kokku.

Aga vähe aja pärast kargab ta üles ja hakkab aluspesuväel, hommikust jahedust ja lahtist akent unustes edasi tagasi jooksma.

Seda tahab ta Rodale kätte maksta! Ta lobises neile kutsikatele ja need jooksid sinna järele! Oo, ta unustab ära, kellega nii teeb! Pardon, kui ka mina unustan! ja sinna ei lähegi! Ma arvan, et siin nälga ei jää, viimase umbkaudse kokkuvõtte järele ulatab varandus kaugelt üle miljoni. Hoolitsegu tema enese eest! Või hoolitsevad need kutsikad tema eest?! Vaevalt küll! Tulgu siia paluma, eks siis näeme ja kuuleme, mõtleme ja paneme tingimisi ette! Oo, minu rahaga võib elu lõbusaks teha! Ja ilusamaid naisi leida!

Ah et ühtegi teist praegu siin pole, et ennast unusta ja sellele seal kätte maksta! Aga ta tõestab kohe, mis tal kõik kättesaadav.

Minu teenija on ka rohkem väärt, ja sinu voodi annan ma temale!

Ja magamistoast välja minnes ruttab ta läbi söögitoa teenija toa ukse taha ja koputab selle peale.

Kuuldakse riiete kahinat ja siis küsitakse kohkunult:

„Kes seal on?"

„Mina olen, Martens. Tehke silmapilguks lahti", ütleb ta häält sõbralikuks sundides.

„Mis te soovite?" küsib tüdruk uksele lähenedes.

„Laske mind sisse silmapilguks", ütleb Martens häbelikkust võita katsudes ja ukse praokile surudes.

„Te olete vist hull!" ütleb tüdruk pahaselt, lööb ukse raksates kinni ja lükkab riivi ette.

Martens läheb häbistatult tagasi ja mõtleb hambaid kiristes, kudas oma suure varanduse juures naisele kätte tasuda.

Tüdrukult peab ta hommikul andeks paluma, seletes, et purjus olnud, muidu võib asi lõpuks tööliste ajalehte minna.

Täna öösel ei ole varandusest mitte palju abi, mõtleb ta enese üle hirvites ja läheb voodisse, veel kord kalendrist vaadates, kas mitte ometi kaht Kundrussaart ei ole. On ju ometi nii palju kohte ühesuguste nimedega! Aga saatus on nähtavasti halastamata: Kundrussaari on ainult üks!

Ja kui hommiku päike juba ammu läbi siidieesriide tungib, elektri kahvatut kuma kui hõbetolmu pikkamisi hävites, istub Martens ikka veel voodi äärel, roosa siiditekk põlvel, ega leia nõu suure varanduse juures kõike nii seada et meeleolu rahulik ükskõikne või koguni rõõmus saaks olla!

Kudas oli ta unistanud vaese üliõpilasena kapitalisti puupeaga võnglasele tunde andes ja esimest korda peenemaitselist enam vähem ilusat sisseseadet nähes, ka enesele kord samasugust muretseda! Aga mitte selleks et ennast paksmaoks süües seal vedeleda nagu selle võnglase isa oma kolmekordse lõuaga ja kõhu mäega, mis juba poolt maailma silme eest kipub varjama. On sarnase ilusa peenemaitselise ümbruse ihkamine ülearune või koguni tõsiste vaimliste huvide ahtruse tunnismärk? Ei. Eks ole roheline sajavärviliste lilledega ehitud aas, mida päike sinisest võlvist valgustab, elurõõmu äratav, elutahtmist tekitav, ja ilusam kui sügisesed kollased kõrsväljad ja eks tuleta need rikka mehe eluruumid oma peenusega, värvi- ja vormirikkusega ning elektrivalgusega kevadist päikesepaistelist aasa, vaese poolpime toakene aga sügisist kõrrevilja vihma udendava taeva all meelde!

Niisuguses ilusas ruumis tahaks ta tööd teha, tahaks istu tunnikaupa, süvenedes vaimlisse töösse ja üles tõustes ning ümber vaates ammutaks ta ümbruse iludusest jõudu ja eluhimu. Ta täidaks kõik tervishoiu nõuded õhtul, magaks öösel und nägemata ja hommikul ärgates tunneks

enese kui kokkukäändud vedruterase, mille jõudu ainult korralikult tarvis käsita! Ta naeris juba tol ajal Tolstoi üle, kes oma „Ülestõusmise" kangelase elumõnususte, muu seas isegi ihu eest hoolitsemise üle hirvitab. Ka tema tahtis kord Nehljudovina hommiku töö algu eel külma pesemise ja dushidega oma jõudu äärmuseni elusta ja sellest saadud taevalikku mõnususe tunnet maitsta.

Ja ta oli veel mõelnud:

Mis peaks tema tuju tumesta suutma, mis peaks tema meeleolu mürgitama või eluhimu halvata suutma? Ehk olgu siis vahest kõige selle kaotuse kartus.

Ja nüüd on tal kõik see käes, ehk mis veel puudub, iga tund kättesaadav, aga ta ei näe oma ümbrust, ei maitse selle iludust, ei kasuta selle mõnusust. Miks ei läinud ta eila õhtul lühikese jalutuskäigu järele voodi ega astunud päevase askelduse unustamiseks, silme kõrgemale tõstmiseks, ühendusse mõne vananemata suurvaimuga ilmakirjanduses või mõtteteaduses? Miks ei maganud ta und nägemata ja miks ei tõuse ta nüüd kokkukäändud terasvedruna?

Miks ei heida ta üht pilku ilusa, hommikupäikesest valgustatud peenemaitselise magamistoa sisseseade peale, et meeleolu erguta? Miks konutab ta siin kui ulualuseta kerjus, kes öö kuski aia veeres istukil viitnud ja nüüd tarvilikuks peab jälle üht päeva armetus elus algama, oma kerjakotti selga võtma ja selle all küüru vajudes hea õnne peale väsinult edasi kõmpima, algavast päevast ja eelolevast ööst midagi paremat lootmata!

Kõige esite peab ta vabandama teenija ees.

„Vabandage, ma ei olnud öösel hilja tulles vist täiesti kaine, mäletan, et siin tube mööda kolasin; kui teid selle juures eksitasin, siis andke andeks."

„Ei tee viga."

Ta rüüpab musta kohvi ja tunneb eneses elujõudu ärkavat, seda jõudu, mis teda üle on aidanud kõigis meeleolu ämardustes. Tekib tegevushimu, kuigi liiga ärev ebatasane ning tujukas.

Ei, ei, ta ei sõida veel täna, nagu öösel kindlasti otsustanud; ta on tugev küllalt homseni ootama.

Ta ilmub esimesena ärri, istub seal kui ülearune ja vaatab võõrastusega, kuđas teised tööle anduvad, nagu oleks see mingi tähtis, huvitav, lähedane asi. Tulevad ärimehed ja ühelgi neil ei ole kahtlust, kõigevähematki, oma tegevuse tähtsuses ja mõttes. Õnnelikud inimesed! Või on mõni neist oma tegevuse sügava mõtte leidnud: „ma ei osta kaupe ega müü mitte selleks, et võimalikult palju teenida, vaid et vaesele ligimesele tarbeaineid kättesaadavaks teha! See suur ja kõrge mõte kihutab mind ööd ja päevad rühmama surma tunnini!“ Näe seal jookseb genialne Kormits, kes kõik kokku tahab osta, et siis tema see oleks, kes terve linna õnnelikuks teeb! Tema teeb lahti oma helđed ja rohked käed ja jagab kõike kõigile kõrilõikaja hinna eest; ei tee vahet vaese ega rikka vahel, kes aga maksab.

Kas hakkas temagi, Martens, selleks ärimeheks, et rahvast tarbeainete kättemuretsemisega õnnesta? Kas seda õnnestamist ei toimetaks teised, vähema andega, vähema haridusega mehed niisama hästi? Või on tema müünud teistest odavamini?!

XX.

Ta otsustab siiski sõita veel täna ja teeb sellekohaseid korraldusi.

Aga kui üleüldse mitte sõita? küsib ta siis eneselt. Saadaks telegrammilise teate, et ei sõida üleüldse! Las ootab Roda . . .

Aga paari päeva ja öö järele oleks ta sisemises võitluses nõrkenud ja sõidaks ometi . . .

Ta võtab enesele ühe teise, viib oma koju ja annab sellele Roda voodi . . . Iris ei tule . . . On neid vähe, kes raha eest tuleksid? Aga need kihvtid oleksid lahjad ja ühe öö järele oleks ta juba ükskõikne. Eks ole ta ju alati tunnud, et nimelt naise vaimlised väärtused teda pikemaks kui üheks ööks paelusta suudavad . . .

Kui ta sõidaks täna õhtul, aga teisele poole, sinna kaugele pealinna, seda nälgijat naisüliõpilast otsima? Eks see ole ka sõit „kuldnaha“ järele . . .

Ja veel õhtul vaksalis käib aegajalt peast kiusav ja veetlev mõte läbi: kui istu teise rongi peale, mis sõidab pool tundi hiljem, pealinna poole!

Ta läheb siiski esimesse rongi. Sealt võib ju veel viimasel silmapilgul välja hüpata ja teise peale minna. Ronib ülemisele lavale ja heidab pikali.

Missugused väikesed asjad elus suuri pöördeid määravad: oleks ta vaksalis klaasi kohvi joonud, erksaks saanud, vist hüppaks ta siit praegu maha ja läheks järgmise rongi peale, et pealinna sõita! Aga praegu on ta nii väsinud, et liiget ei viitsi liiguta, ükskõik kuhu rong tema ka viiks.

Rong läheb, õhtune päike paistab vagunisse, aknast välgatab rohelist . . . Maa! käib tal hüüe hingest läbi, silmapilgul on kadunud raug ja väsimus, ta ronib lavalt maha ja palub akna juurde aset . . .

Missugused tuimad ja arusaamatud kaasreisijad, ei taha teda akna juurde lasta, arvates et ta odava uudishimu pärast sinna tungib! Aastate kaupa ei ole ta maad näinud. Kas nad saavad aru, mis see tähendab inimesele, kelle lapsepõlve mälestuspiltidel on põhjaks ainult roheline maa ja sinine taevas!

Ülesõidu tee veeres lehvitakse valgeid rätta tundmatuile lahkujaile vaguni akendel ja ustel ja oodetakse vähematki tunnismärki vastuseks oma tundmus-avaldusele. Linnatornid kerkivad pikkamisi katuste murdpinde mitme-

värvilisest rägastikust, kuldristid sätendavad õhtupäikese paistel ja siis kaob see kõik ühel tee käänangul ning silme ees on madal haljas heinamaa, kus kased õredalt üksteisest eemal kui üksi kõndijad valgejalgsed neiud tiherohelises ehtes, näodki halja lehestikuga varjatud, ja pikkadel varjudel ei ole otsa nähagi. Ühe rohelise rinna vastu, pehmesse lehestikku tahaks suruda pea ja unusta paarkümmend eemal oldud aastat!

Siis kaob heinamaa ja pikkamisi üles ning alla hõljuvate traatide vahelt paistavad põllud kui maha laotud õige-äärelised rohelised vaibad, tuhmis ja heledamas jumes, nelinurgelised, pikad, üle nõlvaku ulatavad. Viljapuu aia varjus on talumajad kui siilid üksteisele lähedale pugenud ja üks neist hingab sinist auru välja.

Näe, kaskede varjus, mille vanad haljad raod kui tuhandaharulise purtskaevu veetiremed alla nõrguvad, seisab valge naine ja temagi tõstab oma saleda käe kui paju oksa ja midagi valget lehvib päikese paistel. Sajanded möödasõitjad vaatlevad teda unistes ja silmapilguks käib neil vist igatsus hingest läbi: jätta kõik, et seal kaskede varjus väikeses majakeses õnnelik olla, mõtlemata kui kaua see kestaks!

Siis kaovad väljad ja majad viljapuu aedega ja kased valge naisega; algab soo, madalate männajäntrikutega, rohekashall, ääretu, saladusi varjav, mõne väikese künka kui halja saarega, — põgenemispaik neile, kes oma õnne kõige ilma eest varjates peavad maitsma. Üks röövel armastab õpetaja tütart, siin on nad ainsa kohtamise määranud, kesk ääretut sood, ühel väikesel künkal, kuhu nad männiokstest aseme teevad ja ühe öö õnnelikud on, päeva veerust tõusuni, vaevamata teadmisest, et see enam ei kordu. Ja lahkudes annab õpetaja tütar oma siidirätiku röövlile kingituseks, ja see suudleb viimast korda oma armastatu siidist palet, silmi, otsaesist ja viimaks veripunaseid huuli, mis seal igavas ja kuivatav-kõlblises kirikumõisas on asjata oodanud tugevat suudlust. Ja sunnitööl

kannab röövel kaasas siidrätti, naeratab raskusi kannates ega nurise elu üle; see on talle annud õnneliku öö, mida ei tumestanud tuleviku hirm ega arved edaspidise ühes-elamise asutamise kohta; ei kadedus ega kahtlused. Sest hommikuse suudluse järele olid nad vabad ja kõik see oli lõpetatud jäädavalt.

Üks öö võib olla naisega õnnelik, teadmatu minevikust, vaatamatu tulevikku ja unustes olevikku.

Ja tema tahab õnnelik olla aastate kaupa! Missugune lapsikus!

Väljade üle laotub õhtune rahu, pilvede riismed koonduvad madalasse ja taevas on kui suur puhtaks pühitud õu. Kui kaua aja järele näeb ta lõokest keereldes üles lendavat ja sinasse kaduvat! Paekivist piiratud madalkadakasel karjamaal tõuseb karjatüdruk kõrge kivi otsa ja lehvitab käega. Martens lehvitab talle vastu: Ole tervitatud, Anni, ühe oma endise ametivenna poolt, kes tihedas lepikus kiili ajal jalad veriseks jooksis, et lehmadele järele jõuda; kes karja unustes unistas kaugeist maist ja suureist tundmatuist asjust, ja elajad viimaks Nõmavere väljal kaerast leidis, alandlikult punapealise peremehe sõimu ära kuulas ja otsustas ükskord, kui suur mees on, kätte tasuda. Ta sõidab läikivas tõllas õue, käsutab peremehe välja ja astub siis hiilgavas mundris tema ette. Peremehe põlved löövad värisema, aga tema, Martens, küsib: „Kas sa ei mäleta, et mind kord sõimasid?"

Peremees kogeleb midagi vabanduseks, aga Martens patsutab julgustes õlale ja ütleb: „Sul oli õigus sõimata. Aga ka mul oli õigus karja su kaerale lasta, sest ma tegin tulevikuplaane, mis ka täide on läinud!"

Täna on laupäeva õhtu, näe, mehed lähevad väljalt juba koju, üks naine nende vahel, valge rätiku kolmnurk selja peal. Eks ole seal võitlus nende kolme vahel sellegi naise pärast käimas, kui ta ilus on; aga kui ta juba mehe naine, siis keelab teda kristlik komme avalikult võõrale mehele lähenemast; ta vaatab oma salajat armastust

vargsi ja valab üksilduses pisaraid, aga jääb oma mehele truuks. Ja eks pea see nõnda olema, kui mitte teorias, siis vähemalt tegelikus elus!

Mis teeb praegu Roda? Kas õõtsub Selgmäe aia võrkkiigus, mis kahe vana õunapuu vahele tõmmatud, raamat käes unustatud, vahib läbi rohelise lehestiku ja mõtleb, et mina juba teel? Või sõuavad nad Kundrussaarelt praegu jõele, Roda istub seljakile tüüripingil, valge pluus piha ümber, õhukene kübar kuklas. Tema vastas esimesel sõudepingil Sanglepp, särgiväel, mõlad käes; tema seljataga istub Püstkukk ja sõuab. Sanglepp vestab Parisist, sõitudest Seine jõel Roueni, kulmud üles tõstetud, pool naljakas tõsine toon, veste sündmustik sententsionide ja aforismidega põimitud; ja Roda kuulab teda tähelpanekuga, enam teda ennast kui tema vestet imetledes...

Päike läheb kauge välja taha looja ja paneb metsaladvad punetama. Aga seda ei näe enam Martens, ta jälgib Kundrussaare all jõel oma abikaasa sõitu Sanglepaga ning läheb siis Selgmäele oma vennalt tõendusi pärima:

„Oi jah Ants, ilus pühapäev täna, ja palav“, ütleb ta homme, parajat pilku varitsedes. „Kas lähed Kundrussaarde suplema ka või? Roda vist on juba seal käinud... Ah, käis? Ilmad olid soojad... Ega saanudki muidu... Seal olla oma suvitajad linnast; on need siin ka käinud?.. Jah, need kirjanikud ja kunstnikud?.. Käisid iga päev?“

Martens surub enese vaguni nurka ja katsub uinuda.

Aga uni ei tule, mõte ja kujutusvõime töötavad edasi.

On ta Rodat kosides vea teinud? Missuguse? Puudus neil algusest vastastikune sümpatia, üheselamise esimene tingimine? Ei. Kus on siis viga? On hiljemini mingi viga tehtud? Et Roda huvid tema omist lahku lähevad? Sooviks ta, et Roda iga õhtu päeval teenitud summadest vaimustatud oleks ja päevad otsa spekulatsionide peale mõtleks, mis mehel parajasti käsil?

Sooviks ta et Roda huvid langeksid teiste ärimeeste abikaasade vaimlisele tagapinnale?

Ei, ei!

Siin on viga ainult temas eneses.

Oleks ta õnnelikum olnud Irisega? Ehk oleksid tema nõudmised vähemad olnud, ehk oleks ta vähemaga leppinud? Oleks nende õnn alaväärtuslisem olnud?

Kumb on enam väärt? alaväärtusline, ebaintelligentne „õnn“ või ülev puhasvaimline õnnetu-olek, loobumine õnnest, ilmaolek sellest, mis meile igapäevase rahu ja mõnususetunde annab?

Suurem hulk hääletab viimase poolt. Kas ei ole see häälte-enamusega otsustamine ka siin kõige õigem mõõdupuu! Eks ole õnnelik Kormits ja teised ärimehed oma kodukanadega!

Kui ta Alakase, selle matematikat studeerija üliõpilase oleks kosinud?! Oli ta selleks kohustatud? Mitte rohkem kui Irise kosimisele! Mis on kohustus? Eks seo see ainult nõrka! Ja eks vaeva kohustuse täitmatajätt ainult viletsat südametunnistust! Ta ei jõuaks ometi oma kohustusi täita kõigi naiste vastu. Peaks ta sellepärast kolde tuhasse istuma ja sõbra-ärimehe käest kotiriiet selgapanekuks tellima! Peaksid kõik pankrotijääjad ärimehed avalikult turul rahva ees oma eksisamme kahjatsema!

Kas ei oleks siiski Alakask teda kõige kergemini sellest ärisse uppumisest päästa jõudnud? Alati teda meelde tuletes on Martensi valdanud ideal: minna selle poolnälginud neiuga kaugele ülikoolilinna ja asuda elama kahte väikesse toakesse, kus on ainult kõige hädalisemad asjad: voodi sitsist eesriide taga, kaks või kolm tooli (üks juhusliku külalise jaoks), paar vana lauda, aga raamatuid palju, palju. Nad õpiksid mõlemad, elades äärmises lihtsuses ja tunneksid suurt rahuldust ning vaimlist üleolekut kõigist neist, kes anduvad kapitali kokkuajamisele ja priiskavad külluses, sõidavad uulitsal tõldades, katavad oma roppu täissöödud keha siidiga ja ehivad oma tühja pead kuldkammidega.

Ja meelde tuleb talle jälle öö selle nälgija neiu ja tema seltsiliste hulgas.

Ta kutsus Alakase ühes Marja Ivanovna ja Pavel Ossipovitshiga restorani õhtut sööma. Teatrist lahkumisel olid veel mõned tuttavad üliõpilased, neiud ja nooredmehed nendega seltsinud. Tulgu kaasa kõik! Neiu Alakasel on „sünnipäev", kaugelt on sugulane sõitnud, tulgu õhtusöögile, kes lõbus lauaseltsiline tahab olla!

Õhtusöök läks lõbusasti, jättis Martensile kurb-ilusa mulje järele. Need nälginud slaavlased said süües ja veini rüübates vaimukaks, ülemeelikult meeleheiteni rõõmsaks, ja ülevoolavaid tundmusi avaldati, muidugi laulus. Alakask pühkis pisaraid, üks Vene seltsiline lõi talle vennalikult õla peale ja trööstis:

„Ära nuta, sa ei ole üksi. Meid on siin tuhanded nälgimas. Ükskord läheme siit välja ja loome parema, õiglasema korra, kus päike kõigile paistab."

Kõige ülevamal silmapilgul, kui laul kustutanud kõigi meelest igapäevsuse, tundis Martens enese ühtesulavat selle neiu hingega, oleks tema ette põlvili tahtnud lasta ja undruku palistust suudelda. Ta ei lähe kodumaale, ei lähe sinna, et lõpulikult uppuda ärihuvidesse; ta jääb siia ja see neiu peab temale seltsiliseks olema eluaja!

Nad lahkuvad silmapilguks neiuga teiste hulgast, istuvad üksikus toas sohvale ja veinist ning laulust joovastatult räägib Martens oma tundmustest, mis sügavast kaastundest ja austusest välja kasvanud, mis teda võitmatult neiu külge köita . . .

Ta ei liialdanud seekord vist palju, aga unustas arvesse võtmast joovastuse veinist ja laulust, unustas mineviku ja tuleviku, unustas kihlatud mõrsja kodumaal ja sellele antud lubadused.

Nälginud neiu oli katsunud seda kõike esite uskumatuks pidada, tagasi tõrjuda; aga temagi oli joonud mõne klaasi veini, oli laulust ning seltsiliste meeleolust joovastatud, ja elust alati loobuma sunnitud, tundis nüüd

korraga tasunõuet, silmapilgu õnne uskuda püüdes, kahtlust ning kartust eemale peletes.

Nad olid pimedas toas, ja Martens hoidis neidu oma suudlustega joovastunud uimastuses.

Korraga läksid ta käed neiu ümbert lahti, see ärkas tundmusist ja puhkes nutma.

Mis see oli olnud? Miks olid tema tugevad käed neiu ümbert lahti laskunud? Miks läksid nad korraga lõdvaks?

Ta oli läbi õhukese riide tunnud teravaid konte. Tema käte vahel oli nälginu luustik! „Kuldnahk" ja luustik!

Silmapilguks valdas teda sügav kaastundmus, võitis kire ja lämmatas himu. Tal on häbi sellele nälginule, keda nii kerge joovasta, iharalt läheneda.

Silmapilgu võitleb ta enesega, haarab siis nutva neiu uuesti käte vahele, trööstib teda sõnadega, mida enam isegi ei usu ja katsub teda uuesti tundmustega uimasta, mille ehtsuse üle ise valusa kibedusega hirvitab. Ja neiu usaldas teda ning andus valus kirglise joovastusega . . .

Üks üleelamine enam!

On olnud palju ühe öö armastusi, ei ole jäänud meelde nimedki.

Miks ei lähe ka see tal meelest! Kas sellepärast, et neiu lahkudes nii meeleheitlikult nuttis? Et ta vist usu inimestesse jäädavalt kaotas?

Ta on ise kord niisugune nälgija üliõpilane olnud, nüüd röövib ta miljonärina nälgiva neiu paljaks! Mis pidi ta seekord oma joobnu himuruse rahuldamise järele tegema? Neiu enesele naiseks kosima? Rodat jättes? Ah seal kaugel näis see isegi veetlev ja luulelik olevat, aga ta teab, et kodulinna tulles seda kõike lapsikuks unistuseks peab, jälle ärile andub ja kuu aja pärast Rodaga abiellu astub!

Kudas pidi ta oma teguviisi vaese nälginu neiu vastu heaks tegema? Talle suure summa raha pakkuma? kui avalikule lõbunaisele? Ei, ei nii taktitu ta ka ei ole.

Ennem jätab ta neiu viletsasse tuppa nutma, kisub oma käe vägivaldselt lahti ja lahkub sõnalausumatalt . . .

Aga nii sagedasti tuleb talle meelde see öö kui tasumata auvõlg, ta tunneb luustikku oma käte vahel ja laseb lühikese valu ohke kuuldavale, kui käiks tast lendva läbi.

See asi tuleb kord heaks teha, enne ei tohi ta surragi!

Aga kui ta praegu läheks sinna kaugele, otsiks Alakase üles ja katsuks anduda temaga ühes uuele elule? Suudaks see talle unustust anda? Jah, — kui ei oleks Rodat! Aga nüüd, võib olla, nädalaks, kõige rohkem kaheks. Siis valdaks teda jällegi igatsus Roda järele, ta põgeneks siia, et või luurata naise õhtusi käike kirjanikuga!

XXI.

Päike on Lepikwälja kõrge seljandiku tagant tõusnud, taevas pühapäevaselt üleni puhas, Martens astub vaksalist metsa teele. Ah, miks ei ole Roda vastas, tuhat asja näitaks ta temale, mis armsaks saanud lapsepõlves, pühapäeva hommikuti Metstaki lepiku päikese pool ääres karja hoides;

Lohumetsa kased kahel pool teed on kõrgeks kasvanud, eemal Viinassaare toomestikus laksutab ööpik ja leegion väikseid linde elustab tihedat lehestikku.

Metsa järele algab sooheinamaa kase põõsastega ja siis kuusik, kus veel hommikune ämarus on.

Siis on Selgmäe nii lähedal, et ümbrus kaob ja ta üksisilmi mäe poole vahib, kus seisab päikese valguses naine, mantel ümber, käsi varjuks silme ees ja vahib alla kuusiku poole!

Aga asjata otsivad silmad mäelt valget naist, — seal ei ole kedagi.

Kas seal kivihuniku äärel keegi ei istu? Või koguni mitu inimest? aga miks nad liikumatuks jäävad ja tema lähenemisel vastujooksuks ei tõuse?

Alles mõnekümne sammu kaugusel kaob enesepettus ja silmad seletavad kive, harilikka maakive, halle sätendavate terakestega, lillakas-halle ja sinakas-halle, püssirohuga lõhkumisel murtud pinnaga või pikal reisil üle mere ja rannaliivas laintest ümarikuks veeretatud.

Kivihunik on maantee ääres, mis siit risti üle Selgmäe viib. Siit avanevad kauged väljavaated kodukoha ümbrusse; aga ta näeb ainult talu, mis saja sammu kaugusel, vahib varvadest väravat ja arvab õues palju inimesi nägevat; aga kõik nad on tuhmivärvilised ja liikumatud, kui vihma käes luituma löönud puust kujud. Ja värava taha jõudes näeb ta need arvatavad inimesed kaevupumbaks, puupinu nurgaks, lati hunikuks, külvimasinaks, koera kuudiks või lihtsalt pistandi postideks muutuvat.

Viimaks ilmub ometi üks elav hing: kui õueväravav tõstes kuivalt kääksub, kargab kuudist valgemust kirju koer välja ja tormab, nagu isegi oma raske une üle häbi tundes, värava poole. Seal jäävad tema sammud aeglasemaks, ta tõstab veel paar korda jämeda valge nina haugatuseks üles, jääb siis seisma, peab oma kohuse täidetuks, pöörab ümber, raputab end korra kõvasti ja sörgib mööda muru kuudi poole tagasi, vist oletades, et sel ajal kahtlane inimene ei käi.

Kui ta siit isakodu käies viimast korda mööda läks, olid kõik vanad sammeldanud õlekatusega hooned upakile.

Nüüd on kõik uued sindlikatustega, mis juba halliks löönud.

Ta astub trepile ja koputab ukse peale; seespool kuuldakse paljajalu käimist — kas Roda talle vastu ei jookse! Lävel ilmub Ants särgiväel, aluspükstega ja paljajalu, juuksesalgud silmele vajunud. Ta on oma näo üleni paljaks ajanud ja sellepärast võõras. Martens ulatab talle käe, aga ootab küsivalt, nagu ei oleks vend muuks kui teate andjaks: kus Roda? Miks tema pole vastas?

„Tule aga sisse“, ütleb Ants ja astub ees. „Pühaba ommuk, ega siss kiagi vara ei tõõse; niipallu saab ka kõrralikult magada.“

Nad on toas, milles söögilaud, eesriide taga voodi, koorelahutaja ja varnades rippuvad hobuse nõud ning riided ülestiku.

„Tia, istud siiasamma esiti, naestepere kõik veel võtmas."

Martens annab palitu ja kübara venna kätte, kes neid hobuseriistade vahele varna katsub aseta ja ise seal juures manab:

„Nää, Taaveti rojo pand rangid pendsakule pääle, kübara ka lössi litsunud."

Ta tõmbab pindsaku selga, istub laua otsa, pakub teises otsas vennale istet ja jätkab:

„Rong jäi vist hildast, nää pumba vari ei ulata änam puupinunigi. Eks ma pistan pärast kimle ette ja sõidan pakkide järele. Andsid sääl hoiule? Küll ma küsin, mul sii vaksali tooros tuttav."

„Naiste pere magab veel?" küsib viimaks Martens.

„Magavad kõik saalis; vanaperemiis nimetas seda tuba siin kõrval ikke „saalist". . . Linna mood, lähwad ilda magama; sii ka üks kõik, neil ommuku jo aega magada."

Martens ei läbe istu, võib olla tahab sammudega ennast „saali" kuuldavaks teha. Ta ei kuule enam venna juttu töist, mis eila olnud ja homme ees; katsub ettekäänet leida, et Kundrussaarest kõneleda.

„Sedakõrda on vili maas, jätkab Ants, kaera seemnega oli vilets, käisin otsimas mitmes kuhas. Siimu Jaan oleks and, aga eks tal ole väimees linnas voorimehest, oli just pääv enne seda ära viinud. Kulu Toomas poless ka keeland, aga ta luband jälle Looritse Reinule, no ei tahtnnd sõna ka murda; eks viimati Vairku Andres, olgu terve ia inime, andis kaks vakka, — ma küll kaks ja pool tahtsin; sai õredast külida ja tuli just karva päält välla."

„Kas siin supelda ka saab?" küsib viimaks Martens.

„A supelda või? Eks jões saa, aga senna oma kolm versta. Eks sääl saa küll."

„Kundrussaare all või?"

„Kundrussaare all ja siin pool, Allika eenama kuhal; sääl ka vesi klaar ja liiva põhi."

Nii ei saanud Martens sinna kuhu tahtis: Ants aga jatkas.

„Eks nüüd on ilmad palavad. Kui ikka päev paistab, siis ära pane rõevast selga . . . Kevad oli jahe ja vihma ei tulnud, ümberringi pilved käisid, aga siia ei tulnud. Pani villa kasvu kinni; aga nüüd ei ole viga . . ."

„On siin mujal ka linnasaksu suvitamas?"

Ants aegutab ja ringutab, talle on see nii ükskõik: „Eks Kundrussaares ole niid noorsandad, sa ja neid tiad. Nad siingi paar kõrda käenud; provva tiab teisi ka väga iasti; veel eela sõevad siin ja jõevad rõõska piima; kudas see ühe nimi nüüd oli: Aavasaks või Einalepp? teese nimi oli Põikkukk või midagi muud kuke sordist; sii veel pakkus mulle suitsu ja eitis nalla. Niid on sääl Kundrussaares, ega muud saksu ole; no ja, oma lapsed on siin mitmel peremehel linnas koolis."

Tähendab, nad käivad siin! Muidugi on Roda siis ka seal käinud, arutab Martens wenna juttu kuulmata. Ja võib olla käidi eila õhtugi jälle üheskoos kõndimas? Igatahes need kaks on Kundrussaares!

Laps on teises toas ärkanud ja hakkab tasakesi häälitsema; Martens arvab enesel nüüd õiguse olevat sisse astu. Aeg on ka üles tõusta! Peab ta kui armupaluja kella kümneni ootama, kuni Roda öisest hulkumisest puhkanud ja heaks arvab ärkada!

Ta avab arglikult ukse — kahe seina ääres on voodid eesriietega tihedalt piiratud, kumma taga on tema? Muidugi selle kitsama taga. Ta läheb siiski teisele poole ja tõmbab eesriide — kasvataja kohkub ja katsub oma paljaid käevarsi linaga katta. Martens palub süüdlasena vabandust, heidab pilgu lapse peale, kes uuesti uinunud ja lükkab eesriide kokku.

Keset tuba peab ta aru, kas astu teise voodi juurde ja ärata Roda või oota? Ta ei suudaks oma näole ehk lahkust sundi; algaksid kohe arusaamatused, etteheited,

usaldamatus ja siis pikaldane vaikimine Roda poolt; ja siin tegevuseta olles ei suudaks ta seda kannata.

Ei, parem läheb ta välja, vaigistab ennast kodukoha ümbrust vaadeldes ja lapsepõlve mälestusi meelestes; sellest ärdub meel ja hiljemini tuleb ta siia, kui Roda juba ärkanud, suudleb teda, vähemalt otsale . . .

Oma otsuse vastu astub ta voodi äärde ja veab eesriide kõrvale. Roda on valge linaga kaetud, ainult pea väljas valgel padjal ja tugev juuksepalmik ripub üle päitse. Hele valgus erutab tema silmi, surutud laod hakkavad liikuma, siis hakkavad nad pilkuma, vahivad vaevaga valguse poole ja viimaks ilmub tõmmuks põlenud käsivars lina alt.

„Ah sina oled, nii vara!"

Roda ulatab käe — ainult käe! — käändub lina all, õõrub silmi, sirutab ja aegutab. Ei mingit üllatust ega rõõmu ärevust? Ei löö käsa kaela ümber ega vea teda enese ligi — nagu ei olekski nädalat teine teise nägemisest saadik vahel olnud! Martens loobub ka õrnuse avaldustest ja otsib jutuks ükskõikset ainet.

„Kärblasi palju?"

„Ja, isegi pimedas sirmi taga ei jäta rahu."

„Laps on terve?"

„Terve."

Roda käändub küljeli ja silmad vajuvad kinni.

„Tahad sa veel magada?"

„Ma natuke „võtan" veel, nagu siin öeldakse."

„Hea küll, ma lähen välja."

Ta veab eesriide kokku ja lahkub „saalist."

XXII.

Ta on siin, oma endise kodukoha lähedal iga metsasalguga, iga künkaga, iga lainesarnase väljaseljandikuga lapsepõlve mälestuste läbi ühendatud.

Õues, aias ja vana kaasiku all üksi kõndides, mälestustes armsaks saanud kohte vaadeldes, seletab ta vaimus kõike oma abikaasale, laseb teda oma ammuste muljete ilustava priismi läbi ja kinolik-unistavas valguses kõike näha. Ja pikkamisi hakkab see Rodat huvitama, ta hakkab sagedamini jutustaja otsa vaatama, tõsiselt ja mõtlikult, nagu ikka: siis näib temas mingipärast vaikne kahjatsus tekkivat ja nagu mingit ülekohut heaks teha tahtes silitab ta tasa üle mehe käe. Nad istuvad vanade kaskede alla kividele, teineteise lähedale, suruvad salaja teiste juuresolekulgi teine teise kätt ja kui keegi ei märka, suudlevad teineteist põskile.

Nii võidab ta Roda pikkamisi enesele tagasi ja siis saab ta näita oma sisemist ilma, eemal ärilistest huvidest; ta avab oma hingelised varandused, mis seal sügaval kui kaevatavad kallismetallid, millele lainetav elu linnas aastate jooksul paksu liiva korra peale uhtunud.

Ja siis ei ole neile kardetav Kundrussaare noorherrad; olgu nad alati tere tulemast ja tänatud iga vaimuka nalja eest.

Tema, kellel siin iga ümberkaudse kohaga lapsepõlvne tutvus, kellel iga väljavaatega mälestusi ja meeleolusid ühenduses, saab siin keskkohaks, kelle seletusi kuulatakse, keda küsiteletakse, kelle seltsis heameelega käiakse!

Ta tutvustab neile kõige pealt ümbrust.

Nad istuvad saja-aastaste kaskede all, mis õuest õhtupool mööda seljandikku õreda pika kaasiku sünnitavad, mis mitmekümne versta taha sinava tukana näha.

Siit läheb seljandik halja väljana õhtu poole ja kaob kui mao saba saledas kaaris lepiku vahele. Edasi tõusevad soo-heinamaade ja noorte metsatukkade vahelt katused, ühed halliks pleekinud, teised uued, kollased kui kuld. Siis tõusevad pikemad haljad metsaseinad, veel paistavad nende vahelt helerohelised kevadsuve põllud, ja siis algab läänes suur sinikasroheline sein, mis lapsepõlves terve saladuste ilma näis peitvat. Ta võib selle pika metsa üksikud oksadki peast nimeta ja muljetest jutusta, mis iga

nimi lapsepõlves suggereerinud. Lõunas sinab Ülejõe mets, katkeb korraks Kundrussaare taga künkaliste väljade taga tukkadeks ja siis käivad idakakust pikad rohelised lainekujulised seljandikud kui otsatud käpad kaugele põhja . . .

Aga esimene päev ei pakkunud võimalust seda Rodalegi tutvusta. Kulus keskpäevani ära ehtimisega ja einega, käidi siis üheskoos lapse, kasvataja ja Antsuga, kes viljasaagi lootusi ja suve iseäraldusi seletas. Siis tuli hiline lõuna ja kui päev vanade kaskede taha peitus, pani Martens tähele, et Roda paar korda õige lühidalt ja mööda minnes, lõunapoole vaatas. Seal oli Kundrussaare, aga võib olla vaatas Roda muidu maantee poole, mis kollase maona loogeldes mööda väljasid lähenes, siis Selgmäe rukkivälja alla kadus ja idapoolt üle seljandiku viis. Seal liikus inimesi jala ja aeg-ajalt kihutas mõni peremees tolmupilve saatel välja vahel.

Kella kuue paiku, kui nad kaskede all kahekesi istusid, tunnistas Roda kaht tulejat mäe all rukkivälja taga kauemini harilikust, kulme vahele ilmus tal pinevuse korts, näole erev ilme ja ta ütles häälega, mis mitte rahulik ei olnud:

„Need on vist Sanglepp ja Püstkukk."

Martens ei katsunud pahameele ilmet varjata, pidi mingi teravuse ütlema, näituseks: „Ei saa ometi neist kuski rahu", või „Need isandad saavad viisakast lahkusest halvasti aru", aga vaikis, ainult kerge ohke laskis ta kuuldavale ja hakkas Ülejõe metsa vaatlema.

Hea küll, ei mingit meelepaha avaldust, ei vähematki tunnismärki rahulolematusest, ei Rodale ega võõrastele, ainult viisakus, vaevalt lahkuseni küüniv, ja natuke väsinud ükskõiksuse ilme näol.

Selle kõrval algab ta vaatlust ja toimetab seda äärmise erapooletuse ja täpipealsusega. On tal kord selle kohta kahtlemata tõendused käes, kui kaugele Roda sümpatia Sanglepa vastu ulatab, siis astub ta samme asjaolude

nõude järele. Mida rahulikumana ta näib, seda kergemini annavad endid mõlemad pooled ära.

Kui see puutuks kellegisse teisse, nii huvitav oleks see, nii kerge teosta ja veetlevaks ajaviitekski suvepuhkusel! Aga haigel ei ole sama kerge haiguse käiku vaadelda kui arstil või talitajal.

Ja siis tunneb ta eneses äkilist kihka: kas ei ole temal oma varanduse juures võimalust kuski mujal, kaugel mere rannas, rahulikult puhata, päeval purjeta hädaohtlikul merel või lamada kalamehe lootsiku päras ja lasta end lainetel kiiguta, kalamehe tütar sõudepingil.

Ta jutustab neiule linnast, kus nii palju hädaohte ja nii palju lõbusid, kus palju hiilgust, aga alatine rahutus ja hingetu tormamine. Ja koju tulles küsib neiu viivu vaikuse järel:

„Kas tulete tuleval aastal veel siia?"

Ehk ta läheb sügavale maale, kaugele metsatallu, kus ei tunta teda ega teata. Võtab kaasa hulga raamatuid ja jahipüssi. Hulgub pooled päevad metsas ümber ja peretütar on pahane, et ta õigel ajal ei tule ja toidu laseb külmaks minna. Õtupoole lamab aias ja loeb ning õhtul istub aidatrepil ja kuulab sulase kandli mängu, kes ka peretütre järele igatseb.

Roda tõuseb üles ja ümiseb laulu, see on kahtlemata erutuse varjamise viis! Sanglepp Püstkukega ei või enam kaugel olla, kui nad mööda ei läinud. Kas ei teegi see kartus Rodat ärevaks? Ah kui nad läheksid üle mäe Lepikvälja poole! Siis kutsuks ta Roda enesega ühes, nad läheksid Martensi isakodu vaatama, mis nüüd võõraste käes, aga neid ei pruugi nüüd häbeneda, isa õnnetused on tema ammu heaks teinud ja kaotatu sajakordselt tagasi võitnud.

Aga talu poolt kuulukse hääli, kellegi kõvat naeru ja Antsu ühetoonilist kõnet.

Roda ümiseb veel rahutumalt, otsib silmile asjata mingit peatuspunkti ja maa tundub tal jalge all palav olevat.

Teretakse kaugelt ja kui Martens tagasi vaatab, näeb ta noorherrad kübaraid kergitavat ja vastab. Sanglepp hoiab juba eemal oma valkjashalli viltkübara pahema käega pea kõrgusel ja vahib aupakliku naeratusega ainult Roda otsa. Püstkukk võtab alles kätt andes panama peast.

„Oma varandustest eemale tulnud?“ küsib Püstkuk ja Sanglepp lisab juurde:

„Tulles siia kinnitas ta ainult, et siin tema kapital on.“

Martens sunnib silmi naeratama.

Ja Roda poole pöördes ning kulme kõrgele tõstes jätkab Sanglepp:

„Vabandage, kui teid võrdlen kapitaliga, varandusega; pidades selle juures alati teid inimkonna omanduseks. Sest suured varandused, nagu näituseks kullakaevandused, tunnistatakse rahva, veel suuremad aga, näituseks õhk ja valgus, kogu inimkonna omanduseks.“

Nad olid lattaia äärde kokkuveetud kividele asetunud, silmad lõuna poole.

„Kudas maa õhk teie peale mõjub?“ küsib Martens ennast viisakusele sundides, ja Roda vaatab tema otsa, nähtavasti tänulik sellegi viisakuse eest.

„Oo, väga isuäratavalt, otse hädaohtlikult“, hüüab Sanglepp naljaka tõsidusega.

Ja Püstkukk pigistab oma kitsad huuled kokku ning lausub:

„Oleme juba ümberkaudsed talunikud oma isuga ära hirmutanud.“

„Ja töö?“ küsib Roda.

„Teie olete selles asjas liiga vali“, vastab Sanglepp, „alati tuletate meelde tööd, isegi pühapäeval ja seltskonnas; see kõlab kui alatine *memento mori*.“

„Leiate igatahes aineid?“ küsib Martens.

Sanglepp vaatab talle otsa, naljakat haavatu ilmet näole sundides:

„Teie ei pea mind ometi küla-realistiks või nurga-arstiks, kes kõike haigusi kodumaa taimede tinkturiga tahab arsti.“

Ja vähese vaikuse järele, mida keegi sündsalt lõpeta ei oskanud, jatkas Sanglepp ise:

„Minu arvates võib küla ainult isuärataja olla, kõige laialisemas mõttes. Isu rahuldajaks — ainult niipalju — kui see toitluskomitee kompetentsi kuulub."

„Maalijatele on küla siiski igal ajal teatud huvitust pakkunud", arvas Püstkukk. „Väga kahju, et küla neiud ainult nägu maalida lubavad, oma kehavorme ainult lohmakate bluuside ja undrukute läbi aimata lastes. Vist aimavad nad loomusunniliselt, et nende keha ainult koomilikuks ainet võib pakku."

„Pale teid aga palju ei huvita?" küsis Martens ja vaatas silmi pilutades Püstkuke otsa.

Sanglepp aimas selles pilget ja astus kaitseks vahele: „Olles erakordselt arenenud, ei või modern kunstnik külainimese näos peale arenematuse palju leida. Etnografi võiksid realistlised pildid neegritegi külast huvita, vaevalt aga kunstimaitsejat. Ja mis siin kulturist on, see on vilets järelaimamine linnast."

Martens ei vastanud ja sundis näole ilme, nagu peaks vaidlust ülearuseks.

Roda katsus juttu jälle ükskõikse asja peale viia.

Tõusti üles, kõnniti kaskede all, tarvitati Selgmäe kõrget kohta ümberkaudsuse vaatlemiseks ja päriti Martensilt seletust. Ta vastas kuivalt, napilt, ainult nimesid nimetes.

Teisiti, teistsugusel meeleolul ja Rodaga kahekesi olles oli ta kavatsenud kõigi nende kohtade üle kõneleda. Käidi väljadegi ümber, aga nii kaua aja tagant kui ka Martens jälle rohelist maad ja sinist taevast nägi, niisuguses meeleolus see teda ei huvitanud. Ennem istuks ta poolpimedas kongis hallide seinte vahel.

Päike oli juba loojas kui Sanglepp ja Püstkukk minema hakkasid, Rodat ühes Martensiga saatma kutsudes. Roda tegi tähenduse jalutuskäigust enne magamaminekut, mis und anda ja Martens pani seda tähele; ta märkas ka Roda salajaid pilke tema poole: oled sa nõus saatma?

Olgu, ta on väsinud ja tüdinud, aga toob ka selle ohvri, et aga n e i s t kiiremini lahti saada.

„Ainult Altmäe väljani“, ütleb ta väravast välja minnes.

Võib olla oli see juhus, igatahes läks see nii iseenesest ja kavatsematalt, kui oleks see juhus olnud: Roda on juba väravas Sanglepa kõrval ja Püstkukk hakkab Martensiga juttu ajama, viidab nagu meelega kaugemale jäämiseks aega paberossi süütmisega ja räägib nii palju, et võimata on Sanglepa ja Roda juttu tähele panna, kuigi need tasa ei räägi. Niipalju näeb ta, et nad rääkides enamasti vahetpidamata teineteise otsa vahivad. Püstkukk näitab Martensile kevadsuve õhtu iludust, mis ämara valguse tõttu maalikunstile kättesaamata, küll aga luulekunstile tabatav. Vaadaku ometi Martens, pangu tähele, kudas taevas lõunapool pikkamisi tuhmeneb, kudas värvid kaovad ja järel jääb must ja hall ning selle vahel lõpmatud üleminekud. Ja kui silm tüdineb musta ja halli varjundite vahede otsimisest, pöörgem vesikaare poole, seal võime näha pikaldasi üleminekuid veripunasest tuhmenenud brongsi ja vase, orange ja halli juurde.

Ja seisma jäädes peatab ta ka Martensi, kes kannatamatult eelminejate läheduses tahaks olla ja neile tagasipööret meelde tuleta. Kui värvid vaadeldud ja edasiminekuks ümber pöördakse, on Sanglepp Rodaga ammu sellest kohast mööda, kust Martens tagasi lubas pöörda, ja paarsada sammu ees. Püstkukk aga läheb jalgu järel vedades pikkamisi, paberossi süütes ja seletes, miks raske on öiseid meeleolusid pildista. Ja Roda ei vaata kordagi taha, küll aga sagedasti kaaskäija palesse.

Umbes versta järele jõutakse neile nii lähedale, et Martens mõnekümne sammu tagant tagasiminekut meelde võib tuleta. Roda jääb Sanglepaga peatama, kes veel mingit seletust lõpetab, Martens ei lähene neile, ta on liiga äritatud, et viisakuse pärast Sangleppa jumalaga jätma minna. See tuleb viimaks Rodaga ühes tema

juurde. Surutakse vaikides kätt ja vaikides pööravad mees ja naine koju poole.

Rodal ei või Martensi meeleolu arusaamata olla, aga ta vahib kangekaelselt õhtu eha, pikkamisi ämarasse kaduva kauguse värve ning piirjoone.

Ta võib siin muretult ilutseda, aga selleks on võimaluse temale Martens annud, keda nüüd tähelegi ei panda. Kas ei muutuks sinu meeleolu, armuline proua, kui sulle öelda, et homsest päevast oma käe peal pead elama ja ise enesele leiba teenima!

Ah ikka seesugune mõjuavalduse abinõu — raha! mõtleb Martens iseeneses.

Oleks ma vaene, siis võiks temas kaastundmust ärata ja põlglikult neist noorherradest rääki, kes ilumaitsemisele elavad! Miks ei ole ta vaene sulane, kes paljastaks selle naise ees suve ööl oma ilusa ja rusutud hinge ja võiks öelda:

„Kulda ja hõbedat mul ei ole . . .“

Aga nüüd on tal kulda, hõbedat, väärtpaberit, maju ja maid, ning nende järele hindab see naine teda . . . madalalt!

XXIII.

Kodus ütleb Roda ükskõikseks sunnitud häälel:

„Sinule tehti ase tallilakka, siin oleks kitsas ja palav kahekesi.“

Martens tahaks juurde lisada:

„Sinulgi ehk oleks seal parem kui siin palavas toas“, aga läheb välja, kartes siit hiljem mingi jämedusega lahku.

Talus on juba magama mindud; tare ja õu on vaikne; Polla magab kuudi ees, tõstab korra pead ja liigutab sõbraliseks tervituseks sabaga mööda muru paremale ja pahemale poole.

Vankrihoone suured laudväravad kiitsuvad ja langevad siis lameda kolinaga kinni, nagisevaid pulke mööda ronib Martens laole ja vaatab seal ämaras ümber. Õhtupool otsas on neljaruudune aken, sealt paistab punakas eha, ja pikkamisi hakkavad silmad seletama sarikaid, roove ja penne. Teisel pool otsas on heinad harjani aetud ja heinte ääres kaks aset, teineteisest eemal.

Ei ole raske aimata, kumb tema: ühel on valge peapadi ja valge pealislina nurk vaibaga kahekorra pöördud. Teisel on ainult takune peaaluse kott ja katkine vaip, kas allalaotamiseks või peale võtmiseks, kudas ilm on.

Kes siin peaks magama, ega ometi tüdruk?

Martens heidab kahisevatele heintele. All kuulukse hobuste ühetoonilist krompsutamist, mille sekka harva puristus käib; kuski kaugel haugub koer ja kõrge lao punakas ämarus ning rahu loob igatseva meeleolu, millest ka teist osa saada tahaks lasta.

Ta on linnas unistanud heita siin Rodaga ühes heintele, eha vaadelda ning kuulata suveöise lao luulet.

Just nagu oleks olemas keegi salajane kättetasuja, kes Irisele tehtud ülekohtu kõik arvesse pannud ja nüüd selle kohaselt tema õnnest maha kustutab!

See oli aastate eest, Irise ajal (elu näis tal ajajärkudesse jagunevat armastuse järele) kui nad kord suvel laevaga kaugele randa sõitnud ja kuhugi tallu ööseks jäänud. Neid oli peetud mõrsjaks-peigmeheks ja tehtud lakka ühine ase. See lakk oli vähe teistmoodi, valgus paistis holmi august ja mitmest kohast katkenud harja roovidegi vahelt; katus oli õlest ja madal, nii et pea paar kord vastu penni löödi; alt tuli lauda sõnniku lõhn läbi ja üks vasikas möökis kaua, — kas oli ta emast lahutatud või jootmata unustatud.

Nad oli kuulanud ja vaikinud, aegajalt teineteise palet või otsaesist silites, mida mõnikord kahekesi olles tegid, kui sõnadega ilusat rahu segada ei raatsitud.

Aga viimaks oli Martens poolsalaja öelnud:

„Ükskord tuleme kauemaks ja elame kuski metsa taga talus kõik need eha-ööd ja lillede õitse-aja."

Ja Iris oli vastuseks tasa käega tema otsaesist silitanud.

Oleks ta nüüd siin, siis paneks Martens pea tema põue, kõneleks talle oma igatsusest Roda järel, oma kartustest ja kahtlustest . . .

Ja isegi oma soovi lapsikuse üle naerates mõtleb Martens:

Iris lükkaks ta kindlasti eemale ja ütles kättetasu magusust maitstes:

„Meie oleme osalt tasa!"

Alt kuuldub hobuste krõuh, krõuh, koera haukumine kaugel on vaikinud ja eha puna aknas on tuhmenenud. Sellega ühes näib valugi südames tuhmenevat.

Läbi une kuuleb ta kedagi lakka tulevat ja teisele asemele heitvat.

Ta ärkab hilja, ulualuse aukudest paistab hele valgus; päike on vist juba kõrgel.

Valgepugudega pääsukesed lendavad nooltena saledas kaarus ulu alt sisse, sariku taha pessa ja jälle välja. Õues kuuldakse hääli, pumba rütmilist kolinat ja vee pladinat.

Martens tunneb eneses jälle värskust ja jõudu, mis teda alati tegevusele kihutanud kui kokkukäändud terasvedru.

Kudas oli ta unistanud maale tulles oma venna tallu ja kaugemale ümbrusse elu tuua! Kõik on siin aeglane, loid, veniv ja unine, kõrgema lennuta ja suurema hoota! Ta astub õue teiste hulka, tema naeruta nali tõstab tuju, tema julge pilk lööb meeleolu, ja kõnnak ning iga liigutuski, kindel ja energiline, tõmbab teistegi sooned sirgu ja künnapuud pingu.

Ta ergutab loidusest halvatud Antsu julgusele ja ettevõtlikkusele, mitte selleks, et tema võlg tasutud saaks, aga ümberkaudsuse ees lugupidamise äratamiseks, et Antski oma isa vääriliseks arvataks. Ta ergutab teda naisevõtule gi

milleks ammugi aeg, praegu aga veel Selgmäe perenaiseks soovijatest puudus pole.

Ta näitab sulastelegi teed edasipüüdeks, siia või sinna poole, olgu oma maalapi omandamiseks, linna linakaupmehe selliks või voorimeheks minekuks. Ei ole raha? Laenaku. Ei usaldata? On nad juba kõik rahamehed läbi käinud? Ja ta toob näitusi Inglise ja Amerika ärimeestest, kes kõik piskuga alganud.

Ja tüdrukut manitseb ta uhkele eneseteadvusele, maja korrapidamises eeskujulikkusele; ja mis peaks siis veel puuduma, et teda mõni perepoeg peretütrist paremaks ei peaks?

Kogu ümbruskonna paneb ta mõne äritava kõnega elama, asutab mõne uue ühisuse, korraldab ja elustab seda, mis juba olemas ja häbistab aeglaselt asju lohistajaid ettevõtjaid.

Nii oli ta unistanud linnas.

Nüüd on see kõik nii ülearune ja mõtteta. Kudas kõlbab tal teistele edasipüüdmist, jõukusele rühkimist soovita, rikkuse kogumist idealina silme ette seada, kui teda ennast see enam ei aita sirgel hoida ja inimese silmis, keda ta austab, põlgamist äratab!

Ta ei taha inimeste hulka ilmudagi, nagu oleks salahaiguses ja kardaks selle avalikuks tulekut, ega julge kellegi silmigi vaata.

Roda ei ole söögilaual sõnakehv, aga püüab nähtavasti ükskõiksist asjust juttu teha, räägib kärbeste hävitamise viisist, maa leiva nätskusest, aia harimatusest, akende väiksusest ja muist sarnasist asjust. Teeb tegemist lapsega ja annab kasvatajale juhatavaid märkusi.

Ühest neist arvab Martens midagi Roda enese praeguste vaadete kohta kuulvat:

„Peaasi — vabadus ja isetegevus. Las ta ise valida, las otsida tegevust ja lõbu. Ainult kaugelt vaadata, vähematki mõju avaldamata, kuni veel midagi tõsiselt hädaohtlikku ei sünni; mitte eksita, mitte igat sammu juhti! Las

teha eksisammegi, mis just hädaohtlikud pole, need on kui kogemused kasulikud. Mitte millegi eest hirmuta. Las jääda alles lapselik julgus. Ainult nii saab tast inimene."

Jalutama mindakse ühes lapse ja kasvatajaga, ja Roda hoiab Martensi lähedusse üksi jäämast; peab last silmas, räägib enam kasvatajaga ja pöörab ainult taimede või putukate nimede küsimiseks Martensi poole. Raamat on tal kaasas — Martensi arvates Sanglepalt saadud — ja kuhugi istuma jäädes süveneb ta sellesse, ennast nõnda ligipääsematuks tehes.

Tervel päeval ei leia Martens juhust, nii hoolega kui ta ka kõiki võimalusi valvab, Rodaga südamlikku juttu kahe vahel algada, mitte mõneks tunnistuseks ega seletuseks, vaid ainult lähenemise võimaluse sõnaliseks prooviks: kas kohtleb teda Roda kui oma meest otsekohese südamlikkusega, või põikleb sellest kõrvale, hoidub pealiskaudse viisakuse piirides?

Tal on näriv kahtlus südames eilasest tähendusest saadik: voodis olla kahel palav ja kitsas. Ta leiab päeva jooksul juhuse üksi voodi laiust vaadata — ah, kui hästi seal kaks armastajat võiksid magada, kaks inimest, kes teineteise lähedusse ihaldavad! Ja palavus — aknad võib lahti jätta, ja kui oligi eila soe, siis mitte täna, ilm oli päeva läbi tuuline ja kärbsedki riputavad endid jalgupidi toalakke. Ehk Roda võiks ka välja lakka tulla, kus luulelik, puhas ja jahe. Martens teeb korra juttu lakas magamise mõnususest, aga Roda ütleb alati heintel magamise vastu iseäralist usaldamatust tundvat.

Õhtupoole istub Roda tuppa, lõunapoolse akna alla seatud laua taha ja asub nähtavasti tööle. Martensil ei jää muud kui eemale minna. Nii palju oli tal siin ümberkaudsuses kohte, kuhu minna ihaldaks, aga kartes, et noorherrad tulla võivad ehk Roda korraga töö võib katkesta ja üksi minna, näituseks Kundrussaare poole (jutlustab ta ju iseseisvust, vabadust, julgust ja kogemuste otsimist) — see kartus ei lase teda kodust kaugemale minna. Ta ajab

vennaga õuel juttu, kuulab segaselt viljaküünis seletusi põllutöömasinate üle, läheb vahetevahel aeda, käib seal ühe õunapuu juurest teise juurde ja vaatleb neid asjatundliku pilguga, selle juures „saali“ akna poole salajaid pilke heites. Roda istub laua ääres, loeb või kirjutab. Kundrussaare teel ei ole ka kedagi tulemas näha.

Kui palju oleks tal siin teistsugusil tingimisil huvitavat! Isegi tüdruk Paula, erakordne küla iludus brongsikarva põskiga, väikese kirglise suuga ja elurõõmsate veetlevate silmega ei jätaks teda külmaks. Aga nüüd . . .

Kella kümne ajal ronib ta lakka, arvates tänased hädaohud juba mööda olevat. Ta on enam vaevatud kui kunagi linnas kõige ärevamal äritegevuse päeval. Kuna lõpeb sel kombel kuu! Kuus on kolmkümmend päeva! Miks ütles ta juba kõigile kindlasti, Rodale, teenijale, vennale ja linnaski ärisõprele, et vähemalt kuu aega maal tahab puhata! Missuguse ettekäände all peaks ta siit lähemail päivil ühes Rodaga pääsema!

„Kas ei ole siin ümberkaudu mõnd laste taudi?“ küsib ta sulaselt, kes lakka tulnud ja oma asemele kobib.

„Ei ole; praegu mitte; talvel olid särlad ja vist leetrid ka.“

Mitte lastehaigustki ei ole siin, mis teda, täiskavanut siit päästa võiks!

„Olete alati võõrast teeninud?“ küsib ta ajaviiteks sulaselt.

„Kuda muidu. Lapsepõlvest saadik.“

„Vanemad elavad?“

„Ema elab.“

„Teenib ka või on tal oma elamine?“

„Venna juures... Sii elab naise ja kuue lapsega Vana-Saisa saana-urtsikus.“

„Olete oma eluga rahul?“

„Kos sa elust pääsed!“

„Kas midagi muud ette võtta ei ole?“

„Mis sa ikka võtad, pallas inime. Teisi röövima võiks ehk hakata...“

„Paljud on linna läinud ja seal midagi katsunud ette võtta."

„Ah midagi sehvti või? Ja, eks seda ole ühed-teesed teinud ja mõni kõiksugu angeldamistega rohkesti raha kokku aanud. Mulle sii teste röövimine ei passi."

„Aha!" mõtleb Martens, aga jätkab leplikult: „No, on siis himu eluaeg teise teenijaks jääda?"

„Himu või mitte, tuhanded teesed peavad niisama jääma; niikavva kui sii ilmakõrd nõnna on, et üks on peremiis, teene tema ori, ei aita midagi, peab orjama."

„Aga peremeheks on saadud julge ettevõtlikkuse, töö ja vaevaga."

Sulase häälest kuuldub terav toon, kui ta vastab:

„Mitte just igakõrd. Ja orjad pole orjast alati oma süi pärast saanud."

Ja natukese aja pärast lisab ta juurde:

„Kui vaatad, kudas siin vaeste lapsed peavad üles kasvama, siis küsid küll mõnigi kõrd: on nad niisukest viletsust ära teeninud!"

„See on õigus, aga seda enam peaks niisugune teenija, nagu teie, kõik kaalu peale panema, et teenija seisukorrast pääseda; raha katsuda koguda või laenata, ühesõnaga: kõik abinõud ära tarvitama, et aga paremale järjele pääseda. See teeb ka elu huvitavaks ja annab talle väärtuse — see võitlus!"

„Jah, sii võib olla, et ka ehk saass, aga tuhanded teesed jäässid ikke orjama. Ja kui nad kõik nii püiassid ja kohegi jõvvassid, siis piassid ükskõrd kõik peremehed omakõrd orjadest jääma — sest praeguse kõrra juures piab ikke üks ori ja teene isand olema."

„Mis siis teie arvates peaks tegema?" küsib Martens huvitatult.

„Piab katsuma õiglasemat kõrda luvva, kos ühedel niipalu maad, raha ja suuri värkisid käes ei oleks . . ."

„Sotsialdemokrat!" käib Martensil peast läbi, huvituse pärast tõstab ta pea ja vaatab sulase aseme poole, seal

midagi tulipunast näha lootes; aga asemel on ämaruses ainult ebamäärane hall kogu näha.

„Missugust lehte loete?"

„Tööliste lehte."

Martens tunneb tema vastu kaastundmusega segatud huvi. Miks ei taha see inimene, — näib teine nii mõistlik olevat, — paremale järjele saada!

Küsiks raha laenuks, mida ma ei keelaks; aitaksin tal ise pikapeale midagi sisse seada ja kui ta kord jõukal järjel, võiksid nad linna kohvimajas õhtuti mõnusas jutuvestes aega viita.

Aga samal silmapilgul tuleb Martensil Roda meelde ja kõik, mis temaga ühenduses, ta naeratab iseenese üle. Arst, aita esialgul iseennast!

Sulane katkestas tema mõtteid.

„Sii on jo õige, et võiss püüda, rabeleda ja võedelda, et siss oless ka huvitav. Aga kui nüüd pallud võitlevad selle iist, ja panevad oma ihu ja hinge selle sisse, et aga rikkast saada, mõned jätavad kas või tervise ja elu; kui pallu enam võiss siis selle iist võedelda ja kõike kaalu pääle panna, nagu isi ütlesite, et parem ja õiglasem kord maa pääl oless, kos ükski väga viletsasti ei pruugiss elada; kos juba lapsed ei piass väga viletsasti kasuma ja ilma hariduseta ning kõigeta jääma. Eks selle iist ole ka huvitav võedelda ja eks sii asi ole ka seda väärt, ehk veel enam kui pallas rahajaht eluaeg . . ."

„Aga kui see võitlus nurja läheb, kui sellest midagi välja ei tule?" küsib Martens.

„Eks rikkuse kogumine lähe ka mõnikord nurja."

„Ehk kui viimati tead, et seda paremat korda pole lootagi? . . ."

„Ilma ajalugu näitab, et ikke parem järg tuleb. Aga ilma võitluseta sii ei tule."

Ei, tal ei ole sellele vaesele sulasele midagi pakkuda; rikkuse kogumiseks ei näi sellel annet ega himu olevat. Võiks ainult tema vaateid muutma hakata, et teda ühis-

kondlise võitluse pinnalt võitlusele isikliku varanduskogumise eest veetleda . . . Aga eks ole ta ise selle idealiga pankrotti jäämas! Ennem võib see sulane temale midagi õpeta, milles pankrotti karta pole.

Polla hakkab järsku haukuma, Martens tõuseb ühe nõksuga istukile ja jääb kuulatama.

„Ta niisama vahel kargab äkitselt klähvima, asja iis teist taga“, arvab sulane.

„Ma lähen siiski alla“, ütleb Martens, „juua tahaks ka natuke.“

Ta ei taha juua, aga läheb õue, vahib ja kuulatab, läheb kööki ja Antsu tuppa, kust „saali“ võib kuulda; seal on kõik vaikne; Roda magab vist juba.

Mõned päevad läksid rahulikult; oli vihmane, udendas päev otsa, Ülejõe metsa polnud nähagi ja Kundrussaare salu sinas tuhmilt. Oli igav toas istu, ei olnud aga vähemalt kellegi tulekut ega minekut karta ja hädaoht näis üleüldse kaugenevat, kuigi selleks mõistus põhjendusi poleks leidnud.

Siis tuli jälle kuiv päev, keskhommiku ajal tõusid küll edelast valged pilvekesed, aga harva kattis neist mõni ainult minutiks päikese ja kerge vari lendas kiiresti üle haljaste heinamaade ja väljade.

Kas oli ta hädaohuga harjunud, tuimenenud või arvas selle kaugel olevat, aga täna läks ta üksi pärast keskhommikut kõndima ja esimene kord sel suvel nägi ta loodust, suutis vaadelda, näha ja kuulda. Igaks juhuseks oli tal ka paar raamatut taskus, paar mõistlikku seltsimeest, kes teda maha ei jäta, kes kõrkuseta temale ilma asju aitavad seleta.

Ta läks kaasiku alla, vaatles kaua ümberkaudseid kohte ja pööras siis kaeraorase ja ristikheina vahet mööda alla ja oli varsti välja vahel kitsas orukeses, mille keskel pikk ojahein kasvas, äärtes aga pääsusilmad rohu lillaks värvisid ja harvad kullerkupud kuldsete tähtedena kollen-

dasid. Ta korjas pääsusilmi, köitis neid kasteheina varrega kimpu ja nüüd tuli jälle Roda meelde. Linnas oli ta neid lille armastanud ja igal kevadel turult oma lauale lasknud tuua. Kui talle nüüd üks kimp viia ja sõnalausumatalt kätte ulata, ehk vaatab ta kord küsivalt silmi ja ütleb viimaks kas või ainult pilguga: „Anna mulle kõik andeks.“ Ja ilma et nad midagi veel räägiksid, midagi seletaksid, minevikku lubaksid unusta ehk tulevikuks tõotusi annaksid, ilma et pihiksid või midagi üles tunnistaksid, algavad nad uut elu, kui kaks truud seltsimeest.

Siis tulevad nad siia juba kahekesi ja . . .

„Ei! Ma olen mees! Ma ei lähe armu kerjama“, ütleb ta enesele järsku, viskab lillekimbu heinasse ja tõuseb üles. „Jõuan üksi olla.“ Ta läheb orust läbi ja peenart mööda üle kitsa kumera välja tihedasse lepikusse.

Need alandlikud lepad, hallilehelised ja madalad, need on tema lapsepõlve paremad sõbrad, kellega ta karjas käies kokku kasvas. Kui nad kord Irisega linnast välja sõitnud, oli see leppade kohta midagi halvakspanevalt öelnud. Martens oli kirgliselt leppe kaitsema hakanud, ja mõni kuu pärast seda, kord hilisel õhtul linnas oli Iris tüki aja vaikimise järel tähendanud:

„Olen sagedasti leppade peale mõelnud, et nad sinu lapsepõlve sõbrad, siis on nad mullegi armsaks saanud. Lähme kord veel sel suvel kuhugi, kus neid on.“

Aga see oli Iris, kelle ta enesest jämedalt eemale tõuganud...

Kõik on siin lepikus kui tema kodukoha endisel karjamaalgi, ainult valgetüvelisi kaski on vähe ja kuuski, mis tema lepikus kui mantlisse mässitud mungad mustasid, on siin ka harvemalt.

Tema kodukoha karjamaa on Metstaki uus peremees põlluks teinud ja armsa lepiku asemel voogab Metstaki uue peremehe rukis, mis head saaki tõotab.

Nii seletas Ants.

Sood on ümberringi veel alles, sinna läheb ta korra . . . Ei ole aga kellegagi jagada mälestuste kurba ilu! Ah,

kui saaks seal üksigi rahulikult anduda mälestuste kujutelemisele.

Ta tõuseb istukile, otse vihase ärevusega: kas on ta selleks töötanud need aastad ja andunud rahakogumisele, mida halva nimega spekulatsioniks ja angelduseks nimetatud, mille peale tema noorepõlve seltsimehed põlglikult vaatavad, et nüüd üksi ning mahajäetu olla ja põlatu inimestest, keda enesele kõige lähemaks valinud! Ja kui see nii on, siis jääb ta ka üksi, julge ja mehine, kui vääriline vana Metstaki Martensi kirikuvöörmündri poeg!

Ta võtab taskust raamatu ja laskub leppade varju haljale murule.

XXIV.

Ta ei kärsi aga järgi mööda lugema, teda ei huvita „puhas teadus“, ta otsib vastusi nende küsimiste peale, mis teda vaevavad.

Kui rahulikult ja ükskõikselt need mehed asju seletavad, ei vähematki järeldust igapäevase elu jaoks tehes! Ta peab seda ise tegema.

*

Missuguse intensiteediga, miissuguse „kirega“ elemendid ühinevad, see oleneb nende affiniteedist, „sugulusest“. Nii määrab siis elementide keemiline suhe armastuse „sügavuse“ kahe inimese vahel. Seesama keemiline affiniteet, mis hapniku atomi vesiniku atomiga ühinemisele viib, seesama ühendas kord Parissi ja Helena, Ottilie ja Eduardi.

On see keemiline suhe Roda ja Sanglepa vahel „sügavam“, intensivsem kui tema ja Roda vahel? Ja kui on, siis võiks nende lähenemist ja lähenevat ühinemist — oo! (Martens vajutab parema käe meele-kohta nagu torkava

valu mahasurumiseks) ainult vägivallaga ära hoida?! Sugulusega elemendid teineteisest nõnda kaugele viia, et vastastikune tõmbevõim kaob ja erutuski ununeb!

*

Oli Goethel sellepärast kergem omi tundmusi Minna Herzliebi vastu võita, et ta „Valiksuguluses“ Eduardi tundmusi Ottilie vastu keemilise protsessina, elementide „valiksugulusega“ seleta mõistis?

*

„Goethe genialsuse tähtsamaks ergutusjõuks oli armastus.“

Nii ütleb ilmakuulus teadusmees ja jatkab:

„Kõigile on tuntud armulood, mis tema elulugu täidavad. Paljud pahandavad nende üle, teised mõistavad õigeks. On tähendatud, et tal tarvidus oli oma tundmusi jagada ja teiste sümpatiat otsida; tõendatakse ka, et tema kirg naiste vastu lihtne puhas-esteetilise tundmuse avaldus oli, millel midagi ühist polnud päris armastusega. Tõepoolest on aga kunstiliselt loov genius ja ka genius üleüldse väga lähedalt sugulise elu avaldustega ühenduses. Pean täiesti õigeks Moebiuse arvamist, et kunstilised kalduvused muud pole kui vist suguelu teisejärgu avaldused.“

On seda ka Roda lugenud? Kriips on pliiatsiga äärde tõmmatud. Sanglepp? Ja peavad armastus-elu õigustatuks? vaatavad „abielu rikkumise“ kui naeruväärilise iganud eelarvamise peale?! On mõlemad õnnelikud, et vaimu stimuleeriva üleelamise leidnud?

„Võitlejat rõõmustab (jätkab seesama teadusemees), et armastaja naine tema võitu näeb; kõnemees kõneleb temale iseäranis sümpatliku naise juuresolekul ilusamini; armastus ergutab lauljat ja luuletajat; iseäranis lähedalt on kahtlemata luuleanne sexualtundega ühenduses.“

Roda ei ole küll luuletaja, aga temagi võib sellest tegelikka järeldusi teha, milles lõbus kasulikuga ühendatud!

*

Kas intensivne vaimline tegevus Roda tundmus-elu ei halva, teda ükskõikseks meeste vastu ei tee? Kas tal Sanglepa vastu ainult puhasvaimlised seltsimehelikud tundmused ei ole?

Suureandeline Kovalevskaja, kes tõsiselt teadusele — matematikale! — andus, kaebanud õnnetuna: „Miks mind keegi armastada ei või? Ma võiksin ometi enam pakkuda kui suurem osa naistest, aga mind ei armasta keegi."

Vaevalt võib selle jarele eeldada, et vaimline tegevus Roda armastuse tarvidusest vabastaks.

*

Mõtteteadlane Schopenhauer kirjutanud kahekümneviieaastaselt, oma loometöö õitseajal:

„Päivil ja tundel, mil kõige tugevamini kirglus avaldub, on kõige intensivsemaks tegevuseks valmid." Äärde kriipsutatud.

Kas võib naine veel naiselikuks, puhtaks ilmsüütuks jääda pärast kõige selle lugemist! Jga mees peaks enne kõik raamatud läbi lugema, mis ta naise kätte annab.

*

Ta sattub sorides kohanemisteoria peale. Sellest on tal kord aasta või poolteise eest Rodaga jutt olnud. Kui vähe teda siis huvitas Roda vaade seltskonna ja selle üksikute liikmete kohanemise üle. Aga nüüd tuletab ta seda meelde. Kas ei käinud mõned tähendused juba siis pistetena tema kohta?

„Kes ei oska olude kohaselt muutuda, need kõrvaldakse elust, nagu Darvini loomuliku valiku seadus ütleb. Mitte paremad ei jää elama, vaid osavamad. Kas maakera elulugu ei näita meile, et palju alamaid loome võrdlemata kõrgemalt arenenud ja organisatsioni poolest täielikumaid välja on tõrjunud. Kuna niipalju inimesele lähedaid kõrgemaid imetajaid jäädavalt kadunud, elavad alamad liigid, nagu näituseks haisevad tarakanid, kõige vanemast ajast

šiiamaani inimese läheduses edasi, ega pane sellest suuremat tähelegi, mis inimene nende hävitamiseks ette võtab."

Midagi sarnast oli Roda seekord rääkinud, vist kõrgema vaimlise organisatsioniga inimeste kaitseks. Kahtlemata peab ta teda, oma meest, üheks nendest osavatest, kes olude järele hästi kohaneda oskanud, sest:

„. . . . nagu elajariik, nii näitab ka inimesesoo arenemine, et närvikava peenus vaimlise tundelikkuse sünnitab, mis kohanemist takistab."

Äärde kriipsutatud.

Sellepärast peabki Roda oma kohuseks kirjanikka ja kunstnikka kui peene närvikavaga ja kohanemisvõimetuid olevusi kaitsta?

*

Siin on pliiatsiga mitu joont äärde tõmmatud!

„Suguelu on ühendatud väga peenete küsimustega, milles väga raske on kõlblist hindamist ette võtta. Maksab ainult kõiki arenemisastmeid Goethe elus meelde tuleta, kelle suur genius sagedaste oma aja kõlblusseaduste vastu käis. Kas ta kõlbliselt toimetas Frederiket ja Lilyt maha jättes, kartes ennast jäädavalt siduda ja oma luulelist viljakust hävita?"

*

„Hea inimene teeb sagedasti enam paha kui halvad."

„Elunähtuste väga suures keerulsuses juhtub (imelik küll!), et halvad teod mõnikord seltskonnale rohkem kasu toovad kui kõige kõrgemate tundmuste kihutusel ettevõetud sammud.

*

„Kurjust pole, oluliselt vaadates, olemaski . . ."

*

„Ärgem olgem väga uhked selle peale, mis meie nüüd heaks ja ennast-ohverdavaks nimetame. Tuleb aeg pärast

meid, kus mitte kõlblise heakskiitmisega selle peale ei vaadata, mis meile nüüd nii väärtuslik näib olevat."

*

„Patt — see on tegu, mis meie oma parema teadmise vastu teeme."

*

See viimane aforism on ääres kolme kriipsuga ära märgitud.

Mis ta sellega tahab öelda? Et ta oma tõekspidamise järele käib ja see talle ainukeseks teejuhiks on, mitte aga seltskonnas maksvad kõlblusreeglid? Et ta enese vabadust kellestki ega millestki muust kui enesest kitsenda ei lase?

Ja siis loeb ta jälle suure luuletaja kohta öeldud sõnu, mis ära märgitud:

„Ta võis täiesti anduda, ilma et oma tasakaalu oleks kaotanud . . ."

Ta viskab selle raamatu kõrvale.

On Rodal tahtmine enese individualiteeti äärmiselt maksma panna, kõiki omapäraseid andeid ja kalduvusi äärmiseni areneda lasta, miks ei peaks mina samati tegema!

Ka mina loon enesele ise morali ja olen ise enese üle kohtumõistja! Loon ilmavaate, mis minu sisemisest olevusest arenenud ja sean selle ilmavaate tema omale ja Sanglepa omale vastu! Põhjendan oma ilmavaate teaduslikult ja sean kõlbluse reeglid üles, mille ees nende amoralsus häbi peab tundma!

Aga juba esimene lause, mis ta selle ilmavaate põhjendamiseks loeb, viib mõtted eemale:

„Kõik hingeelu nähtused on ilma erandita meie elava organismi substantsi mateerialiste muutustega ühenduses..."

Missugused mateerialised muutused sünnivad Roda organismis Sanglepa läheduse mõju all? Missugused sisemised sekretsionid?

„Kõik elavad looduskehad, ilma erandita, on tundelikud: nad teevad vahet ümbritseva ilma seisukorde vahel

ja reageerivad nende peale teatud muutustega oma sisemuses. Valgus ja soojus, raskusjõud ja elektritsiteet, mehanilised protsessid ja keemilised muutused ümbruses mõjuvad erutavalt psühoplasma peale ja sünnitavad selle molekularses kokkuseades muutusi."

Missugust muutust sünnitab meeldiva mehe lähedalolek naise psühoplasma molekularses kokkuseades? . . .

Martens sunnib enese edasi lugemisele, aga jõuab varsti otsusele, et enne midagi tarvis lahenda, midagi tarvis korralda, milleski selgusele, kindlale selgusele jõuda, kui ta ilmavaate loomisele ja teadusliku raamatu lugemisele saab anduda.

Ta läheb koju, mingi rahuldamatuse tunne rinnas, nagu oleks hommikune pool ränka kivi kaalunud, mis ikka jälle auku tagasi veerenud.

Süüakse vaikides lõunat, siis läheb Roda aeda võrkkiiku, Martens ronib lakka. Ämar valgus, vaikus ja kõrge ruum mõjuvad rahustavalt ja varsti uinub ta magama; katsub unes seletusi anda välimise ilma erutuste mõjust organismi molekularse kokkuseade kohta ja vaidleb kõlblusseaduste üle, läheb aga segi ja vabandab ennast sellega, et ammu juba hammas valutada, mis tähelpaneku koondamist segada.

Ärkades haarab ta ruttu kella järele, kui reisija, kes rongile hiljaks jäämist kardab.

Ta oli paar tundi maganud. Ruttu ronis ta alla, läks kõige esite aeda — seal ei olnud kedagi, läks verandale ja sealt „saali" — ka seal ei olnud kedagi, käis veel Antsu toas ja peretoas — Rodat ei olnud kuski. Kaasiku all leidis ta kasvataja lapsega, kes parajasti kollast liblikat taga ajamas.

Tarvis kasvatajalt küsida; ei kõlba aga hingetult juurde jooksta ja pärida:

„Ütelge, jumala pärast kus Roda? Kuhu ta läks? Ega ometi Kundrussaarde?"

Ta sunnib enese ükskõikseks, läheb lapse lähedale, jookseb sellega ühes liblikale järele ja kui see kaera kohta kaob, siis trööstib naerates:

„Homme tuleb tagasi, siis katsume kätte saada, vaatame tema tiibu ja laseme ta jälle lennata.“

Istub siis kasvataja kõrvale, annab talle omalt poolt juhatusi ja küsib viimaks püsti tõustes, aigutes ja nagu unes: „Ei tea kas proua läks kodust ära või?“

„Jah, ta pani paremini riidesse ja läks vist teed mööda mäest alla . . .“

Neiu näitab maantee poole, mis Kundrussaarde viib.

„Ah soo, hea küll!“ Ja pikkamisi, maailma vahtides, longib Martens koju poole.

Aga kasvatajast eemal tõmbuvad ta sooned pingu, huuled kokku, kulmude vahele ilmub korts. Ta vahib Kundrussaare tee poole, kui metsloom silmist läinud saagi järele ja kui seal ainult punakaspruun liikumata olevus kraavikaldal näha on, ennem popsniku mäletseja lehm kui Roda, ruttab ta õue.

Veel kord käib ta läbi toad ja aia, katsub selgusele jõuda, mis Roda selga pannud (vist lillavärvilise õhukese suvekleidi) ja jääb siis seisma, pea ettepoole kumardatud, kulme vahel sügav korts.

Nii ta teeb: läheb Kundrussaarde, sõidab, ratsutab, kihutab, astub Roda ette, teisi tähelpanemata ja ütleb vastuseismatu kindlusega: Sa tuled minuga! Ja kui Roda esimesel silmapilgul arusaamatalt temale otsa vaatab, võtab ta tema käest kinni ja tõmbab enesega ühes.

Ja sellega on kõigel sel jandil lõpp! Ei või ta ometi end oma kodukohas tasakaalu kaotanud naise tujude pärast naeruks lasta teha! Kui tahab elada laialt ja ümber ajada teistega — linnas, kus selleks uulitsaid ja maju küllalt — mingu, mingu igatahes siit, tema rahaga ostetud talust ja kodukoha ümbrusest, lapsepõlve tuttavate hulgast!

Ta tõmbab paremad riided selga — minna tuleb mööda maanteed, ja kui teda nii tormama näikse vanade

riietega ja ilma kraeta, võidakse põrunuks pidada, mida kõigile ometi näidata ei maksa, kui ka põrunu oldakse. Kui ta saapad jalga tõmbanud, krae kaela pannud ja musta kaelasideme (ta valis sidemete kastist nimelt musta!) sõlme köitnud, on esimene ärevus mööda.

„Vürtspoodnik! Väikekodanlane!" kuuleb ta Sanglepa ja Püstkuke naeru enese järele kajavat, kui ta Roda ära tooks. „Arvab lehma olevat, keda lõa otsas koju viiakse, kui see võõrasse karja sattunud."

Ja need jutud linnas, see kõmu paremas seltskonnas, see kahjurõõm ärimeeste ringkonnas, kelle naisi Roda ja tema ise alati hirvitavalt halvaks pidanud.

Ei, ta ei lähe, jääb koju, ootab, ootab rahulikult, kuni tuleb, kuni heaks arvab ilmuda, siis võib arved õienda, siis võib kõneleda, siis võib kas või bilans teha ja jäme kahekordne kriips kõigele alla vedada, et võiks avada uus konto mõnele teisele naisele, kes väärilisem Rodast, kes mõistab olla tänulikum, ja kellele ta siis ka valmis truudust tasuma kuninglikult.

Ta võtab jälle uued riided seljast, rutates, voodi eesriide varjule hoides, et keegi seda vahetust nägema ei juhtuks, ja vaatab siis Roda laual raamatuid. Sanglepa teosed on pahemat kätt hunikus, mitmel neist palju valgeid lehekesi märkustega vahel.

Raamatute kõrval on käsikirja madal virn ja kesk lauda pooleli täiskirjutatud valge leht, mida Roda vist veel täna kirjutanud.

Martens haarab pliiatsi ja kirjutab lehele, ridade alla, suurte tähtedega mingi jämeda märkuse.

Siis läheb ta välja, näeb Antsu õues kintsu sügades ja labida najale toetes millegi üle järele mõtlevat ja hakkab tema kallal võtma. Kõik olla lohakil ja ripakil: aia ääres puud ja aod, palgid, lauad ja latid, mõni püsti, mõni pikali, mõni längakile. Miks ei ole kõik eeskujulikus korras! Kui ei jõua ise, siis võtku jõudu juurde! tema on koha osta lasknud, tema võib maksta juurde kui tarvis, aga olgu

siis kõik ka eeskujulik. Õue aia ümber tulevad ilupuud istuta, karja-õu teisest lahuta, kõik, mis lagunemas või katki, paranda või uus asemele teha. Põllud eeskujulikku korda seada, kivid korjata, umbrohi kitkuda, kraavid sisse tõmmata, kui tarvis — torud maa alla panna. Juurevilja aed ja puuvilja aed — mõlemad olgu eeskujulikud! Peremehel enesel ei pruugi niipalju kätega teha kui mõistusega, ainult mõistusega! Tema lugegu sellekohast kirjandust, käigu vaatamas, kust midagi õppi, kuulaku kursusi ja teostagu kõik, mis kohane, omas talus! Kui raha tarvis, ütelgu, seda võib saada; võib saada tuhanded — aga talu olgu üle kihelkonna eeskujulik!

Ja manitsust lõpetes, küsib ta järsult:

„Kuhu sa labidaga tahtsid minna?“

„Pidin minema kraavi kaevama, nüüd niisuke tüüde vahe . . . Sulane kaevab sääl eenama veeres.“

„Kraavikaevamine mõne peremehe töö! Otsi midagi mõistlikumat, tee peaga midagi, ma lähen vaatan, mis sulane teeb.“

Ta võtab Antsult labida ja läheb üle kesa heinamaa poole, kus midagi valendavat liigub.

Sulane on esimese pinnamätta pealt visanud ja kaevab sügavamale pikkamisi labidatäit teise järele kõrvale visates. Ta on särgi väel, palja peaga, säärega saapad jalas; pruunikad juuksed on märjale otsale hakanud.

Martens on valmis päikeselegi epistlit lugema, et ta lohakalt ja pikkamisi mööda sinist võlvi allapoole venib, või jumala kallal võtma, et ta pilve riismeid taeva veeres veeldab, neid kuhugi veere taha silmist ära ei korista või suureks vihma pilveks ei liida, mis vett kui ämbrist alla kallaks.

Loidus, loidus, muud ei näe! ütleb ta laitvalt, sülgab pihku ja hakkab kaevama. Labidatäis lendab labidatäie järele, kolm kord kiiremini kui Taavetil ja muld langeb paari sülla kaugusel väljale laiale. Taavet laseb silmapilguks rinnuli labidale, vaatab sõnalausumata seda rassi-

mist ja hakkab siis jälle tööle, ei kiiremini ega aeglasemalt kui enne.

Läheb mööda minutit kümme, on kuulda ainult labidate kraginat maasse tungides ja mulla rasket kukkumist. Viimaks ütleb Taavet:

„Meil tuleb eluaeg tüüd tiha; sii on: kui jõvvad eluaeg. Harilikult ei jõvva; näe nelja-, viiekümne-aastased kaebavad kõik, kis et jalad õhtul valu teha, kis jälle, et ristluud või pihad magada ei lase.“ Ja Martensi poole vaates lisab ta naerdes juurde: „Nõnna küll kavvu ei jõvva.“

Martens on seda nagu oodanud, et põhjust oleks seisatuseks. Ta pühib käiksega otsalt, lõualt ja kõrva äärest tilgad ja ütleb vaikselt:

„Peaasi, sel tööl ei ole vist mõtet, kui tead, et enesele ei tee.“

„Eks palka saa . . .“

„Ainult see?“

„Mis ma sellest muud saan.“

Martens jääb mõtlema ja ütleb siis: „See asi peaks kudagi teisiti olema. Mina seaks teisiti.“

„Meie, töölised tahame seda ka teisiti sääda.“

Martens hakkab naerma.

„Teie tahate sotsialismust sisse seada.“

„Sotsialismus või mis tahes, aga seda ometi keegi arusaaja ka öelda ei või, et praegune kõrd õiglane oless.“

Silmapilguks oli meeletu mullaloopimine ja väsimus Martensil unusta lasknud, mille eest ta siia põgenenud. Nüüd tuli talle jälle äkki meelde:

Kui juba Roda koju on tulnud, kui ta vahest ei läinudki s i n n a, ja see jäme märkus paberilehel on põhjendamata haavamine!?

Ta viskab labida õlale ja ruttab üle välja koju poole, et veel mis võimalik heaks teha.

Ants oli oma toas ja labidaga „saali“ ruttajat venda nähes, ütles laitvalt:

„Mis sa sest labidast saali viad, pannud välla kohegi.“

Martens toetab labida kohmetult voodi najale nurka ja astub siis „saali". Roda ei ole veel kodus, aga märkust võib ka kasvataja lugeda ja siis on asi teenijate suus. Ta haarab lehe, otsib gummi kustutamiseks, aga seda ei ole; noaga kratsimine jätaks sügavad jäljed . . . Leht ära hävitada — aga Roda nõuaks seda kõigilt ja süü langeks kasvataja või teenija kaela . . . Ta võtab pliiatsi, tõmbab lehe lähemale ja kriipsutab kirjutatud sõnad nii tugevasti läbi, et neid lugeda ei saa.

XXV.

Ta on võtnud ise võimaluse kohut mõista ja üleannetu lapsena peab ta Roda tulekut ja teenitud karistust kartma, tulgu see või ainult etteheitva ilmena.

Päike on juba loojas, kui ta rukkivälja taga maanteel kolme inimest lähenemas näeb. Ta otsustab Kundrussaare herrasid toas vastu võtta, lootes et nad siit ehk varemini lahkuvad.

Aga tuppa tuleb ainult Roda, saatjad näikse mööda maanteed tagasi minevat.

Kui saaks juttu algada, ükskõik millest, olgu kõige kaugemast, olgu ükskõiksest, olgu tühisest, olgu igapäevasist asjust. Pikkamisi läheneks ta oma eesmärgile, veaks sõõri koomale ja tõmbaks viimaks kõlblise lingu selle ilusa roosajumega kortsuta kaela ümber.

„Oled suplemas käinud?" küsib ta, kui sööma istutud.

„Ei, vesi olla veel jahe, ma ei mõista ujuda, ja ei ole ka seltsilisi."

Kui heameelega hüüaks Martens lalle näkku: „Kas need noorherrad sind veel suplema pole viinud!"

Ta ohkab raskelt: peab olema viisakas, peab olema korrekt, niipalju kui jõuad, ja veel enamgi kui jõuad!

Ei ole enam ainet, millest alusta juttu, elu on tühi ainetest ja enese sõnad kõlavad kõrvale kui liivase labida ihe karedal raudkivil.

Nad lahkuvad vaikides, ei ühte sõna ega suudlust, ja Martens läheb lakka sulase kõrvale, kes „õiglasemat kõrda“ nõuab.

See tuleb ka varsti, tema kallal võib mõne kiusava küsimisega südant kergita.

„Miks naist pole võtnud.“

„Kohe ma selle panen?“

„Eks võta ühes lakka, soojem magada“, katsub Martens naljata.

„Lapsed ka või?“

„Te võtate kõiki asju väga tõsiselt, traagilikult“, naljatab Martens.

„Kes rikas pole, peab elu tõsiselt võtma.“

„Aga ometi võetakse naisi! Ja mis saaks rahvast, kui ei võetaks?“

„Võetakse nõrkuse pärast. Eks need, kes rikkad, mõelgu, mis saab rahvast. Rikastel ainult paar last. Vaestel viis kuus; oleks koguni kümme, kui pooled ei sureks!

Käige läbi kõik need saunikud, popsnikud, moonakad, sulased ja kõrvalised, vaadake, kudas nende lapsed kasvavad ja elavad ja siis soovitage minusugusele naisevõttu.“

Taavet on täna halvas meeleolus, ilmaaegu sai niisugust juttu algada, mõtleb Martens. Elu on selle mehe liiga kibedaks teinud, vist on ta ise kuski viletsas urkas üles kasvanud, ega saa nüüd kõike kannatusi unusta. Kui heameelega näeks ta selle mõtliku näoga, targa otsaesisega sulase oma usaldava ja hea sõbrana, kes ühel ilusal päeval raha laenaks mingiks ettevõtteks, olgu või maatüki ostmiseks. Ja siis võtaks ta naise, kas või Paula, selle külailuduse veetlevate silmega. Martens sõidaks nende pulma ja suudleks Paulat vähemalt otsaesisele, mida see vist ei keelaks (vaatab ta praegu õues vastu tulles alati salaja

tema poole) ja siis kingib ta neile ühe toa sisseseade, maitselise ja lihtsa, muu seas raamaturiiuli ja enese valitud raamatud, kõik mis talumehele tarvis, mis arusaadav ja hariv. Ja iga suve käiks ta neil külas, näpistaks Paulat lõuast, kõnniks Taavetiga ümber väljade ja ajaks juttu uuemaist põlluharimisviisidest ning -masinatest. Ja lastele tuleks ta ristiisaks, hoolitseks nende tuleviku eest ja oleks sel kombel ühe tugeva ja terve põllumehe tõu rajaja.

Aga Taavet ei taha üksi tõusta, tahab ennem kannata ja elu kibedusest alatist ergutust õigluseta korra vastu võitlemiseks ammuta.

Kui nad järgmisel päeval vaikides hommikueine lõpetanud, küsib Roda kirjutuslaua juurde minnes ja lehte üles tõstes kuiva rahulikkusega:

„Oled sina siia kriipsutanud?"

„Mina", vastab Martens samuti kuivalt.

Sel päeval enam ei räägitud, õhtul sõitis Martens äriasjus linna.

XXVI.

Esimestel tundidel uimastas kära ja liikumine, elavus ja rutt, laskis unusta viimaste päevade üleelamised ja lõi isegi teo- ja lõbuhimulise erevuse. Tuli tahtmine Rodale teata, et kauemaks linna jääb. Aga õhtupoole, pooltühjas ja igavas kohvimajas istes tundus igavus, rahutu erevus kasvas ja silme eest hakkas katkendline kinolint mööda vilksuma, peategelasteks ikka Roda ja Sanglepp, statistiks Püstkukk, pildi põhjaks Selgmäe ja Kundrussaare.

Ilmus mõni tuttav ärimees, jutustas viimase aja affääridest, kaebas politika üle ja lõpetas väikeste uudistega.

„Mind ei huvita praegu need asjad, olen puhkusel", vastas Martens, et oma ükskõikset ilmet vabanda ja naeratas iseeneses sõna „puhkuse" üle.

Ta sõitis õhtuse rongiga maale tagasi.

XXVII.

Tulimurru talu suures küünis oli pühapäeva õhtupoole suur pidu, näitemängu, kõne, laulu ja igasugu rallamiga. See talu oli Lepikvälja pikal seljandikul üks suuremaist ja Selgmäest versta neli idapool, nii siis Kundrussaarest umbes penikoorma kaugusel.

Martens lootis seal õhtupoole Rodaga mööda saata, eemal ohtudest; vaevalt võis kirjanikka ja kunstnikka see külainimeste pidu nii kaugele tõmmata.

Roda oli nõus minema, ilma rõõmu ärevuseta, aga vastumeelne ei näinud see minek ka olevat.

Õues seisid juba aegsasti rühmades mehed ja naised, noored poisid ja plikad.

Mehed oli'd vimmas turjadega, kodukoetud tumehallid või potisinised kortsus ja tolmunud riided seljas; vanematel rätikud, noorematel kraed kaelas, vihmast kaardukiskunud äärtega kaabud või sügavale pähe vajutatud nokkmütsid peas, tolmust hallid saapad jalas. Näod olid tuulest ja päevast punakaskollase, halvasti põletatud teliskivi värvi omandanud, ilme puine ja sügavad jooned jäid naerdeski liikumatuks.

See oli tugeva kasvuga rahvas, aga enneaegu vimma vajunud seljaga, kohmakas ja puine, puhmaliste valkjate kulmude ja arglikkude umbusklikkude silmega.

Martens Rodaga äratasid lähemalseisjais tähelpanekut. Tehti tähendusi Roda siidpõhjaga rippuvate pitsäärtega kübara ja lihtsa aga moodsa valmi tõuvilja värvi siidkleidi kohta. Martensi lihtne vesihall suveülikond ja samakarva kaap, mille ääred eest alla paenutatud, leidsid vähem arvustust, aga tema isiku kohta kuuldusid tähendused: päris kapitalist, miljonär, kange ärimees, ajab raha mehemoodi kokku . . .

Martens pööris elumaja poole, kus salk peremehi seisis, riiete poolest kabedamad, keha poolest tüsedamad,

auvääriliste habemetega või puhtaks aetud lõua ja huultega.

Tulimurru peremees astus talle teiste hulgast vastu, nägu paljaks aetud ja sügavad pikku jooned peenemate ristjoontega põimitud, värv tuhmenenud brongsi karva. Ka teised peremehed kergitasid kübaraid, teretasid tulejaid austusega.

Rodaga seltsis peremehe tütar, vanema klassi kooliõpilane, pruunis vormülikonnas, põll ees, täiskasvanu käed ja rinnad, pruuniks põlenud kael ja nägu, lumivalge ots. Ta vaatles Rodat jumaldes ja viis ta enesega eemale.

Küün oli juba rahvast täis, väravate ees seisid rühmad mehi ja naisi.

Martensil oli siin nagu igalpool vägisi lähedale tungimine, kõrvalejäetuna ukse pealt kuulamine või eemalseismine vastumeelne; ta oli rõõmus, kui Altmäe peremees ette pani aeda natukeseks istuma minna. Temaga tulid mõned raskemad peremehed kaasa.

Jstuti vihmast leotud, luitunud ja lõhestunud laudpinkidele tihedalehelise põõsastiku vahele; peremehed toetasid endid, kes rinnuli, kes küünarnuki najal pleekinud lauale ja algasid erakordse külalise küsitelemist: Martens pidi seletust andma kuhu oleks kõige parem raha seisma panna? sest teda ikka nüüd olla, aga ta rojo minna odavaks; missuguseid väärtpaberid müüa, missuguseid osta ja mida üleüldse lähemas tulevikus oodata olla?

Seletusi kuulati põnevusega, nikutati peaga ja tehti tõendavaid tähendusi. Jlmus perenaine, õredajuukseline, kõhnanäoline, valge lina käes, kattis laua ja läks.

Mis rahaasjusse puutus, siis oli Martens neis täiesti oma elemendis; andis seletusi asjatundjana ja autoriteedina, tõi ajaloost näitusi kinnituseks oma eeldustele, andis üleüldse täieliku pildi majanduslise seisukorra üle käesoleval silmapilgul ja oli parajaste sellega lõpule jõudmas (perenaine tõi sel silmapilgul koogitaldriku ja või-napa lauale), et üksikuis asjus nõu andma hakata, kui ta sireli põõsa

avause läbi Rodat Sanglepaga, peremehe tütart, Püstkukke ja veel üht noortmeest nägi.

Silmapilguks peatas ta seletustes — peremees tarvitas seda toidupakkumiseks, lükkas koogitaldriku ja või-napa temale lähemale — siis muutus hääl ja katkendliselt konarliselt kõneles ta väärtpaberitest, eksis nimedega, aastanumbritega, protsentide ja hindadega. Läbi sireli põõsa nägi ta veel paar korda Roda kollakat siidkleiti ja Sanglepa halle riideid ning Püstkuke panamat.

Ta jälgis neid lehestiku läbi nii põnevalt, et peremees seda tähele pani ja korra tähendas:

„Teie proua läks meie plikaga kõndima . . .“

Aga perenaine, kes parajasti kõhuka valge kannuga kohvi tõi, tähendas naljates:

„Meie, naised, katame enestele ise lavva.“

Üks pilt, läbi sireli lehestiku nähtud, oli Martensile iseäranis huvitav, katkestas natukeseks tema jutu täiesti ja kütkestas tähelpaneku enam kui see teiste hulgas viibides viisakaski oli.

Roda tõusis õue aia ääres, vist sireli õite kitkumiseks kivile, vaarus tagaspidi, vist kiljataski ja hüppas maha; siis nägi Martens teda uuesti tõusvat, nägi selja saledat lookjas joont ja rinde kumerust; kael ja pea olid ülesvaatamiseks taha poole paendunud. Ta imetles silmapilgu paenduva keha saledaid piirjooni ja nägi siis — oo! — kellegi tõmmukaid käsa tõusvat ja tagant Roda piha ümber toetuseks pandavat, muidugi ettekäändel, et Roda muidu tagurpidi võiks langeda.

Need olid Sanglepa käed, kelle nägu Roda õlale peaaegu külge puutus!

Läbi põõsa ei olnud selgesti näha, aga aimata võis Roda käsivarte liigutustest, et ta sireli õisi murrab, ja see kestis minuti või kaks, mille jooksul Martens mõne ebamäärase hääle kuuldavale tõi, näo kuumaks tundis minevat, silmi kõrvale ei saanud pöörda, ega kuulnud, mis teised laudkondsed kõnelesid.

Siis pööris Roda enese kivil ümber, ühes käes suur kimp sirelid, teisest võttis Sanglepp kinni; nii seisis ta silmapilgu ja hüppas siis kivilt maha.

Martens pühkis rätikuga üle näo ja lausus midagi palavusest, mis peale üks peremeestest tähendas, et täna tuul ida kakust puhuda ja väga palav ei ollagi, aga kohv olla väga kuum; ehk kallaks Martens koort rohkem peale?

Veel nägi Martens, lehestikust eksitatud, et Roda sireli õitest salgu võttis ja Sanglepale rinda, pinsaku külge kinnitas, mis jälle imelikult kaua näis kestvat.

Siis läksid nad sealt eemale ja said läbi lehestiku nägematuks. Martens kuulis nüüd peremehi kõnelevat — tema isast, vanast Metstaki Martensist, kirikuvöörmündrist.

Isale sadas kiitusi, olnud ikka kange mees, missugust teist naljalt polla leida; pole kartnud ei õpetajat ega patronati, rääkinud kui omasugustega ja ütelnud igale ühele, kui tarvis, kibedat tõtt suhu. Aga et viimati olla tal käsi halvasti hakanud käima, see tulnud vist vihameeste läbi, neid olnud tal ka küllalt, sest ta pole igaühte kumardama läinud.

Martens ootas sööma-aja lõppu ja kuulas segaselt peremeeste juttu, millest teisel ajal tal iga sõna tähtis oleks olnud, et isa saatust tema iseloomust välja lugeda, ennast võrrelda isaga ja selle järele enesegi saatuse kohta eeldusi teha.

Nüüd kuulas ta seda kui juttu kellegist võõrast, silma ees seisid Sanglepp ja Roda, varjatud rõõm kummagi ilmes ja pilgud ei taha lahkuda teineteise palgelt.

Nüüd pidi tulema seletus, põhjalik ja lõpulik, pidi tulema ülestunnistus, otsekohene avaldus Roda poolt ja siis kohtumõiste.

Ta seadis juba süüdistust kokku, õiglast, erapooletut, otsekohest, aga vastust nõudvat ju vääramatut.

Ta saab siin naeruks, oma kodukohas, kus kõik teda austusega vastu võtavad, kuhu ta tulnud oma isagi au, kui

see pahade inimeste poolt porri tallatud, jalale seadima; kuhu ta tulnud puhkama tegevusest (mille läbi Rodagi kadestava seisukorra, elu- ja tegevuse-mõnusused omandanud!), kuhu ta tulnud oma parema seltsilisega (Rodat selleks pidades!) lapsepõlve mälestusi elustama — ta saab siin rahva naeruks, selle oma kaasavõetud parema seltsilise läbi — ja selleks peaks naine ometi olema! Kudas on ta seda teeninud, millega niisuguse kohtluse osaliseks saanud! Kuda on Roda vahekord Sanglepaga vabandatav kui naise vahekord võõra mehega ja kudas on naine õigustatud oma mehele niisugust üleelamiste valu, niisugust igasilmapilklist rahutust ja kaotuse kartuse ning häbi ootamise ärevust sünnitama!

Tõustakse viimaks üles, mindakse õue vaatama, kudas pidu läheb ja Martens otsib silmega Rodat. Teise õuevärava poolt tulevad nad, perenaine kõige ees, Roda, peretütar ja kolm noorherrat. Nad lähevad nüüd omakord aeda, peretütar naeratab Martensile eemalt ja nikutab pead, noorherrad tõstavad kübaraid.

Martens peremeestega pääseb küüni väravale ja näeb üle peade üht noort paljanäoga punase kaelasidemega isandat näitelaval veiderdamas, hääle ja näomoonutustega ning liigutustega naeru välja kutsumas.

See öeldakse linnast olevat. Martens ei hakka teda pikemalt kuulama ega vaatama, jätkab siingi kõvasti naervas rahvahulgas oma süüdistuskõnet abikaasa vastu.

Ta jätab peremehed, segab ennast selle ja teise rühma sekka, aega mõtluseks võites: kas minna aeda Roda seltskonda või mitte? arvab viimaks suuremat mõju avaldavat kui ei lähe ja poetab enese mõnede varaste lahkujate hulgas tähelpanematalt teele.

Nii kaugel on ta siis juba, et tuttavile lahkudes kübarat ei kergita, salaja katsub kaduda, et rahvas ei naeraks: läks üksi ära, proua jäi noorherrade seltsi.

Siis tuli meelde isa, vana Metstaki Martens, kirikuvöörmünder, ja peremeeste kiitus kadunu kohta; ta ajas

enese uhkelt sirgu ja sammus koju poole — vaadaku kes tahab, nähku kes tahab — küllalt kui nad aga ühte tunnistavad tema elu ajal ja pärast surma — ta oli uhke, ta oli mehine, ta oli julge nagu tema isagi! Sellest on küllalt.

XXVIII.

Paula talitas õues, Ants istus trepi peal õhtupoolse päikese paistel, vist pärastlõunasest uinakust tõusnud, veel pooleldi tukkudes. Ta sundis näo ärksamaks, teades et vend loidust ja unisust ei salli ja küsis asja tehes: „Miks nii vara pidult tagasi?"

Martens vastas midagi ebamäärast, ta tundis mingit haledust, arusaamata, kas enese või venna vastu, ja küsis omakord:

„Sa ei käi vist pühapäeval ka kuski?"

„Ja kos sa ikke lähed. Kas kodus vähe hoolt ja muret! Ega ma teenija ole, et võid hooletult lulli lüia, kui tüütunnid mööda või kui pühaba."

Martens viskas enese pahaselt trepi käsipuu najale seljakile.

„See on arusaamata . . . Teenijad kaebavad oma seisukorra üle ja arvavad peremehed hooletute mõisnikkudena elavat; peremehed on omakord kadedad teenijate mureta elu üle! Mis see tähendab?"

„Ja vaata, kui sul suur koht käes, siss on tuhat väikest muret ja hoolt", algas Ants. „Iga pääv on sada asja ja talitust. Ja siis rehkenda kudas see kõik välla tuleb, ja vaata misukese ilma Jumal annab, arva juba ette kui pallu sellest, kui pallu teesest viljast välla tuleb, võrdle mineva aastasega ja ole hirmul, et vihm viimati vilja ära võtab või põud ära põletab. Kas sa arvad, et niid peremehed on inimesed — ei nad on kõik oma kuha orjad,

kellel nad oma hinge müinud. Nad sõidavad küll pühaba keriku, aga kui pallu siigi hingevalu maksab kõigile neile, kes ei ole esimesed, kelle hobune kõhnem ja vanger viletsam. Neid tunde on tõesti vähe, neid võib vist iga peremiis sõrmil lugeda, kas ta on unetanud, et ta peremiis, kas ta kui inime elab ja selle pääle mõtleb, mis mitte tema kuhaga ja rahakopikuga ühenduses ei ole."

„Pagan võtku, kudas sa siis elada tahaksid, ja kudas peaks neile peremeestele siis elu niisuguseks tegema, et koht ja kopikad nende üle ei valitseks, vaid ümberpöördult."

Ants naeris, näole tuli abitu ilme, silmad kiskusid kissi ja ta ütles kavalalt:

„Ma arvan, sii on terves ilmas paergu nõnna. Nii kavva kui raha olemas ja võitlus maa peal raha pärast, nii kavva kui me homse ette kindlustatud pole, oleme ikke kõige selle värgi orjad."

Martens puhkus vuhisedes õhku läbi nina, mis harilikult siis sündis, kui asi talle arusaamatu või pahameelt sünnitas.

„Minu arvates peaks iga peremees õhtul teatud tunnil oma päevasele tegevusele kriipsu alla tõmbama ja pärast seda kui inimene elama; peaks unustama, et ta Selgmäe, Altmäe või Värsi péremees, peaks unustama oma ja teiste kopikad, oma ja teiste hobuste headuse ning vangerde väärtuse."

„Aga sina ise?" küsis korraga Ants võidukalt.

Martens ei vastanud, aga naeratas iseeneses:

„Mul on palju suurem hool ja mure! Selle kõrval ununeb kapital nii kergesti!"

Martens ringis õue murul, mis puhas, helehaljas ja pehme kui samet; kus putukad mängledes, ühelt kõrrelt teisele lendasid, varjud kuulmatalt venisid ja käändusid.

Kuis oleks ta teisel ajal andunud murule heites taluõue pühapäise rahule, nähes üleval sina kui põhjatut merd ja kuulates lendlevate putukate suminat.

Aga nüüd ei olnud rahu murul lamamiseks ega unelevaks paigalpüsiks; tundus tarvidust põgeneda enese juurest eemale, ehk matta ennast millegi alla.

Ta astus jälle trepile ja istus venna vastu, kes päikese paistele uuesti näis tukkuma jäävat.

Kui ta võiks oma vennaga südamlikult vesta asjade üle, mis teda piinavad, kõigi lähedate ja kõige lähemate murede üle, mis ei puutu ei ärisse, ei talusse, ei mingisse materialsesse hoolde ega muresse. Ja vend jutustaks oma kord temale, räägiks avalikult ära, kus on tema praegune armsam, kas seesama Paula või? Ei või ometi olla, et tal seda enam ei olegi, et ühtegi ei ole, kellest ta unistab kui laupäeva õhtul Metstaki poolt harmonika kaeblikud helid katkendliselt kostavad ehk kui ta pühapäeva õhtupoole tunnikaupa üksi istub.

Miks ei võtnud ta kaasa üht pudelit veini, mis joovastaks ja uimastaks, mis äripäeva mured peletaks, rusutud meeleolu ülendaks ja hinge avaldamiseks vallandaks!

Nad istuksid aeda haljasse rohusse põõsaste taha, suruksid klaasid, mis rohelised kui krookslehed, kasteheinte vahele rohusse, rüüpaksid aegajalt veini, vaataksid läbi vana õunapuu lehestiku taeva sinasse, kuulaksid pistandi taga halja rukki vaikist kahinat ja jutustaksid oma elust ja sellest, mis seal olnud kõige salajamat, kõige kurvemat ja ilusamat.

Aga veini ei ole . . .

„Tead Ants, pane end rõivisse, lähme kuhugi kõndima või sõidame kuhugi. Oled olnud kodus, saad siin küllalt olla . . .“ ütleb ta viimaks vennale.

„Ah ma või?“ osatab Ants, ajab silmad valla ja vaatab enese paljaste jalgade peale. „Eks võiks ka, aga ei tea kuhu?“ Ja vastust ootamata astub ta tuppa.

Martens läheb senikaua kuuri alla, lükkab sealt vedruvankri välja, pühib tolmu heinatükiga maha, toob siis kimli välja ja paneb sellele paremad riistad peale. See hobune meeldib talle: pillub pead selga, tantsib jalge

peal, ajab püsti ja lingutab kõrvu. Sel on tuld ja temperamenti.

Kui Ants viimaks välja tuleb, mingid halltriibulised kodukoetud riided seljas, krae kaelas, lipski ees, kuigi vähe viltu, peas uus hall kaap, rangide all lössi litsutud, hüüab ta imestunult:

„No noh, kossa siis õege mõtled sõita?“

„No ega sa veel palju üle neljakümne ole“, naljatab Martens. Ja vähe aja pärast lisas ta rahustavalt juurde:

„Kimli jalad jäävad seistes kangeks ja mida sinagi siin kodus konutad! Teeme üks väike tiir.“

Ta istub ise paremale poole juhtivale kohale ja kimmel näib kohe ennast tugevais harjunud kätes tundvat: ta noogutab, raputab pead ja jookseb siis mõõdukas traavis õuest välja suure tee poole.

Kas tõmmata mäest alla Kundrussaare poole, muidu võib ehk Roda veel nendega vastu tulla?

Aga ta pöörab mäest alla Lepikvälja seljandiku poole, kimlist mööda vahtides, kas vahest Roda juba ei tule.

Ants ei päri wennalt kuhu mindakse, ta näib lõbu tundvat kiirest kihutusest, sest kimmel lendab kui nool, nelja jooksma kippudes. Aga rauad tõmmatakse suus pingu ja jälle jookseb ta traavi, nii kiiresti, et harvad varased pidult tulejad kohkudes kraavi pervele kargavad.

Siis laseb Martens ohjad lõdvemale — see on tema viis hobuste jooksu tasanda — ja küsib vennalt:

„On sul mõni mõistlik koht, kuhu minna?“

„Eks jo võiss“, algab Ants, aga katkestab ja ütleb siis: „Eh, sõeda ise kohe arvad, eks sa tea jo ka lapsepõlvest neid peremehi-perenaisi siin.“

Martens laseb hobust kõndi ja küsib viimaks:

„Mäletad Kulusiimu Märti?“

„Miks ei, võttis teene Pilvheina Antoni tütre Alvine naiseks; kaunis jõukas talu. Sinna arvad sõita või?“

Martens imestab, et vend rõõmuga ei hüüa: „Läheme sinna!“ Ta peaks ometi mäletama, et Anton koolis käies

Martensi hea sõber oli ja temaga ühes mitu korda talvel vallakoolist ööseks Metstakile tuli.

See oli koolis andeline poiss olnud, — see Kulusiimu Märt: temaga oli talve-õhtul kooli ööseks jäädes tuleviku plaane tehtud ja midagi suurt lubatud kätte saada. Mõlemil oli olnud siis teadmine, et nad kohad pärivad ja kumbagi ei rahuldanud see. Mõlemad mõelsid edasi õppi, suurteks meesteks saada, vaieldi ainult selle üle, kas tohtriks või professoriks! mõlemil oli julgust ja hakkamist. Millest nad aga teineteisele sõnagi ei rääkinud, mis neid mõnikord pikemaks ajaks sõpruse sundis unustama ja õpeasjus üksteisega võistlema, oli Pilvheina Alvine, mustade kulmudega, kollakajumelise näoga, helepunaste huulte ja väikese suuga; see sihvakas ja paenduv neiu, kes neile mõlemile, kui teda nalja pärast nokiti, vastu kõrvu andis, aga muidu naeratas kui päike, elavalt ja rõõmsalt, ega välja lasknud paista, kumb poistest temale armsam.

Selle neiu peale — ja see oli ka ainuke kooliõdedest — oli Martens linnaski mõelnud, kui kodukoht meelde tuli, ja siia sõites oli ta kohe Pilvheina Alvine järele pärinud.

See läinud juba aasta kümne eest mehele, Kulusiimu Märdile, oli Ants öelnud, mitte sõnagi rohkem.

Ei olnud enam vähematki kadedust järele jäänud Märdi vastu ega midagi endist Alvine vastu, aga näha tahtis Martens neid mõlemaid ja tundis rahuldustki, et need kaks inimest, kes omal ajal nii sümpatlikud, ühinenud ja vististe midagi ilusat selle ühinemise tagajärjeks olnud.

„Siis Kulusiimule!“ hüüab Martens, ja annab kimlile plaksu, nii et see püsti kargab ja siis kui lennul edasi traavib.

„Vaesed nad ei ole?“ hüüab Martens vankrimürina sees vennale kõrva.

„Eks Alvine sai jo kõva kaasavara ja Kulusiimu koht oli jõukas.“

„Siis neil ikka on, millega arukordset külalist vastu võtta“, naljatab Martens, kes oma meeleolu kas kiirest

sõidust või oodetavast huvitavast külaskäigust tunneb tõusvat.

Tuli käända külavahe teele, sõita mõni verst väljade vahel, lainelisil nõlvakuil üles ja alla.

Siis läheneb välja tagant haaviku salu, mis juba endisel ajal, nagu Martens mäletas, kaugelt vaates kohale luulelise ilme oli annud ja mis nüüd ikka veel alles.

Juba õuest lootis Martens leida, mingit iseäralist, midagi ilusat, mis selle talu eraldaks teistest: aga olgu vahest valjem kord ja puhtus, olgu vahest mõned kuused, mis liuhka õue allpool äärcs kuivatushoone ja lauda vahel kasvasid — muidu ei olnud siin esimesel pilgul mingit iseäraldust märgata, mis lahkuminevast maitsest tunnistust oleks annud.

Ants köitis hobuse aida ette töövankri külge ja läks Martensi järele sisse, vöörusest läbi otse tuppa. Vanaldane naisterahvas vaatles halli pearätiku alt umbusklikult tulejaid, võttis tervise vaevalt kuuldavalt vastu ja kui Martens natuke pettumust tundes (isegi teadmata, mis pärast) häält nagu ikka julgeks ja isegi lõbusaks sundides küsis: „Ei olegi vist pererahvast kodus?“ vastas vanaeit pikkamisi, nagu rahulolematust avaldes:

„On ikka ka . . . aias vist . . . Võite siit läbi tulla.“

Ta juhatas mehed kahest toast läbi väiksele verandale, mille ees paar inimest nähti askeldavat.

Martens ei saanud esimesel pilgul mingist järsust pettumustundest võitu ja vaatles vaikides seda pilti.

Paks tugev naine üleskääritud käistega ja ülespandud undrukuga küürutas ümberlükatud käru kõrval ja pildus kätega sõnnikut peenrale laiale, riided kui sõnnikulaotajal kunagi; mees särgiväel ja paljajalu, püksid põlvini kääritud, kaevas peenart, higised juuksed otsale langenud. Mõlemad olid nii hoolega ametis, et võõraste tulekut kohe ei märganud.

Viimaks sundis Martens enese rääkima, lõbus-kodusel toonil, nagu see tal moeks oli, kui seisukord iseäranis meeldiv polnud.

„Tere ja jõudu ka siit talu rahvas! No ei teie karda Jumalat ega häbene inimesi!"

Mees ajas enese labida najale ja jäi imestanult Martensi otsa vahtima; naine vaatas esite küürakil võõraste poole, nagu järele kaaludes, kas on asi nii tähtis, et maksab selga sirgeks ajada. Siis võtsid nad tervise vastu mingi ükskõiksuse ja tuimusega, nagu tervitakse inimesi, keda igapäev nähtakse, kelle tulek ei rõõmusta kunagi, aga keda kui paratamatat sallima peab.

„Eks võtke istet sääl", ütles mees. Ja seletas siis edasi: „Hakkasime siin pärast lõõnat peenraid tegema, ega's äripääval niisukese asja jaoks aega jää; siis välimised tüüd, tõmma või lõhki. Üks sulane on, seegi poisike, üks vana inime tüdruku asemel — egas nüüd või ju täit inimest võttagi, need kole kallid, raatsid siis nõnna pallu raha välla visata! Parem katsu üü aast ja pühabast jakku võtta."

„Seda on näha va kallis", ütles Martens veranda pingil aset võttes ja väsimust ning tüdimust tundes.

„Lõpetame ära selle peenra, siis võime natuke juttu aada. Ehk sa lähed tood, Alvine, veel ühe kärru täie sõnnikut . . ."

„Kui viisakas kavaler peaksin ma endisele kooliõele sõnnikuvedamisel abiks olema, vähemalt käruvedajaks hobuseks", katsus Martens väsinult nalja heita.

„Oo, küll ta toob ise; ta juba lõõnast saadik mull täna vedanud."

Martens oli nende nägudelt otsinud tuttavaid joone, aga leidnud neid vähe; need olid muutunud kui maakohad tema isakodu ümbruses, laastatud, ilutuks, lagedaks muudetud, kraavitatud ja kasulikuks, sissetoovaks põllumaaks tehtud.

Märt jätkas kaevamist, pühkis vahete vahel higi otsa eest, aja raskuste üle kaebades ja Martensilt pärides, millal jälle paremad ajad tulevad kus odava hinna eest kõiki asju võiks saada?

Ja, see oli tema endine koolivend, mustjaspruuni siledate juustega, mis keskelt madalale järsule otsale tungisid, nurkelt aga kõrgemale tõusid. Nägu ei olnud nüridest habemekontsudest puhas, õredapoolsed mustjaspruunid vurrud kippusid rippuma.

Naine tuli, sõnnikukärru ees tõugates, paksud käevarred randmeni rohelise korraga kaetud, küünarnukini määrdinud. Keha oli madalaks ja laiaks vajunud, undrukusõltuste kitsas joon jagas ta teravalt kaheks ühepikuseks osaks kui jämeda haokoo. Endiste väikse kumerusega põskede asemele, mis all pool pikerguseks lõuaks ühinesid ja mille pikerikku joont Martens küllalt omal ajal imetledes vaadelda ei suutnud, olid sinakasroosad lihakamakad ilmunud, mis kui peale asetutena tundusid ja kaugele alla poole ulates nurgelise lõua sünnitasid. Ainult silmakulmud, väikse kumerusega pikad süsimustad kulmud kui kaarna silmad, olid muutumata ilusaks jäänud; mustad juuksed olid pea ligi kammitud ja tundusid naha külge kleepinutena.

Ta pani Martensile mõne ükskõikse küsimuse ette: kui kauaks maal? kui palju lapsi? kas laps terve? ja lisas viimaks juurde:

„Eks nüüd ole maal ilus küll, kellel just midagi teha ei pruugi, aga maainimene peab hommikust õhtuni orjama. Ei temal ole aega ilu peale mõelda. Ja kui inimene kapitalist pole, mis ta siis nisukeste asjadega jandab!

Märt võttis sõna:

„Teil olla seda kapitali puru juba rohkest kokku aetud, kõneldasse. Eks siss või ka juba oma lõbust ja rõõmust elada, pruugi enam orjata üüd kui pääva nagu meiesugune.“

„Ma kuulsin, Kulusiimu olla üle valla, vastas Martens.

„Ega nälga ei ole just olnud“, vastas perenaine, „aga kas sellepärast hooletu võib olla. Teenija võib hooletult õhta magama minna või pühaba pidule, ei peremiis ega perenaine või seda kunagi. Muudku murra tüüd üüd kui päävad . . .“

Martens kargas üles:

„Lähme Ants!“ ja töötajate poole pöördes:

„Käänasime ainult mööda minnes suurelt teelt sisse... Pidime veel kuhugi täna külla sõitma.“

„Ah minema tahate juba minna“, ütles Märt ja nainegi vaatas Martensi poole, aga mõlemat näisid rõõmu tundvat, et külalised nii pea lahkuvad.

„Kui aega oless olnud . . . Meie oless tüü varsti ära lõpetanud, oless natukese süüagi külalistele annud . . .“, ütles naine moka otsast. Aga Märt lisas juurde:

„Ega nüüd ju olegi ka õieti midagi külalistele pakku. Ei ole endised aad, kos kõike küllalt. Nüüd sööme isegi seda läbiaetud piimavedelikku — või jo nii kallis, et piima ühes koorega süüa ei raatsi, võtab silmast vee välja. Lääb süda vesiseks, hammusta silku kõrvale ja asi tehtud! Kis nüüd liha oma suhu võib võtta — sii jo kole kallis; ku ongi, siss müi parem ära, saad jälle mõne rubla raha. Kui seda kapitali rohkem oless, eks siss jo võiss hooletumalt elada. No jah, iad pääva! Eks astuge mõnikord ehk veel sisse, tahass mitme asja üle veel pärida. Nüid ajalehte ka ei loe, ega sääl ole midagi ka sehes, mida tarvis ja millest kasu. Iad pääva!

„No, kimmel, sa oled võõrast vankrist heinakõrsi suhu võtnud“, ütles Martens hobust seades kurval toonil naljates. „Kui sa meie juttu oleksid kuulnud, ei oleks sa seda mitte julgenud teha . . . Noh, nõõ, vii meid siit, jumala pärast, kiiremini kaugemale, päästa mind, kimmel, mu hing kipub muidu kinni jääma.“

Ja värava taga tõmbas ta kimlile niisuguse juti mööda paremat pihta, et hobune püsti kargas, siis mulda mõlemil silmad täis viskas ja nagu huntide eest põgenedes maantee poole lendas.

Kui nad sammu mäe nõlvakust üles sõitsid, küsis Martens tasa:

„Nälja hädaline?“

„Tal kümned tuhanded pangas“, vastas Ants.

„Ons sarnaseid palju?"

Ants hakkas naerma:

„No egas neil ühelgi miljoni veel ole. Kui mõnel miljon täis oless, siss ehk hakkass inimesemoodi elama, ei oless päävad-üüd oma varanduse külles kinni. Kõik on selle kapitali kokku-ajamise pääl vällas, et ei tunne magu üüst ega pühabasest päävast, ei raatsi õieti süiagi. See juba meie talumehe omadus. Võib olla, et omal ajal raske läbisaamine nõnna elama ja rühmama õpas; nüüd küll pole enam häda, aga mindakse suurema kapitali kogumise pääle välla . . . Ajalehti käib peremeestel vähe; ütlevad lihtsalt: kui raha on, ega siis tarkust vaja pole."

Ja natukese aja pärast lisas ta vaikselt juurde:

„Eks varanduse kogumine seo iga inimest ihu ja hingega oma külge, ühte vähem, teist änam."

„Sul on õigus", hüüdis Martens, nagu oleks tal midagi järsku meelde tulnud.

„Sul on õigus! Aga olgem meie vähemalt hingega sellest vabad! Mis on olnud, olgu, aga tulevikus valitsegem meie varanduse, mitte varandus meie üle."

Ta tundis eneses midagi tõusvat, midagi pikaldast, kõrget, nagu see Lepikvälja seljandik idapool. Oleks Roda siin, ta räägiks sellele midagi suurt ja ilusat, mitte luulelikku, aga midagi suurt, mehist ja julget: siin on minu poolteist miljoni. Mina olen selle ajanud kokku. Unustasin selle juures enese ja sinugi. Sul on õigus mind võõraks pidada, minust jääda eemale. Aga siin on see poolteist miljoni! Oma isadest päritud omadusele — kopiku jumaldamisele — löön ma silme vastu ja kingin selle kõik — rahvale, vaesele rahvale (ta ei tea praegu, kudas see kõige ilusamini kõlaks). Ja nüüd — tahad sa olla mulle seltsiliseks, kui uuesti otsast algame? Minagi algan mingit kasulikku tööd, mis alguses nii väike ja alandlik, aga aegamööda suureks ja tähtsaks tõuseb, ja tänulik rahvas minu hauale kääpa kokku kannab, kõrge kui see Lepikvälja seljandik!

Ja Roda vaatab talle tõsiselt otsa, leiab need sõnad usaldusväärilised ja nikutab nõusolekuks peaga. Sellest on ka küllalt, ei sõnu, lubadusi ega tõotusi!

Ta leiab unistusest ärkades hobuse mõõdukas traavis koju poole sõitvat. Meelde tuleb Roda ja kõik, mis sellega ühenduses. Kas mitte ümber pöörda ja Tulimurrule temale järele sõita?

Ta näeb kudas Sanglepp oma käed seljatagant Roda piha vastu surub, näeb Rodat seljakile nende käte vastu toetavat, siis ennast ümber pöörvat, kollases siidis käsivart Sanglepa kätte andes alla hüppavat ning sireli õisi noorherrale rinda seadivat.

Ja Selgmäe nõlvaku alla jõudes valdab teda äkiline kihk:

„Eh, Ants, on sul raha küllalt kaasas? kihutame linna, elame seal paar päeva lõbusalt, unustame kõik asjad ja mured!"

Aga Ants vastab elutarga mõistlikkusega:

„Mis sest rahast ikke raisata."

„Sinagi oled läbi imbunud sellest ahnitsemisest, katsud aegsasti koju saada, et homme jälle vara orjama hakata! . . . Või tahad veel õhtul tädiranda minna? . . . Jumala nimel, olgu õnnelik igaüks, kellel on keegi, kes teda ootab."

Ja ta pööras hobuse Selgmäe õue,

XXIX.

Esimene käik oli Roda tuppa. Kasvataja pani last magama ja tüdruk kattis lauda.

„Rodat ei ole veel kodus?"

„Ei ole veel tulnud", vastab kasvataja.

Ta istub üksi lauda, katsub üht ja teist, viskab varsti noa ja kahvli kõrvale ja läheb välja.

Ta teeb Taavetiga, kes hobuseid talitab, ükskõikset juttu; küsib kas talus vahest töötegijaid rohkem tarvis ei oleks. Palju teenijaid õige on?

Mehi tuleb kibeda töö ajal juurde võtta, arvab Taavet. Paula on aasta peale võetud. Vanem naisterahvas kuu viisi . . . Päiviti võetakse ka naisi heina ajal ja rukki lõikusel abiks.

„Kust see Paula õige on?" küsib Martens.

„Eks ta siit saunast Altoja popsi tütar ole, kelle maalapike siin meie karjamaa taga. Läks tänagi sinna, ei lubanud enne homme hommikut tulla . . . Ega ta kaugel ka ole, läbi meie karjamaa kõigest kümne minuti tee . . ."

See on ainuke ja kõige parem kättetasu — mõtleb Martens õuel edasi tagasi käies. Olgu tema ära kesköõni — mina olen hommikuni.

Vend? . . . Vennal näib Paula vastu midagi südames olevat. Aga esialgul ei ole tal veel patenti selle neiu peale võetud . . . Armastab Paula mu venda, siis kraapab ta mul silmad nii kui nii lõhki, on ta ükskõikne, siis ei maksa vennal teda ilmaasjata piinata. Neis asjus oldakse halastamatu.

On veel vara. Roda tuleb ehk pea ja siis . . . siis võib kõige üle veel mõelda ja koju jääda.

Seni tuleb õues ümber käia, nagu hobune pahma tallamisel.

Pikkamisi jääb talus kõik vaikseks; Taavet ronib lakka; Ants aegutab veel korra trepi ees, sügab kintsu, arvab et homme kuiv ilm tulla ja läheb siis tuppa sitsist eesriide taha sängi.

Aga Rodat ei tule.

Seda pahem temale, mõtleb Martens ja läheb õueväravast, mis tasakesi kiitsub, aia taha ja vaatab üle pistandi. Antsu aknale on riie ette veetud, tähendab: temagi magab.

Maga rahus, Paula sind ometi ei armasta; järjelikult on ta vaba.

Ta läheb läbi kaasiku, pöörab siis rukki ja lina vahelt alla karjamaale ja kaob madalate mändade ja kasepõõsaste vahele.

Altoja välja veerde jõudes, peatab ta ja hiilib põõsa tagant õue. Kõik on vaikne. Kaera ja kartulivagude vahelt läheb ta toa poole, ronib värava kräätsumist kartes üle aia ja peatab aida ukse ees.

Kus ta mujal magada võib?

Vaevalt küll toa umbses õhus ja kärbeste käes, keda jumal popsilegi igal suvel piiramatult õnnistab. Muid hooneid peale tare, mis kui kõhuli heitnud karvane koeranäss seal mustab ja selle neljanurgelise palkest karbisarnase aida ei ole.

Nii siis, õnnistagu jumal sisseminekut ja väljatulekut! Kui on Rodal elu rõõmus, miks siis mitte minulgi!

Ta koputab tasa kolm korda ukse peale.

Aidas jääb kõik vagusi. Ta koputab veel ja katsub midagi välja mõelda, kui korraga Altoja vana ise peaks ilmuma.

Aidas on tasast kahinat kuulda.

Martens koputab veel, isegi seisukorra rumalusest aru saades ja juba ette häbi tundes, ükskõik, kes sealt ka ei ilmuks; aga ta jääb truuks iseenesele: julgesti edasi, kui on algatud!

„Kes seal on?“ küsitakse tasa.

Otsekohesust maha surudes, mingit kõverat teed valides, vastab Martens ka tasa, sosinal just luku auku.

„Mina!“

Ja ise mõtleb ta: mõelgu nüüd kumba tahes meist!

Uks tehti pikkamisi praokile, rätik ümber pea, vaatab sealt Paula välja.

„Ah, teie olete“, hüüab ta kohkudes, seisatab pisut kahevahel, astub siis aga trepile välja. Kumbki ei mõista silmapilgul sõnagi öelda, siis aga lausub Martens:

„Siin võib meid keegi näha, lähme parem aita.

Paula vaatab nagu nõu otsides ümber, ütleb viimaks nagu paludes:

„Ei, jumala pärast, mitte aita.“ Ja nagu oma sõnade kinnitamiseks tõmbab ta uksegi kinni, ise välja jäädes.

„Siis lähme kuhugi mujale, siin võidakse meid näha“, ütleb Martens ja vaatab ümber.

Martens liikus tare poole ja mõtles rehealuse peale. Paula tuli pikkamisi kaasa, rahutult ümber vahtides.

„Rehe-all ei ole kedagi?“

„Hobune“, vastas neiu ja lisas tasakesi juurde: „Värav on seestpoolt kinni.“

„Siis minge tehke lahti . .“

Paula kõhkles vähe ja läks siis tarre. Vähe aja pärast kuuldi rehe-all käimist.

Väravad kolisesid natuke, aga suurema kärata saadi sisse ja Martens leidis kobades töö-vankris põhku. Ta hüppas vankri äärele ja tõstis neiu enese kõrvale.

„Mis see tähendab?“ küsis Paula häält pahaseks sundides.

Martens hoidis kätt neiu piha ümber ja tundis tema pale soojust oma näol. Ah, ei olnud mingit kirge, ei joovastust, ei unustust, ei elementarsemat himugi selle ilusa noore tüdruku läheduses! Oli tundmus, kui hoiaks ta veiniklaasi käes, mille abil loodab unusta oma mure ja uputa oma teadvuse, ilma et vähematki janu joogi järele tunduks. Aga ta surus neiu enesele veel lähemale ja pani oma pale tema kuuma põse vastu.

„Mis te võite minust mõelda!“ ütles neiu enam enesele kui Martensile etteheidet tehes.

Aga Martens ei kuulnudki seda.

Kas peaks Roda juba kodus olema? Kas nad saatsid teda? Kui kaua hoiab Sanglepp tema kätt jumalaga jättes peos? Või istuvad praegu Tulimurru aias, põõsaste ämarusest varjatud, ja unistavad? . . .

Ah, kui saaks seda kõike unusta, kui saaks kätte tasuda.

Ta tõmbab Paula vankrisse põhu peale enese kõrvale.

„Ei, ei, te lasete mind nüüd lahti!“ hüüab neiu otsustava kindlusega.

Martens laseb käed vähe lõdvemaks ja hakkab rääkima, teades, et see rahustab ja usaldust võib suurenda.

„Olen teile vastumeelt?"

„Vastumeelt või mitte, see on siin ükskõik", ütleb neiu ja Martens arvab tema poolehäälises sosistamises nukrust kuulvat.

„Võiksite mind natuke rohkem usalda", ütleb ta.

„Ah, ma tean mis teiesugusele olen — ainult lõbuasjaks", räägib Paula peaaegu nuttes.

Martens silitab tema juukseid, surub ta siis enesele lähemale, suudleb teda huultele.

Ta näeb jälle Rodat Sanglepaga Selgmäe väravas teineteisele silma vaatavat ja teineteise kätt kaua peos hoidvat. Kas nad vahest ei suudlegi?

Homme astub ta Roda ette ja ütleb, et nad kumbki vabad on, kummalgi teineteise kohta enam kohustusi ei ole, ja siis tuleb ta siia, tuleb igal ööl . . .

Ja jälle surub ta oma suu neiu huultele, pikalt, võimalikult pikalt . . .

Ei, see ei uimasta siiski, ega suuda unustust anda. See kihvt ei ole veelgi küllalt kange.

Miks võtab ta venna viimase ute talle! . . .

„Armastate minu venda?" küsib ta järsku.

Sel silmapilgul kräätsub õue värav, õige tasa.

Paula on ühe nõksuga istukil.

„Kuhu te lähete?" küsib Martens.

„Paneme värava seestpoolt haaki."

Ja ta hüppab vankrilt maha.

Väljas kuuldi koputamist aida uksele, esite tasa, siis vähe aja pärast kõvemini, siis oli pikem vaheaeg, mis peale kõvemini ja ägedamini koputati.

Paula tuli tagasi ja kobas käega vankrisse. Martens võttis ta käest kinni ja tõmbas lähemale. Ta aimas kes seal on, ei tahtnud Paulalt järele päridagi, küsis ainult:

„Ega siia sisse ei saa?"

„Ei."

Koputati jälle aida uksele.

„Saad sa siit toa kaudu ära minna?“ küsis Martens natukese mõtlemise järele.

„Saan küll.“

„Siis mine. Ma jään siia ja lähen siis kui õige aeg.“

Neiu vaikis, küsis aga natukese aja pärast:

„Pean ma ta aita laskma, et te ära saaks minna?“

„Tehke kudas arvate.“ Ta tõmbas neiu enese lähedale ja suudles teda huultele. Ta tundis, et nüüd Paula ka teda suudles.

Ta läks tare kaudu õue, kuuldus tasane rääkimine, siis kolises aida uks, ja kui Martens läbi värava vaatas, ei olnud õues hingegi näha.

Ta litsus rehealuse värava lahti, ronis tasa üle õue aia ja läks kaera ja kartuli vahet mööda Selgmäe karjamaa poole, pea norgus. Välja äärest vaatab korra Altoja aida poole ja ohkas iseeneses:

Vaene vend, sind lastakse ainult sellepärast sisse, et mina nägematalt pääseks!

XXX.

Martens hoidis vennast eemale, vahtis, talle õues vastu tulles, kaugeid metsaservi või välje, jälgis pilvede käiku või pääsukeste liuglemist muru kohal.

Paula läks mõlemist kärmeste mööda, asjalik ilme näol. Aga vargsi vaatas ta Martensi otsa ja vaevalt märgatav jume käis üle päikesest põlenud näo. Tahtis ta lugeda oma öise külalise näost, mis mõtted tal olnud? Tahtis ta pimedas saadud muljet nüüd päeval järele katsu?

Ja Rodaga järgmisel hommikul lauda istes katsub ta välja kutsu mõnd pilku; mis otse näkku oleks sihitud.

Ta küsiteleb ühte ja teist lapse tervisest, toa öisest soojusest ja muust, teades et Roda vastates talle ikka otsa vaatab.

Loeb ta midagi mehe näost? Saab ta aru, et mees öösel kedagi suudelnud? Ei, mitte vähematki!

Kudas on romanivabrikandid aastasajad targutanud kõikide narride trööstiks, et silmist süüdi võida lugeda!

Nad kirjutavad:

„Aga kui nad hommikul kohvilauas istusid, krahv peenes hommikuülikonnas, juuksed siledaks kammitud, krahvinna kerges siidkleidis, — vaatas viimane läbitungiva pilguga esimesele otsa. Krahv lõi segaselt silmad maha, aga krahvinna hüüdis:

„Ma tean kõik! Sina vilets loom! Kus olid sa täna öösel!"

Ja lugejad usuvadki, et silmist kõike lugeda võib!

Mis võib ta lugeda Roda näost? Et ta iga päevaga lööb jumekamaks, et silmaalused, mis linnas sinakas-kahvatuks löönud, näoga ühevärvilise jume omandanud, et silmad selged kui vesi, millest läbi paistab põhjas iga liivatera. On tema silmist süüdi lugeda? Ei, puhas, lapselik ilmsüütus!

Ja kõneleb ta ükskõiksist asjust endiselt, vahest veel julgemini, kindlamini, piltlikult, ei põikle kõrvale miskist ainest, ei põrnitse süüdlasena, ei alga aga ise ka juttu, et see ei oleks peale sunnitud mehele, kui sellel pole meeleolu. Aga kui naine on ta tagasihoidlik ja loobub intimsustest kui hästi kasvatatud daam, kes himur pole, kes ei ole ka mingis ärarippuvas vahekorras, mis meelitamisele sunniks.

Ons see nüüd naine? Ta peab seda olema, senikaua kui ei ole kustunud mehe himu tema vastu, senikaua kui mees ei ole jäänud ükskõikseks tema ihu vastu, senikaua kui teise vastu pole süttinud kirg! Nii on see olnud, jäägu see nii, maksku edasi mehe õigus ehk tulgu uus õigus ja õiglus, aga alles pärast teda! On üleüldse õiglust neis asjus, kus valitseb tundmus?!

Ta määraks naisele tõusu tunni (see oleks tund varem kui nüüd), määraks kleidi (see oleks kuljuslille karva), siis

läheksid nad kõndima ja tema ütleb kuhu, sest ta teab kohte nii palju ja ilusaid. Ta viib Roda siia ja sinna ja toob ta lõunal koju. Ja siis puhkavad nad pärast lõunat laka heintel ning vahivad pääsukeste lendu, loevad aias, rahul lamades, kuni raugeb kuumus, siis sõidavad nad jõele (tüdruk jääb luha äärde hobust hoidma) ja ta viib oma naise kui näki oma kätel vette, imetleb seal salaja tema lumivalge keha ilusaid vorme ja saledaid joone. Siis hüppab ta ise vette ja lõikab jõe laines oma rinnaga küll risti, küll pikki ning naine imetleb kaldal särgiväel istes hirmu erutuses tema julgust ja tugevust. Siis tulevad nad koju, kargest vee jahedusest erksad ja rõõmsad, vahetavad riided, sõidavad Selgmäelt alla Lepikvälja kõrgustiku poole ja peatavad rikka talu õues, kelle peremees olnud isa hea sõber tema paremist päivist ja kus neid võetakse vastu kumardustega. Peretütar toob prae, mee ja kohvi lauale, kapi nurgast leiab peremees pudeli veini ja klaasid löödakse kokku, et ununeks, mis olnud ja mis veel tuleb, ja maitseks käesolev silmapilk . . .

Nüüd läheb aga kõik nii kui Roda tahab ja kõik sammud on tema omist määratud!

XXXI.

Nii läksid nüüd tema päevad, üks teisest rahutum, üks teisest rikkam erutustest ja alatasane kartus aina kasvamas.

Ta tõusis varaseks keskhommikuks, kui päike idakakus metsa kohal valkjastulise kuulina kiirgas. Läks läbi Antsu toa tasakesi „saali," kus Roda weel eesriide taga voodis lamas, Aare aga juba tuba mööda kerges kuuekeses käratsedes palja jalu jooksis ja kasvataja talle asju kätte juhatas.

Martens wõttis mingi raamatu, läks aeda, mis majast lõunapoolsel nõlvakul.

See hommikutund oli siiski kõige rahulikum ja ilusam. Õunapuude alla pingile istub ta maha, paneb raamatu kõrvale ja andub vaatlemisele, pingutuseta, wäituseta, ennast sundimata.

Ta nägi rohulatvus, kuhu päike õunapuude vahelt paistis, tuhanded killud purunenud vikerkaarest, vaatles putukate lendlemist rohulatwe kohal, kuulis ühetoonilist suminat ärkava mesipuu suus ja jälgis rukkivälja taga mäe all looklevat maanteed, mis pikkades kaarides heinamaist ja väljest läbi käis ja kumera käänanguga viimaks nõlvaku taha kadus. Välje taga otse lõunapool on Kundrussaare salu, nüüd hommikuse sinaka vinaga looritud; selle taga on pikk sinine metsa müür, lainelise ülemise äärega, pea tõustes, pea vajudes — see on Ülejõe mets. Oli hea unistes vahti selle sinava harja lainelist tõusu, ja isegi Kundrussaare ei suutnud unistav-elevat hommikust meeleolu segada.

Seal jõe taga elas üks tema lelladest, üks vana Metstaki Martensi, kirikuvöörmündri vend, kes surnud suure talu omanikuna, aga varandus läinud pettuse teel võõraste kätte. Tal olnud teenija armukeseks ja see jäänud tütrega ilma peale.

Kus viibib nüüd see kadunu lella armuke? On ta ehk surnud juba või elab valla vaestemajas või käib kerjates talust tallu ja neab meest, kes teda oma tallu seaduslikuks naiseks ei võtnud? Ja kus on tütar? Teenib kuski talus tüdrukuna ja on kui isatu teistele pilkelauaks? Ja noormeeski, kellele ta meeldib, hoiab teiste nähes temast häbelikult eemale, käib ööseti salaja aida ukse taga koputamas ja asi lõpeb jälle sohilapsega, kes kõigile jalaga tõukamiseks ja lükkamiseks?

Ta sõidab kord tundmatuna Ülejõele ja otsib üles Kõrgepalu talu. Ta vaatab oma lella endist elukohta ja kuulab ääriveeri mööda tema armukese ning selle tütre järele. Sinna sõidab ta venna hobuse ja vedruvankriga, ennast ülesostjaks või linakaupmeheks nimetes. Saab teada,

et tema lella tütar seal ja seal talus teenida, ema aga ammu surnud.

Ta sõidab sinna tallu, ajab hobuse õue, küsib peremehe järele, ja kui see ilmub, teretab teda külmalt ja küsib teenija Olga järele.

„On teie talus niisugune teenija?"

„On."

„Ehk lasete ta kohe kutsuda."

„Ta on väljal", vastab ihnus peremees, „on tööl."

„On ta teenija, siis on muidugi tööl, aga olge hea, laske kohe kutsuda."

„Kes teie olete, kui küsida tohin?" pärib peremees pahaselt.

„See peaks teile ükskõik olema. Ehk lubate mul toas oodata? Või kahtlete vahest tuppa lubada? Pole viga, võin ka väljas oodata."

Ta istub vankrile ja hakkab seljatoele vajunult ajalehte lugema.

Ilmub Olga, kes väljal ohakaid kitkunud, viletsad riided seljas, kuresaapad jalas, päev kõhna näo põletanud, aga silmade julgest vaatest, kehahoiust ja kõnnakust on märgata Martensite tõugu.

Ta manitseb neidu avalikkusele, mis hädasti tarvilik olla: rääkigu oma emast ja isast.

Vööruse ukse vahelt piilub peremees, aknast vahib perenaine . . .

Neiu on kohkunud ja kahtleb. Aga Martens julgustab teda: kahju ei olla seekord otsekohesusest mitte karta. Ja siis nimetab neiu oma isa: see olnud Kõrgepalu Martens.

„Mina olen sinu lella poeg. Sul on siin vist raske . . . Tule minuga, võta oma kompsud . . . Küsi peremehelt pass . . ." ütleb Martens.

Ja kui peremees lepingu-murdmisest ja oma õigusest räägib, võtab Martens viiesajarublalise välja: „Võtke sealt kahjutasu."

Ja ta sõidab lellatütrega ühes õuest välja, peremeest ja perenaist saladusliku sündmuse üle imetlema jättes.

Igal hommikul Ülejõe metsa poole vaates, kujuneb talle silme ette lellatütar, pea seesuguses pea teistsuguses seisukorras. Aga ta ei julge päeva määrata Ülejõele minekuks; tarvis on truult vahikohal seista ja Roda järele valvata.

Siis kutsutakse ta kohvi jooma. Rodal on valgejooneline hommikukleit seljas, mis tundub õhukese peene särgina, mille läbi kõik kehavormid on varjamatalt näha ja iga liigutuse juures musklite mäng läbipaistev.

Juuksed on loorberi palmikuna ümber pea seotud, palgedel värskus kui lapsel, silmad selged ja rahulikud.

Ei söanda Martens enam ettegi panna, pärast einet üheskoos midagi ette võtta, ühel päeval tahab Roda tööd teha, teisel päeval toas olla, kolmandal — aias lugeda, neljandal — lihtsalt üksi olla.

Ei võinud ta valusamat haavamist leida oma mehele, kui öelda, et üksi tahab olla.

Mitte minuga, järeldas sellest Martens ja läks raamatuga, mida ta ei lugenud, kaasiku kaugemasse nurka, istus seal kivile ja kavatses kättemaksu. Meelde tuli abinõu, mis temal kõige tugevamana tundus ja esimesena meelde tuli:

Ta läheb siit jumalagajätteta ja jääb ära jäljetuna. Ta ootab linnas, ootab rahulikult kuu, kaks, kas või poole aastat, kuni tuldakse tema ukse taha koputama. Ta teeb lahti ja laseb sisse, aga enne kui ühes elama hakatakse, küsib ta, kas võõras inimene siin ainult korteri kostiga soovib, või ka abieluvoodi jagamist?

Aga need kavatsused ununevad ja rahutult Antsu ning teenijate heskhommiku uinakust tõusu ootes kõnnib ta õues, teadmata, kudas aega lõunani viita. Tal on loodusfilosofia kaenlas, mis ülikooli-tuttava arvamise järele kõiges trööstí võib pakkuda, sest et kõik meile arusaadavaks ja mõistetavaks teeb, kõike elulisi nähtusi keemia ja füüsika protsessidena seletab.

Ta läheb perega ühes töö juurde, vaatab natuke aega, tuleb tagasi, käib korra „saalist“ läbi, kus Roda laua ääres loeb või kirjutab, läheb siis kaasikust alla üle välja lepikusse, istub seal sammeldanud kivi otsa ja hakkab loodusfilosofiat lugema.

Missugune lapsik arvamine — filosofia võida meid tröösti! Et ta kõike seletab, kõike arusaadavaks teeb, see ei vähenda valu!

Kõige raskem osa algab päevast, kui lõuna söödud ja lühike lõunauinak lakas tehtud.

Ta läheb korra tuppa, mingi raamatu või muu asja otsimise ettekäände all, et näha, kas Roda veel seal. Siis läheb aeda ja seab end kohale, kust läbi põõsa lehestiku Roda palet võiks näha, kust ka pikad jätkud maanteed Kundrussaare poole nähtavad on. Tal on mitu raamatut kaasas, aga lugemine läheb katkendliselt ja miski aine ei valda tähelepanekut kauemaks.

Kaob akna taga Roda jumekas pale, siis leiab ta jälle ettekäände tuppa minekuks, olgu jooma, olgu kasvatajale juhatust andma, kuhu lapsega jalutama minna, olgu pliiatsit ja bloknooti võtma, nagu hakkaks ta kirjutama.

Aga Roda on veel toas, ainult asetunud teisse kohta ja häbistatult tuleb Martens aeda tagasi.

Ka Roda tuleb aeda, raamat käes, heidab võrkkiiku, või istub lehtmaja pingile. Martens läheneb aralt ja katsub millestki ükskõikset juttu alata, et varsti mingi tulevikuplaaniga esineda, mis naist peaks huvitama.

Ta algab näituseks aiast, mis korrast ära, mis hoida ja ilusta tahaks. Aga on neil maa-inimestel ilutunnet või huvi, millegi vastu, mis kohe puhast ei viska.

Kahtlemata ostab ta ise edaspidi talu, olgu suurema või vähema, aga ilusas maastikus.

Ja nüüd arendab ta Rodale pika plaani, kudas ta selles talus hoolimata kuludest kõige suuremad ilunõuded maksma paneb, algades põldude ümber istutatud ilupuiest, lõpetades lilleaiaga, milles ei pea puuduma haruldased

eksotilised eksemplarid ja milles värvide kokkukõla ning ilustusjooned kunstniku poolt ette oleks joonistud. Mis tähendaks kulud, eks ole ju raha selleks, et selle eest kõige suuremat ilu maitsta! Siis peaks „Kiirsõnumitoojal" küll põhjust olema minu ettevõttest kirjuta", lõpetab ta naerates ja katsub Roda ilmest lugeda, mis mulje see kavatsus avaldanud.

Roda ei ole külm, ei ole jäine, ei ole tuimalt ükskõikne, aga ei avalda ka imetlust ega ole üllatatud. Tal on näol vaikne päiksepaistene ilme, mis ei sulata, aga soendab. Aga lainetust ei suuda Martens seal esile kutsuda, vähemalt ilusa aiaplaaniga mitte! Wõi ei usu Roda tema igatsust iluduse järele?

Ta räägib muist kavatsusist, jälle niisugusist, kus midagi loodakse vaimliste nõuete rahuldamiseks, kõige kõrgemate vaimliste nõuete rahuldamiseks; kavatsusist, mille teostamisel ta rahakuludest ei hooli, sest raha ollagi ju selleks olemas, et selle abil vaimlisi tarvidusi täita!

Aga asjata ootab ta Rodalt üht pilku, mis ütleks: nüüd hakkan sind alles hindama, anna andeks, kui sind mõnikord halvaks olen pannud! Asjata ootab ta jutu alustust Roda poolt, ootab huviga kaasa kõnelemist. Roda räägib kaasa, aga kõrvalseisja, eemaltvaataja viisakusega, mitte kui asja osaline.

Siis jääb ta kuhugi kaugusse vahtima, tõuseb viimaks üles, kohendab juukseid ja läheb laulu ümisedes veranda kaudu „saali."

Isegi ööpiku viisil lauldes ei suuda teda vaimusta, mõtleb Martens. Kas ei pea ta neid laule ehtsaks või on . . . on juba hilja?

Martens jääb aeda istuma ja valmistab end kõige raskema vastu. Päike paistab juba madalast läbi õunapuu lehestiku, kuumus on mööda, õhk ei virvenda enam Altmäe õunaia vastas.

Nüüd loeb või kirjutab Roda „saalis" veel umbes tunni, ehk läheb kõndima kaasikusse või koguni välja

ümber, nagu iseenesesse süvenedes, vaadeldes välja, lepikut, karjamaa kaski, kuuski ja mättaid, vaadeldes ja vaikselt iseeneses ajatelles, noppides mõne lille või lehekese, vaadeldes seda ja sammudes edasi, aeglaselt, iseeneses, vaadeldes ja ajatelles. Astub pikkamisi mõne sammu, kitkub kumardes mingi taime, jääb seisma, vaatleb seda, laseb maha langeda, või paneb raamatu vahele, jääb arukase ees peatama, vaatleb selle tüve, katsub sõrmedega valgeid tohu hebemeid, astub siis mõne sammu eemale ja vahib lehestikku, kael saledas kumeruses taha poole paenutatud, astub kaugemale, vahib sealt veel korra, heidab pilgu nagu jumalaga jätteks kellelegi, kellega mõned ilusad sõnad vahetatud, karsked ja puhtad, ebamäärased aga paljutähendavad sõnad, ja läheb siis edasi; istub sammeldanud kivile, kitkub mõne kasteheina, kitkub või vaatleb kivil kasvavat mitut liiki sammalt, tõuseb jälle üles, läheb lepiku veerde, otsib jalgraa, kaob seda mööda silmist, mõne aja pärast teisest kohast nähtavale ilmudes.

Kui mitu korda on Martens teda sarnasel käigul kaasikust vaadeldes jälginud ja pikkamisi isegi aru saanud, miks Roda teda ühes ei taha võtta, miks üksi tahab käia. Tema, Martens, käib tormilikult, kiiresti, ei saa anduda niisugusele aeglasele vaatlusele, ei mõista väikseid asju tähele panna, näeb enam üleüldist pilti, hakkab rääkima midagi abstraktset, ehk koguni oma praktilisi kavatsusi ette laduma. See takistab Rodat tema aeglasel, iseseisval põhjalikul vaatlusel.

Need olid siiski õnnelikud õhtupooled, kui Roda ei ehtinud ennast väljaminekule. Kui mitu korda oleks ta väravasse jooksnud, mis maantee poole viis, ja Rodalt küsinud, kui mees oma naiselt:

„Kuhu sa lähed?“

Aga teades, et ta sarnaselt algatud võitluses alla jääb ja pärast oma jämedust andekski palub, jäi ta aeda kirsipuude varjule, jälgis sealt Roda samme kuni väravani ja

ootas siis pistandi ääres, kuni ta rukkivälja taga, mäe all maanteel jälle nähtavale tuli.

Mõnikord võttis Roda kasvataja ühes Aarega kaasa ja saatis nad paari versta kauguselt tagasi, üksi edasi minnes; tuli aga mõnikord nendega ühes koju.

Ei kõlbanud Martensil luba küsida ühesminekuks, oli ju Sanglepp ise seletama rutanud, et neil Kundrussaares paar korda nädalas korralikud omavahelised kirjandus-kunstilised koosolekud olla, kuhu ta ka proua Haabsalu palunud. Pidi mees ennast saatjaks pakkuma ja ootama väljas kui kutsar või teenija, juttu ajades mõne töömehe, aedniku või õngitsejaga, et aega lühenda.

Roda oli ka kindlasti tagasi lükanud pakkumise ennast hobusega sinna lasta sõiduta ja ettepaneku üle, et talle Martens või keegi muu hilisel õhtul vastu sõidaks, oli ta põlglikult naeratanud: ta ei olla laps.

XXXII.

Oli Roda Kundrussaare läinud, siis tundis Martens eneses pikaldast lainete tõusu ja tuule kohina kõvenemist. See lainetus käis ikka laiemalt ja kohin kõvenes, hing oli varsti kui meri, mille põhi on kõikuma löönud.

Ta vahib aiast, esite pingil istudes, siis pistandi ääres seistes, siis viimaks pingile püsti tõustes, kuni naise valkjas kleit enam kauge tee käänaku taga ei valenda; vahib veel tükk aega, kui ka midagi enam näha pole muud kui looklev kruusane tee haljaste väljade ja heinamaade vahel; kargab siis pingilt maha, käib rohtunud põõsaste vahel edasi tagasi, vahib jälle, ehk küll teab, et Roda, kui üksi läinud, kohe tagasi ei pööra; aga täna võib mingi erand olla. Ta naerab ise oma edasitagasi jooksu üle ja arvab viimaks, et kannatajatele kiirjooks kindla eesmärgini kauge maa peale kõige parem rahustusabinõu oleks.

Peates vaatab ta jälle Kundrussaare poole; viimasel teekäänakul näib midagi valendavat ja liikuvat, aga tüki aja vahtimise järele ei liigu seal midagi ega ole seal ka midagi valgemat kui maantee kruus. Ta pahandab illusioniuskumise üle, läheb „saali", kus nüüd kedagi pole ja istub Roda kirjutuslaua taha. Silmapilguks mõjub see kui karge õhk jahutavalt ja rahustavalt: need raamatute virnad kahel pool laua äärel, väikesed, aga nähtavasti mittejuhuslikud virnad, hoolega valitud, vaimlises ühenduses eneste vahel, nagu on üksiku inimese hingelised funktsionid üksteisega ühenduses, nii erilised kui nad ka üksikuil silmapilkel näivad olevat. Nad sünnitavad tervel laual üksuse, nagu üksikud vaimlised võimed ühe hinge. Ja nende vahel keset lauda on madal paberilehtede virn tihedalt, korralikult täiskirjutatud — see on terve laua vaimline keskkoht, selle koondaja ja ühendaja.

Siia laua taha istes, siin või linnas, oli Martens alati tundnud ennast valdatud mingist võimust, mis oli kui jahe jõevesi, suvisel päeval laseb unusta higistuse ja raugestava uimastuse. Niisugusel korral tundis ta mõttetuna ja labasena igapäevase rabelemise, askelduse, mured varanduse kokkuajamise pärast ja huvid mitte-vaimliste asjadega jahtimises. Ta tundis ülevana ja ihaldatavana istu kõige aegade geniuste keskel ja selles jahedas õhus ajatleda, mõtelda, uurida.

Täiskirjutatud paberilehte peale oli nüüd raske klaas kolmenurk pandud, vist mitte ainult tuule vastu, vaid ka tähenduseks, et neid lehti kellelgi sorida ei pruugi. Muid abinõusid ei olnud isegi pärast seda, kui Martens pealmisel käsikirjalehel oma tundmusi avaldanud ja pärast jälle kustutanud, soovimata sorijate vastu võetud.

Aga nüüd sünnitab see laud temas sügavamat kibedust ja tundub kehastud süüdistusena ja haavava etteheitena tema ebaintelligentlisele eluviisile, Roda tahab ennast selle läbi oma huvidega temale vastu seadi, tema huvide-puudust veel valusamini ja tuntavamalt meelde tuleta ja vahet alla

kriipsuta enese ja oma mehe hingeelu vahel. Ei ole laual ühtki raamatut keskpärasusest, ei üht ainustki, mis huvitavad keskpärasusele. Martensi jaoks on raamatuid nurgas reisikorvis.

Järsku pöördub tal pea akna poole, kust üle põõsaste latvade ja õredate okste, läbi lehestiku vahakas looklev sõmerliiva vööt väljade ja heinamaade vahel Kundrussaare poole viib. Siit vaates katkestavad teda oksad mitmest kohast ja lehed varjavad terved jätkud; seda põnevamalt tuleb vahti, tuleb oota ja valvata, kas vahest kirsipuu oksa tagant ei ilmu korraga valge siluett, siiapoole liikudes...

Aga ei, harva läheb mõni mustjashall kogu siia või sinna poole, harva sõidab mõni talumees kõrvi hobuse ja töövankriga, ise kokkuvajunult ja küürus märsil istes.

Talle on läbi akna Kundrussaare poole vahtides meelde jäänud aiapuude kujud ja ta on leidnud igaühe iseloomu ja hingeelu. Otse akna kohal on üks vildak pika- ja õredaoksaline õunapuu. Tema latv tuletab meelde kuivetanud kaela ja on kõveras, otse kui katsuks põgenedes hirmunult selja taha vaata. Oksad on harali kui hullumeelse kuivetanud käed kes meeletult jooksmas, ei tea kuhu. Selle ümber, siin ja seal on lühikese- ja jämedatüvelised õunapuud, millel oksad tüve järsust lõpust kui käed õlgust viltu ülespoole sirutud, nagu palveks hullumeelse venna eest, kes nende vahel hirmusegaduses.

Ta ei või seda hullumeelset õunapuud rahulikult vaadelda ja korra rääkis ta juba vennale selle maharaiumisest. Aga vend oli imestanud ja ütles laitvalt:

„Kes raiub halja õunapuu maha."

„Tal ei ole õieti oksigi ja vilja ta ka suuremat ei kanna."

„Kannab niipalju kui kannab, aga elavat puud ei maksa maha raiu."

Martens tõuseb akna alt Roda laua tagant ja läheb õue. Õnnelikud inimesed, kes palehigis tööd peavad tegema ja igatsedes päikese loojaminekut ootavad!

Kui ka tema enese sunniks praegu tööle?

Ei, see on asjata katse, labane enesepetmine: iga töö tundub kui sõelaga vee kandmine. Iseasi on kui Taavet tööd murrab teha, sellel on mõte, muidu jääb ta nälga.

Kui algada mingisugust vaimlist tööd? Kui langeda tormihooga ühe teadusharu kallale? . . .

Ei, ei, mistarvis ennast asjata petta katsu: see ei oleks ometi tõsiselt ettevõetud töö, mille otstarve teada, mis oleks välja kasvanud sisemisest tarvidusest.

Ta veab vedruvankri välja, puhastab juba kimmligi, aga lükkab siis vankri jälle varju alla tagasi ja paneb talliukse kinni.

Hambavaluga ei maksa külla minna.

Ta käib ümber välje, istub lepiku ääres kivi otsa ja katsub „Vaimuelu mehanikat“ lugeda, aga lööb raamatu varsti kinni ja kõnnib edasi. Ei ole mõttetumat olukorda, kui linna inimesel maale „suvitama“ tulla! Ei võidaks paremat karistust kellelegi välja mõelda!

Aga neil seal Kundrussaares ei ole aeg igav. Nad mõtlevad uue ajajärgu loomise peale kirjanduses ja kunstis, ja kasulikuga on lõbus ühendatud!

Ei ole mõttetumat olukorda kui miljonär looduse rüpes!

Missugune tänamata loodus: viska talle tuhat või kümme tuhat jalge ette — ta ei kõssagi!

Kas on loodus mõttetu või kapital väärtuseta?

Mina olen oma varast eraldatud. Imelik. Ma pidasin seda oma jõuks, aga see jõud on minust lahus, on minust eemal, ma ei saa teda tarvita, ei saa teda kasuta!

On see mingi jõud, mis meis, ja iga silmapilk meiega ei ole? Ma ujun padja abil, ainult padja abil. Aga kui see võetakse, siis . . . Kas ei peaks õige vara meiega kaasas olema, iga silmapilk kasutamiseks valmis?

Kui Dante oma jumaldatu Beatrice kaotas, siis lõi ta südamevalus oma „Jumaliku Komödia“. Kui ärimees,

spekulant, miljonär oma Beatrice kaotab, siis . . . mis ta siis teeb?

Muidugi ka midagi suurt ja ilusat, mida järelilm imetleb. Mis see oleks? Müüb kaupa edaspidi ainult oma hinnaga — jumaliku Beatrice mälestuseks!!! Või ainult väikese vaheltkasuga! Või teeb ühe kuningliku operatsioni, milles 1000 protsenti teenib? O, Beatrice, kudas see sind liigutaks! Või lööb võistluses kõik konkurendid maha ja jagab lõpuks oma miljonid vaestele. Esite suur ligimeste röövimine, siis helde jagamine! Ka see liigutaks Sind, jumalik Beatrice! Ja järelilm imetleks ärimehe sügavat kannatamist ja sellest väljakasvanud kangelastegu!

Mis ütles ükskord Kormits, kui nad kohvimajas ärimehe morali üle vaidlesid?

„Ärimees peab olema terve südametunnistusega. Niisugune, kes ennast süütu tütarlapse pisaraist liigutada ei lase, kui see ennast müüma peab."

Õnnelik Kormits, sina oled aja ja olude järele kohanenud, sinu tõug tõrjub mitmed teised tõud välja ja elab visalt kui tarakan aastatuhanded edasi!

XXXIII.

Päike on veerenud, ometi kord!

Martens istub Roda laua ette ja katsub läbi ämardava aia lehestiku Kundrussaare teele näha. Nii palju olevusi näib teel mustavat, valendavat, liikuvat ja seisvat.

Ta ruttab verandale ja läbi kastese rohu mööda aia nõlvakut pistandi äärde.

Siit avardub üle rukkivälja vaade kogu Kundrussaare teele, kuni see kaugele käänaku taha välja vahele kaob.

Harva tuleb eemal töövankri login kuuldavale ja tüki aja pärast võib musta lähenevat täppi näha, mäe all isegi hobust ja vankrit seleta.

Ta vahib tükk aega pistandi ääres, vahib hinge pidades ja silmi äärmuseni pingutes, jälgib mõne mustava või valendava punkti arvatavat liikumist kuni silme ees virvendama lööb ja naerab siis isegi illusioni üle.

Ta läheb „saali" tagasi, istub laua äärde, aga pea käändub iseenesest akna poole ja lauale pandud sõrmed värisevad.

Laps on magama pandud, kasvatajagi läheb eesriide taha; söögilaud on kaetud ja teenija vaatab Antsu toast üle ukse.

„Kas herrad söövad nüüd või?

„Võite magama minna . . . Söök võib lauale jääda", ütleb Martens peaaegu kärates. Või peab ta kaebledes teenija ees ohkama: „Mu Jumal, kus see proua küll on, et ta ei tule! Söök läheb külmaks ja inimesed tahavad magada . . . Ei tule ega tule! . . Et ometi inimene õigel ajal külast lahkuda ei märka!"

Ta läheb kööki, kus Paula talitab, ämbrid ja anumid küürib, lusikaid ja kaussa loputab. Ants teeb seal ka asja ja otsib võimalust neiuga vestmiseks.

Martens istub trepi pingile. Lauda ja talli vahel, Nõmavere seljandiku kaugema otsa kohal on taevas kui verine rõivas ja paar pikajoonelist lillaservalist pilve pinda ripuvad liikumatalt verisel tagaseinal.

Martens pistab käe põue ja surub valutavale haavale.

Ei, ta ei taha kannata! Mis tarvis!

Paula vist täna koju ei lähe . . . Seda parem, pole läbi kastest märja karjamaa minekut!

Oo, see vaene tütarlaps armastab mind, ihaldab mind, mitte Antsu. Miks ei peaks ta oma ilmsüütusega minu valutavat haava võidma!

Seaduski vabandab tegusid, mis tehtud erakorralistes meeleoludes, miks ei ole tema teod praegu kõlbliselt vabandatavad!

Ta läheb õueväravast välja, kõnnib maanteeni ja tunneb enesest kui lendva läbi löövat, kaht inimest üsna lähedal silmates. Ta surub käe rinnale, nagu seisatama ähvardavat südant aidata katsudes ja astub mõne sammu tulejatele vastu. Ta otsib sõnu, ükskõikselt viisakaid, Sanglepa jaoks, aga tunneb alumise lõua vabisevat ja keele köidetuna.

Astub veel mõned sammud mäest alla, tulejaile vastu ja tõstab silmad, kui need ainult mõne sammu eemal, avab suugi mingi tervitussõna jaoks, aga saab sõnad veel ebamääraseks üminaks muuta — tema ees on talumees reha ja vikatiga, kaabulott kuklas, higist läbiimbunud salgud otsal, kõrval käib valge pearätiku ja lahtise lataka sitsjakiga kohmakas naine, komps käe otsas, paljad jalad tatsuvad vaikselt kruusasel teel.

Martens läheb tagasi, teeb õues mõne tiiru, läheb toast läbi aeda, nõjatab uuesti pistandi posti najale. Aia taga rukkis tõmbab rääk mõõdukas rütmis nagu luukammi piisid mööda, pea lähenedes, pea selga pöördes ja kaugenedes; kaugel logiseb vanker ja harva lendab sitikas kõmisevalt undava kuulina mööda. Väljade piirjooned on ämaruses kadunud, mustavad veel ainult aiapuie salgud talude ümber; võib olla on see ilus, võib olla luulelik, aga see kõik on ilus ainult luuletajaile, kes oma hinge valust kapitali löövad; temale on see nagu iga teine valu, eksitav, vaevav, näriv ja piinav. Ta ei mõtlegi andu oma valule ja seda ülista, ta tahab selle ohu vastu otsi rohtu, mitte mingist kristlikust palumisest ja ägamisest, silme taeva poole pöörmisest ega mõnest vaimlisest huvist, mis enese pettuseks nii tähtsale kohale asetakse, et ilm silme eest kaob.

Eks ole ta ju kõik need aastad ennast kindlustanud ja nimelt kõigi hädade ja ohtude vastu. Kudas oli tema ise kord öisel jutuajamisel ärisõprega veiniklaasil mõtteid mõlgutes öelnud:

Inimene, kes vähegi ette näeb, kes ette mõtleb, kes hooletu ei ole ja kes jõuetu ei ole, kindlustab kõige pealt

enese seisukoha. Caesar kindlustas enese oma sõjaväega iga kord, kui Gallias vaenuliste suguharude seas peatas. Inimene on siin ilmas vaenulistest jõududest ümbritsetud ja kõige suurem vaenlane, kõige häbistavam ja alandavam on nälg, vaesus, materialne viletsus. (Ta mõtleb selle juures oma isa peale). Mina ja teie, mu armsad ärisõbrad, oleme kõik tarviliseks pidanud endid kindlusta ja *honny soi qui mal y pense!* (ta tõlkis selle lause vabalt ümber), ja kes julgeb meile sellepärast etteheidet teha! Oleme kindlustatud kõige vastu, siis võime ka inimesesoole kasulikud olla.

Kas ei olnud see kõne enam enese südametunnistuse rahustamiseks peetud?

Ja nüüd, kui ta tõesti kindlustatud enam kui miljoniga — vahib ta lõhkeval südamel siin aia ääres silmad töntsiks ja jookseb kõigi naeruks ühest kohast teise ühe naise ootel, kuna linn ja maa kubisevad neist, kes ihaldaksid teda, tugevat, sirget, julget ja rikast meest!

Homme sõidab ta linna. Ja kui ei rahulda teda üks, siis asutab ta terve haremi, algades neist, kes veel suudeldeski silmad häbenedes sulguvad ja lõpetes nendega, kelle himurat perversiteeti ei piira mingi häbedus, kes andudes on vabad ja julged kui jumalannad!

Ja ta läheb selle otsusega läbi kastese aia toa poole; jalad nõtkuvad ärevusest, meelekohad äritusest lõhkenemas.

Roda tuli harilikult kesköõl, korra vähe hiljemini, korra varemini.

Siis oli vahikord lõpetatud ja tundes, et midagi jämedalt haavavat võib öelda, et ennast igasugustest, isegi kõige hullematest ja uskumatumatest kahtlustustest tagasi ei suudaks hoida, ruttas ta kohe lakka, kui saatjate noorherrade lühikest seisatust mäel, jumalagajätmist ja tagasiminekut on näinud.

Aga otsus homme linna sõita lahtus harilikult üle öö ja seletustki vahekorra üle lükkas ta päevpäevalt edasi, kartes Roda iseseisvust ja julgust, mis seni passivselt avaldunud, aga vääramatuna tundus.

Paar korda nädalas tuli Sanglepp üksi või ühes Püstkukega Selgmäele, Rodale külla, Martensi ainult niipalju tähele pannes, kui seda viisakus käskis. Nad ajasid temaga juttugi, iseäranis just Sanglepp, sagedasti Rodat Püstkukega kaasikus või välja ümber või aias eemale jättes, sellega just nagu õigust omades teinekord Rodaga kahekesi jääda. Alles hiljemini kõike meelde tuletes hakkas Martens aimama, arvas vähemalt aimavat, et see jutuajamine algusest lõpuni selleks oli, et enese üleolekut ärimehest, viimase all pool, madalamal astmel seismist mõista anda ja alla kriipsuta.

Ta rääkis alati pool naljakas-tõsisel toonil, kulme tähtsalt kõrgel hoides, aga kahekesi rääkides oli naljakas toon kõrvalisem ja kõik mis öeldi, näis tõekspidamine olevat, kuigi üleoleva skepsisega segatud. Ta jutustas palju, vaikust nagu viisakusetaks pidades või kartes, et sellest Martens nende vahekorra piinlikkust võiks lugeda. Oh ei, nende vahel on kõige parem vahekord, kõige seltsimehelikum ja sõbralikum, mis ühe kooliõpetaja ja koolipoisi, meistri ja õpilase, õpetaja ja jüngri vahel võib olla!

Ta rääkis järjest, Martensi poolt ainult väikesi vahemärkusi lubades, ja näis nagu loomulikuks pidavat, et õpetaja, meistri asi on rääkida, õpilase, jüngri asi aga kuulata.

Näituseks algas ta arutust ärimehest üleüldse. Olles tingimata tarvilik praeguses seltskonnakorras, on siiski see elukutse üks neist paratamatutest nii seltskonnale kui ka üksikule isikule, kellel pole kätki pandud andeid mingiks loovaks tööks. Muidugi ei või sellest järelda, et see elukutse kudagi alandav oleks, oh ei, keegi ei pane ju ise andeid enesele kätki! On nüüd niisugusel isikul erakorraliselt energiat, siis koondub see energia ettevõtte alaliseks suurendamiseks, mille taga on siiski tõukejõuks mõte ikka rohkem kapitali kokku kuhjata.

Mida rohkem inimene varandusliselt kindlustud, selles oma jõudu tunneb (milles ka teatud jõud, kuigi toores, materialne jõud kahtlemata peitub!) seda enam tunneb ta

teised jõud, vähemalt need, mis ei ole rahakogumisele sihitud, ülearused olevat. Sellest see kunsti, kirjanduse ja teaduse põlgamine ärimeeste poolt. See on muidugi haruldane nähtus ja austus- ning imetlusvääriline asi, kui keegi ärimees kunsti ja kirjandust, kunstnikka ja kirjanikka üleüldse tunnustab.

Ehk ta algas juttu, Martensiga kahekesi olles, tuleviku seltskonnast, kus oletatavasti äriline tegevus, — tarbeainete muretsemine vahetalitajate kaudu — täiesti kadunud ja kus igasugune mitteloov töö minimumini viidud. Siis tekib võistlus alles loovas töös ja siis alles hinnatakse tõsise loova töö tegijat, kunstnikku, kirjanikku, teadusmeest, ülesleidjat. Meie aga, arutab Sanglepp, oleme arad ja abitud eelkäijad, varajased pääsukesed, kes ühiskonnas peavad elama, kus neid ei tunnustata, kuigi nad selles nii tarvilikud. „Oleme sellepärast õnnelikud, kui meie hulk kasvab ja oleme õnnelikud, kui praeguses ühiskonnas juba inimesi leidub, kes meie olemasolu vähemalt lubatuks tunnistavad.“

Ehk Sanglepp pöörab korraga jutu Medici peale.

„See ideal on iganenu, kus vürstid — ka rahvavürstid nende sekka arvatud — kirjanikka ja kunstnikka enese ümber koondasid. See sündis sagedasti enam hiilgusepüüdest kui kunsti harrastusest. Hiilgaval vürstil pidi peale paljude teenijate, peale ihu-arsti, koja-astrologi ja kojapreestri ka kojaluuletaja ning -maalija olema. Muidugi pidi see oma andega vürstikoja hiilgust täiendama, tema kuulsust kaugele kandma, tema nime surematuks tegema.

Ei ole seisukorda, mis kirjaniku või kunstniku peale demoraliseerivamalt mõjuks, kui niisugune vürsti armust ärarippuvus.

Teie nimetasite Medicit . . . Tema oli erand selle poolest, et ta olles ärimees ka luuletaja ja haruldane iluduse- ja kunstiarmastaja oli.

Tema istus omaaegiste vaimukangelaste hulgas nende väärtuslisena, neist mitmest kõrgemana. Tema lauda istes ei alandanud ennast tolle aja suuremad vaimud.

Vürstid on moest ära. Mitte nende peale ei tule praeguse aja kirjanikul-kunstnikul toeta, vaid rahva peale, nimelt selle teadvuslisema ja enam-haritud kihi peale. Kudas võikski see meie demokratlisel ajajärgul teisiti olla! Kui enam ministridki vürstide armust ära ei ripu, kudas peaks neist vaba kunstnik ära rippuma!

Sellepärast oli ka minul kodumaale tulles esimene mure koonda kõiki loovaid jõude kunsti alal ja tiheda reana edasi tungida. Teaduslisem, intelligentsem osa rahvast peab meid toetama, mitte mõni rikas Mäcen."

Ja muljet pehmendes lisab ta kohe juurde:

„Iseenesest mõista on meile iga kodaniku lahkus rõõmustav niipalju kui see meid ei kammitsta . . . Olles ärarippuv, peaksime oma vaateist morali kohta loobuma ja väikekodanlusele truudust vanduma. Ilma et tahaksime olla ebaharilikud, extravagantsed, peame ometi salgamata ütlema, et väikekodanlane, võib olla, poolesaja, saja aasta pärast selle õigeks tunnistab, sinna jõuab, kus meie oleme tänapäev . . . See on ka arusaadav — meie julgeme oma mõtteid lõpuni mõelda — väikekodanlane peab, et ära elada, poole tee peale oma mõtteid peatama, neile rauad suhu panema ja loogiliste konsekventside tegemisest loobuma — et elada..."

Sanglepp unustas niisuguses vestes isegi oma moderni stiili iseäraldused, unustas lõpupoole ka skeptilise näoilme ja avaldas oma mõtted otsekohesusega, mis usaldust tema tõekspidamisse äratas; aga sellepärast ei olnud Martensil kergem kuulata.

Nüüd selgus temale nii palju, mida ta enne ainult tumedalt aimas. Mis peaks ta tegema, et need tema eneste hulka võtaksid? Seda ei ole küllalt, et ta huvi tunneb selle vaimlise seltskonna vastu. Vist nõuavad nad tsensusena loomist mingil alal. Peaks tema siis luuletama, või mõne novelli kirjutama, või essee?! Et see kõlbmatuna, alaväärtuslisena ja vaimuvaesena üheks koosolekuks Kundrussaares naeruainet annaks?! Ammu see oli kui Sanglepp talle kaebas:

„Vähe andeid, vähe individualiteeti on meil, haruldaselt vähe! Olen lugenud albumi jaoks saadetud tosina tooteid läbi — kas shablonilikud, värvitud, individualiteedita, või arenematu, harimatu anne ja individualiteet... Arwatakse ikka veel, et kirjanduse alal igaüks midagi luua võib, tarvitseb ainult sulg kätte võtta . . . Ei mõisteta arvatagi, kui palju enne ennastsalgavat tööd tehtud, maitset haritud, stiili arendatud ja isegi harjutatud . . . Ma saan vana Rooma luuletajast aru, kui ta ütleb: „*Odi profanum vulgus et arceo*", kuigi ma esimest poolt sellest ütelusest omaks ei võta. Aga vähemalt eemale hoida profanidest, et mitte nende sarnaseks saada, seda ei või keegi demokrat meile ka süüks panna! Loomulik enesekaitse tung sunnib meid kirjanikka-kunstnikka profansest hulgast võimalikult eemal hoidma . . ."

Viimane osa sellest seletusest äratas Martensis sala rõõmu. Nad põlgavad neid, kellel puudub peen maitse ja kunstist arusaamine! Nad põlgavad, tähendab, rahvast, suurt hulka?! Sinna võiks aga mina minna, seal tööle hakata ja neile ilumaitsejatele sellega vastu astu!

Las jäävad nad kõrgema kihi maitse rahuldajaks, mina astun alla rahva juurde, vaeste, harimatute hulka, seal on mind tarvis.

Aga kohe tekkis ka kahtlus: kellena lähed sa sinna? Spekulandina? Miljonärina?

Püstkukk rääkis Martensiga kahekesi jäädes, peaasjalikult maalikunstist ja tegi sellejuures näidete abil selgeks, missugune vahe, missugune taevakõrgune vahe on hariliku sureliku ja kunstniku vaatevõime vahel: kus surelik midagi ei näe peale realsete igapäevaste asjade, seal näeb kunstnik elavaid olevusi oma iseloomuga, oma temperamendiga oma liikumise või ka seismise rütmiga, oma tundmuste ja kiredega. Kus surelik näeb mõnda harilikku värvi, seal näeb kunstnik tervet jumede sinfoniat, üleminekuid, varjundid.

Ja kui Martens julges tähenda, et modernide kunstnikkude maalidel värvid sagedasti ebaloomulikud olla, valge asemel sinine, sinise asemel punane, punase asemel roheline, küsis Püstkukk:

„Mis karva on see lepik seal välja taga?“

„Haljas roheline“, vastas Martens ja vaatas imestanult kunstniku otsa.

Nüüd sünnitas Püstkukk oma esimese sõrme ja pöidla otsa kokku pannes rõnga, vaatas selle läbi lepiku poole, pani siis selle rõnga Martensi silme ette ja küsis vaikselt huuli kokku pigistes, igat häälikut nagu lõigates, väga tõsiselt:

„Aga nüüd?“

„Ikka roheline“, vastas Martens.

„Seep' see on, et enam roheline ei ole, vaid sinine“, vastas Püstkukk naerates ja ise veel kord läbi sõrmist rõnga vahtides.

Ka Martens naeratas ja Püstkukk seletas pikemalt, kui palju kunstnikkudel sellepärast kannata tuleb, et neist ja nende töist aru ei saada, et hulk, mass — ja sinna ka kõik mittekunstnikud arvatud — neist liiga kaugel taga olla.

Siin julges Martens, kes eriteadlaste ees harilikult vaikis, naljates tähenda:

„Ehk on kunstnikud meist liiga kaugel ees?“

„Tahate vist öelda, meie ei peaks liiga kaugele ette ruttama?“ küsis Püstkukk ja vastas siis salvavalt naerata katsudes:

„Teie ei kahjatse ometi, et mõni teadusmees omal ajal liiga kaugele on jõudnud . . . Nii ei või ka meie liiga kaugele ettejõudmisest kahju karta.“

Ja vähe aja pärast jatkas ta:

„See on juba meie saatus, kaasaegiste poolt halvasti hinnatud saada, aga peab trööstima end sellega, et järelilm meid õiglasemalt suudab hinnata.“ Viimased sõnad ütles ta kurvalt, nagu mõista andes kui palju kunstnikkudel

kannata tuleb kaasaegse massi mittemõistmisest ja arusaamatusest."

Ehk ta rääkis mõnest uuemast kunstnikust, kelle nime Martens veel mitte kuulnud ei olnud; nimetas seda üheks väljapaistvaks meistriks, kahjatses, et Martens teda ei tunne, seletas pikalt tema tööde omadusi ja arutas selle juures koolidest ja stiilidest, sisemistest konfliktest kunstniku hinges, mida mitmete stiilide vahel kõikumine toonud, ja lõpulikku ülesaamist kõigist neist ning iseenese leidmist.

Martensil oli jälle võimata kaasa rääki; ta ei tunnud kõne all olevat kunstnikku ja koolid ning stiilid olid talle nii vähe tuntud, et ta vastuseletustest loobuma ja kõike seda puhta rahana vastu pidi võtma, millega Püstkukk ta üle kallas.

Martens oli, hoolimata sellest, et mõlemad külalised teda asjatundmatuks, obskurandiks, profaniks pidasid, ometi neile tänulik, et nad teda Selgmäelgi oma seltskonnas sallisid ja sellega võimaluse andsid Roda lähedusse jääda, teda silmas pidada, tema järele valvamise võimalda. Tõsi küll, aegajalt kõndis Roda Sanglepaga kahekesi, jäi isegi õige kaugele maha temast ja Püstkukest, mil puhul Martens käigu võimalikult aeglaseks jättis ja põhjust leidis seisatuseks, olgu või sandalist liivatera välja koputuseks, mis sinna ju igatahes sattuda võis, kui mitte nüüd haljal rohul välja ääres, siis varemini.

Suuremeelselt kutsus Sanglepp Martensi äri-ühisuse liikmeks, kuhu juba mitmed intelligentsed rahamehed tuhandaid annud. Ühisuse otstarve olla kõigeparemate kirjanduslisle teoste kirjastamine. Martens oli nõus, kuigi ta iseeneses mõtles: ainult rahaga lastakse mind osa võtta . . .

Õhtupoolsel kohvilaual või õhtusöögil (võõrad tulid kaunis vara ega olnud neil minekuga ruttu) võis Martens nendega ja Rodaga ühes istu ja tähel panna pilkusid, mis tema naine oma arvatava sümpatiaga vahetas ja ilmete muutusi, kui nad teineteisega rääkisid,

Ta katsus kokku võtta kõike omi tähelpanekuid ja järeldusi teha kõigist oma vaatlustest ning ettetulnud tõsiasjust; aga harilikult olid otsused kõikuvad, muutusid meeleoluga, mõni äkiline kihk tegi nad kohutavaks, aga sagedasti kahtles ta kõigis oma kahtlustes ja katsus ennast uskuma panna, et kõik tema kannatused tulevad haiglaselt-erutatud ettekujutusest.

Muidugi on Roda iseseisev naine, hoopis lahkuminev harilikuist, on enam arenenu, ei võigi siis oma samme ise nõnda piirata ega piirata lasta, ei või ennast kitsenda ega kitsenda lasta kui teised, kes mehe kõhu eest ja kehakatte paikamise eest hoolitsevad ning haudujate kanadena või rasva-anidena kodus istuvad.

Roda tarvitab enam õhku, liikumist, seltskonda, nimelt omasarnaste seltskonda; kahtlemata on temalgi ühed inimesed sümpatlikumad teistest ja temagi hingest käivad läbi vaikiste unistuste hood — aga ta on tasakaalus, on korrekt, on intelligent; kudas võib arvata, et tema enese unustaks! Ei, ta on naine, on Martensi naine, seda ta ei unusta ja teatud mõõdul seob teda ka tänutundmus mehe vastu, kes talle elumõnususi ja vaimlise tegevuse võimalusi enam annud, kui ta seda kunagi loota oleks võinud.

Aga sarnane enese trööst ei löönud kauaks ette, ta tuli kui päike vihmasel ajal pilvede tagant, kadus kiireste ja siis ei näinud vesikaarest voorivail pilvil lõppu olevatki.

XXXIV.

Üks sündmus suurendas kahtlusi ja süvendas kannatuste piina.

See oli ühel õhtul pärast piinarikast valvust naise järele, kelle minekut Kundrussaarele täna oodata oli (mõni päev ei olnud ta seal käinud) ja rahutut ootamist, et Sanglepp ja Püstkukk tulla võivad.

Aga päev lõppes ainult äreva valvamise ja ootega, Roda ei läinud ja võõrad ei tulnud. Pere tuli töölt, karjatüdruk käratses õues mullikatega, mehed talitasid hobuseid, Paula askeldas köögis, söödi õhtut ja kobitseti varsti magama, sest ööd olid lühikesed.

Martens sõi õhtust Rodaga, kes närvilikum näis olevat kui harilikult, kelle pilk erevuses ühelt asjalt teisele näis eksivat ja siis enesesse pöördus, välisilma unustes. Ei kõneldud midagi, söödi kärmesti, tõusti üles, Roda vaatas korra laulu ümisedes aknast välja, istus siis laua äärde, seadis asja tegemiseks raamatuid teisiti riita ja jäi siis toolile istes läbi lahtise akna aeda vahtima.

Martens tundis õhus nagu elektrit, sai ka rahutuks, ringis „saalis“ mõne korra ja läks siis õue, katsus talitust lõpetava Paulaga naljata, vahetas Antsuga, kes viimasel ajal nukras meeleolus näis olevat, mõne sõna, käis korra kaasikus ja ronis siis lakka.

Taavet oli juba oma asemel.

„Ei tule uni?“ küsis Martens, mingi seletamatu rahutuse unustuseks rääkimist tarvites.

„Või ta järsku tuleb.“

„Või ei lase mured magada?“

„Need on vist rikastelgi, saadik siis veel meiesugustel“, vastab Taavet.

„Oi jah, need on rikastelgi,“ katsub Martens naljata. „Või sellepärast oletegi rikkaks saamise vastu?“

„Oh ei, ma võiks siis taevalikumate asjade peale mõelda, mitte selle peale, et ema vaestemajasse ei pruugiks minna ja venna lapsed kerjama.“

„See on ju muidugi kurb“, ütleb Martens ja pärib lähemalt Taaveti ema ja venna seisukorra järele. Need olla kuski saunahurtsikus, mis vihma ega lund ei pidada. Pikemalt Taavet sellest rääkida ei taha, tähendab ainult, et vaesus üleüldse huvitav kõneaine ei olla.

Äkitselt katkestab Martens jutu ja jääb kuulatama. Polla jookseb haukudes õuest välja, jääb aga varsti vait.

Martens tõmbab pintsaku selga, ronib aluspükste väel lakast alla. Õues ei ole hingegi ja koergi ei ole tagasi tulnud. Martens läheb aida trepile, peatab seal, avab siis tasakesi ukse, astub sisse ja võtab ukse tagant kaheraudse jahipüssi. Siis hiilib ta õhtupoolsest õue väravast kaasikusse ja varjab enese jämedate tüvede taha. Läbi pistandi pole aias midagi näha; tarvis lähemale minna. Ühe kase tagant teise taha astudes hiilib ta pistandi äärde. Siis pistab pea tüve tagant välja ja hakkab vahtima.

Midagi mustab all aia taga rukki ääres, arusaamata kas sees või väljaspool pistandit. Ta hiilib veelgi lähemale ja kükitab hunikusse pandud kivide taha.

Õige, pistandi taga seisab keegi püsti, vist Sanglepp ja seespool seisab teine, muidugi Roda. On tasast kõnetki vaevalt kuulda. Polla magab Roda lähedal rohu peal.

Sõnad ei ole arusaadavad, aga Martens kujutab neid ette, kõige ilusamaid, kõige hirmsamaid. Ta kükitab tükk aega, kuni jalad põlvist nõrkevad; aga jutt ei näi lõppevat. Ta istub kivide peale ja kuulatab jälle tükk aega — vaevalt on häält kuulda, sõnu aga mitte.

Martens tunneb kivi külmust pükstest läbi tungivat ja nüüd alles märkab ta, et ainult aluspüksid jalas. Ah ta on ju vahi peal, on truult vahi peal; on seal tähtis, kas kintse ühe- või kahekordne rõivas katab!

Nüüd ei ole tal enam tunnistusi tarvis, homme räägib ta Rodaga, räägib selgesti ja otsustavalt.

Ja Martens on isegi rõõmus juhuse üle, mis asja kiirendab ja ühele poole viib.

Aga jutt ei näi lõppevat. Kui lähedale on nende näod teineteisele! Sanglepp (see ta on muidugi!) on oma käed laiale ajanud ja hoiab kummagagi ühest kaelani ulatavast posti otsast kinni, rinnuli pistandi vastu nõjates.

Roda õlg on kõrval oleva posti vastu. Tal on rätik ümber piha, see rätik vist, mis Martens talle pealinnast kingituseks toonud, sel korral, kui Alakasega tuttavaks sai . . .

Neil ei näi meeldegi tulevat aega. Seda peaks neile meelde tuletama. Aga kudas! Kas karata kivihuniku tagant, hoolimata valgetest pükstest, ja karjuda: „Kurjoh, võtke mu naise kimbutaja kinni!" Äratada terve talu üles ja alata tagaajamist?

Korraga tuleb tal külm raud põlvedel meelde. Oo, see abinõu on ilusam ja vägevam. Üks väike ehmatus ei riku veel noorherra ega ka Roda tervist. See ülendab aina suveöö luulet ja toob üleelamistesse mitmekesisust.

„No Romeo, ära ehmata!"

Martens tõmbab vedrust. Ämaras vilgatab tuli ja pauk lõikab öö vaikusse, kaugelt tagasi kajades.

Aiast kuuldub lühike hele karjatus, Polla kukub metsikult haukuma, õues kuulukse uste kääksumist, naabritaludeski on koerad rahutuks saanud.

Martens jookseb küürakil õue värava poole kui süüdlane poisike, keda rumala tembu eest karistus ootab. Õues tuleb talle Ants vastu, nagu ta voodist välja karanud, särgi ja aluspükste väel. Taavet on lakast maha roninud, Paula vaatab aida ukse vahelt.

„Ma niisama . . ." ütleb Martens. „Seal oleks nagu keegi olnud . . . Tõmbasin hirmutuseks paugu õhku. Ega see ülearune ole, kui teatakse, et püss majas ja seda lahti juletakse lasta."

Ants näib aga pahane olevat, ei lausu sõnagi, sügab turja pealt särgi kaeluse alt ja läheb tuppa.

Martens ronib lakka.

Kui aga külakoerad vaikisid, Taavet jälle raskesti hingas ja õues kõhkugi kuulda ei olnud, tõmbas ta riided selga, ronis uuesti lakast maha ja hiilis aida ukse taha, selle ukse taha, mis ta riivis teadis olevat.

Vist on tema koputusviis Paulale ühest korrast meelde jäänud, — ei küsitagi, kes seal on, uks läheb praokile ja Paula vaatab välja.

„Lase mind natukene sisse", ütleb Martens kindlasti, nagu oleks tal midagi tähtsat ees.

Paula ei räägi vastu, taganeb sisse, laseb Martensi järele ja tõmbab tugeva riivi uksele seestpoolt ette.

Käsikaudu kobades leiab Martens voodi.

Tal ei ole himu, tal ei ole kirge, ei vähemat loomalistki instinkti; on ainult tahtmine kätte tasuda, mitte mõõtu mõõduga, vaid kuhjaga.

Ta on sõnata, külm ja õrnuseta kui murdja. Ta ei lähene kui armastaja, ta tungib kallale kui kiskja.

See on neiule võõrastav ja kohutav. Ta paneb vastu, esite vaikse õrnuse ja laitva etteheitega, siis aga oma sitkete lihaste jõudu pingutes, külmalt lähenejat eemale tõugates ja viimaks, toorust märgates, tugevaid hoope andes, väänates ja murdes.

Kui aga Martens veel lähenemise katseid kordab, tunneb ta neiu korraga kummuli käänavat ja nutma hakkavat.

Märtens jääb silmapilguks kuulatama, käed veel neiu ümber, katkestab siis järsku oma katsed ja istub voodi veerele.

Paula on kummuli ja nuutsub vaikselt.

Martens otsib ta pea üles ja silitab tasa üle juuste.

„Olen ma teile vastumeelt?“ küsib ta lähemale kumardes.

„Te olete kui metsloom“, sosistakse läbi nutu.

Martens silitab veel tema juukseid ja nuutsumine jääb pikkamisi vaikseks. Neiu kuivatab palanguga silmi ja pöörab näo ette poole. Martens heidab tema kõrvale pikali, otsib tema käe ja silitab selle koredat selga.

„Armastate minu venda?“ küsib ta viimaks.

„Ei“, vastab neiu.

„Aga Antsule olete armas?“

„Võib olla“.

Tükk aega läheb vaikides.

„Tulge minuga ühes linna“, ütleb Martens viimaks.

„Mis sinna?“

Martens ei vasta selle peale, aga ütleb vähe aja pärast:

„Ehk läheme kuhugi kaugele maale, ostame tüki maad ja elame."

„Teil on ju provva ja pere."

„Aga siis tuleksite, kui ma üksi oleks?"

„Teie olete saks ja mina harimata külatüdruk."

Vaigitakse.

„Läheksite Antsule, kui ta teid enesele naiseks tahaks võtta?"

„Ta võiss mõne peretütre võtta", vastas neiu põigeldes.

„Aga nii vastumeelt ta teile ei ole, et temale mingil tingimisel ei läheks?"

„Ega's igakord seda saada, kis meeldib. Siin minnasse ja võetasse ikke änamasti ilma armastuseta, võib olla, et teil linnas sii asi teisiti on."

Martens ohkab.

„Jääte veel kauaks maale?" küsib Paula.

„Ei tea."

Jälle vaigitakse.

Martens silitab neiu juukseid, paneb siis käe kaela ümber, tõmbab lähemale ja suudleb.

„Mina meeldin teile?" küsib ta siis tasa.

„Mis te nõnna küsite!"

Etteheites kuuldub salajane rõõm.

See rõõm äratab Martensi. Oleks ka temas niisugune rõõm ja unustuse võimalus! Meeles on ainult see teine naine, kellele ta ükskõikne, kelles ei ärataks vist seegi vähemat kadedust, et ta praegu ilusa neiu kõrval.

Ja ta hakkab mehaniliselt Paula juukseid ja palet silitama, unustes, kelle kõrval ja kus ta on, et see siin tema suudlusi ihaldab, neid lubamatuks ja keelduks pidades. Ta unustab Paula ja otsib väiteid, kudas veel homme oma naist süüdista, talt lõpulikult pärida kuhu ja kui kaugele ta õige minna ja keda edaspidi oma meheks pidada mõtleb: kas seda, kes teda oma majas peab, kes talle elumõnususi ja töötamisvõimalusi annab, või seda, kellega ta öiseid kokkusaamisi korraldab?

Homme peab talle Roda otsustava vastuse andma.

Et aga öö läheks rutemini ja akna auguke aida seinas lööks heledamaks!

XXXV.

Läks mööda mõni päev, ei leidnud juhust Rodaga rääkimiseks.

Siis oli tarvis linna sõita ja seal läks mitu päeva. Oli tehtud uusi operatsione, müüdud ja ostetud, vormitäitmistel oli Martensil tarvis juures olla.

Kodus laual leiab ta tugevast paberist piduliku ümbriku . . . käekiri on tuttav . . . Kudas iga asi käed värisema paneb!

Kihlakaart . . . Iris ja Asper! . . .

Iris ja Asper! . . .

Martens istub toolile ja vaatleb oma tundmusi.

On mul midagi selle vastu? Kahtlemata leiab Iris selle mehe minust ausama olevat. Ja intelligentsema. Ja hakkab alles teise kõrval mind õieti hindama — madalamalt!

Ja Asper ei põlanud teda, kui minu endist armukest? Ta ei pidanud Irist armukeseks, vaid naiseks.

Martens oli nad ise tutvustanud, veel siis kui ta ühendust Irisega ilma ees ei häbenenud, kui ta seda trotslikult kõigile nähtavaks tegi, vormilikka ühendusi prostitutsioni sanktsioneerimiseks nimetas.

Ta oli Asperi kutsunud Päikese uulitsale Irisele valmistatud kodusse ja praegu tagasi vaadates näisid need õhtud ühed ilusamatest, kus Asper pianino ees istus ja sundimatalt, unustes koha ja aja, klassikuid mängis, selles järjekorras nagu ta meeleolu oli, ehk vabale ilutsemisele andus, unustes koha, unustes kuulajad.

Lumivalge lae all põles punaka helgiga lamp, avara kabineti seinad olid tumepunaste tapeetega kaetud, põrandal

tumepunakad vaibad, mööbel tumepunane. Martens on sohvanurka laskunud, pea rinnale vajunud, kulme vahel korts, pilk enesesse pöördud.

Iris istub lähedal madalal toolil, pea visatud hoogsalt üles, kulmud kõrgele tõstetud, pilk kaugel imelist pilti vaatlemas, mis Asperi mäng kujutusse kutsus.

Ühe kuulsa tantsijanna plastilist etendust nähes oli Iris tahtmist avaldanud muusika mõtet tantsus kehasta. Ta oli alati ilusate liigutuste jumaldaja olnud ja õppides laua äärest puhkeks üles tõustes alati vaba liigutusi teinud, ning seisendit võtnud, mis sisemisi üleelamisi pidid kehastama. Nüüd hakkas ta Martensi ja Asperi heakskiitel päevatööst vabadel tundidel tuttavaile muusikatöile plastilist tõlgitsemist otsima, nende mõtet kehalistes seisendites ja liigutustes avaldama. Tal oli annet sellel alal ja Martens Asperiga rääkisid hilja õhtul koju minnes andelisest ja tulehingelisest neiust imetlemise ja austusega.

Oli rääkinud enam Martens, Asper oli vaikinud nagu harilikult. Võib olla oli ta juba siis salajas armastanud Irist, aga ta pidas Martensi vahekorda neiuga omas otsekoheses lihtsameelsuses abieluks ja tegi sellest oma ausameelsuse kohaselt järeldusi.

„Astud uude abiellu?“ oli ta Martensile uulitsal vastu tulles öelnud, kui see oma kihlusest Rodaga vormilikult teada annud. Ja salarõõmugi oli seekord Asperi näol märgata.

Omas südames on Martens Irise valiku üle vaikselt rõõmus. Ainult võrdlemise kartus teeb ta rahutuks.

Aga oodaku Iris veel! hüüab Martens iseeneses. Veel ei ole ma viimast sõna öelnud! Veel on vara minu üle lõpuotsust teha!

XXXVI.

Ta sõitis linnast hommikuse rongiga välja ja jõudis õhtuks Selgmäele.

Roda ei olnud veel kodus. Juba hommikupoole olid Sanglepp, Püstkukk ja veel üks noorherra sinna tulnud ja Rodat ühes võttes sinna kaugele metsa läinud, mis loodepool pika müürina sinas.

Martens peatas silmapilgu kesk „saali" kasvataja ees ja peas hakkasid tal ühel ajal katkendlised kujutuspildid metsas kõndijatest välkuma ja süüdistused abikaasa vastu kostma, teravamad ja hoolimatumad kui iialgi enne. Siis tundis ta enese näol kasvataja kohkunut pilku, sundis enese liikuma, lapsega naljatama ja teenijalt talutööde käigu järele pärima. Ta istub lauda, sööb ja naljatabki; jutustab Antsule, kes töölt tulnud, linna uudiseid ja kuuleb iseeneses nagu trööstivat hüüet:

Nüüd tuleb kohus, nüüd tuleb kohus, õiglane aga halastamata!

Aga hääl ei olnud rääkides kindel, katkes sõna keskel ja värises äraandlikult. Tuli sõnu jätkata, uuesti öelda, jõudu kokku võttes.

Siis ununeb kõne kõige huvitavamal kohal, ta näeb salapärases pimeduses kõrge metsa all lookleval raal üht paari — Rodat Sanglepaga, — vaikides minevat, silmad maha löödud, sest et südames mõlemil iha, mida enne avaldamist häbenetakse, mille olemasolu varjata katsutakse, mille avaldamine aga läheneb looduslise paratamatusega.

Teine paar on kaugele jäänud — eks mindudki selleks neljakesi, et paaridesse jagunemine võimalik oleks, et Sanglepp saaks Rodaga jääda kahekesi!

Sanglepp käänab Rodaga üksikult raalt kõrvale, eksib puie sammastiku ämaruses tiheda võsastiku vahel ja otsib mingit laastikku. Nad peatavad viimaks väikesel rohuplatsil, tüvedest ja põõsastikust piiratud, kümned verstad kaugel inimestest, sinine lagi kitsaste seinte üle.

Kas siin? küsivad nad sõnatult, teineteise otsa vaatamata; aga veel on häbelikkus äravõitmata ja nad lähevad edasi. Otsivad teise laastiku, veel varjatuma, veel üksildasema,

veel veetlevama teineteisele andumiseks . . . Kas siin? küsib Sanglepp ainult mõttes.

Ja Roda loeb ta mõtteid, kuuleb oma kõrvas ainult lainetava vere kohinat ja vastab mõttes: „Ma ei jõua edasi minna . . . Halastage . . ."

Martens kargab söögilauast üles, suutäit leiba pooleli ja piimaklaasi tühjendamata jättes.

Ta ruttab pistandi äärde, kust Kundrussaare poole näeb; aga teel pole kedagi ja ta ei tea üleüldse, kust poolt nad täna tulevad.

Ta vahib silmad valusaks ja pöörab siis verandale, istub pingile ja laseb pea põlvile toetatud kätele vajuda.

Nii siis: kohus, kui mitte täna öösel veel, siis homme!

Aga temal, pealekaebajal ja kohtunikul, on see raskem oodata kui kaebealusel.

Ta kuuleb õues hääli, kargab üles ja jookseb läbi tubade ja köögi trepile.

Paula ajab üht vasikat käratsedes lauta, Taavet paenutab vikati tera, nagu tahaks seda murda ja Ants räägib Steiermarki vikatite headust.

Missugused asjad võivad inimesi huvita! Nad ei aimagi, missugune suur kohus tulemas, nende meelest on sarnased asjad vist tähtsuseta!

Ta läheb väravast välja, mööda kaasiku alust edasi. Kas nad vahest siit, Metstaki teed mööda ei tule, metsast otsekohe heinamaade ja väljade vahelt silmalt läbi lastes?

Martens tuleb kaasikust tagasi ja läheb läbi õue maantee äärde mäele, kust kaugele kahele poole näha. Aga siingi liigub ainult harv hobusemees või üksik heinaline ruttab koju poole, vikat ja reha seljas.

Täna on vahiteenistus iseäranis raske ja erutav: tuleb jooksta siia ja sinna poole, teadmata kust tulejaid oodata. Tema, miljonär, peab nii ärevalt väljas valvama!

Täna ei tunneks ta vähematki etteheidet südametunnistuses, kui ööseks aita Paula juurde läheks; isegi Ants annaks talle seda andeks, kui pilgu saaks heita tema südamesse.

Oli juba kaugelt üle kesköö ja Martens parajasti aias pistandi ääres Kundrussaare poole vahtimas, kui Polla õues haukuma kargas ja maantee poole väravasse jooksis.

Aa, ümberkaudseid metsa- ja külateid mööda vist Nõmavere poolt maanteele tulnud! mõtles Martens. Siis näeme veel noorherrasid mäest alla minevat. Ta jäi pistandi äärde, end tiheda põõsa taha peites, et toa aknast näha ei võidaks.

Toas kuuldakse ustest käimist, Martens hingab kergemalt. Siis näeb ta kolme tumedat kogu mäe all rukki taga teel Kundrussaare poole minevat ja arvab Püstkuke lamedat naerugi kuulvat.

Vahikord on tänaseks mööda ja Martens otsustab, alandust meelde tuletes, mis ta ootes ja siit sinna jookstes üle elanud ning ärevust, mis teda kui halltõbi mitu tundi raputanud: — täna peab see viimane kord olema!

Ta mõtleb toast läbi minna ja Rodale otsa vaatamata ainult ühe sõna ütelda, häälega, mis kõlaks kui maha maetud kell, mis õnnetust kuulutes kõmisema hakkab: „Homme!!"

Aga ei, ka seda mitte. Naise mõistus on sofistliste mõtete leidmises saatanlik. Mis Roda öösel kõik enesevabandamiseks välja ei mõtle, ja homme peidab ta end nende osavate väljamõelduste kui liivamäe taha, millest isegi teravad kuulid läbi ei lenda.

Ei, ta läheb aiaväravast õue ja ronib lakka. Aita mineku leiab ta täna ebasündsa olevat, niisuguse suure päeva eel ei pea kellelgi temale midagi ette heita olema, isegi enese südametunnistusel mitte; see olgu puhas kui armulauale minnes.

XXXVII.

Ta kuulis hommikul Taaveti tõusmist, uinus veel üürikeseks ja tuli juba kella kuue ajal lakast alla.

„Kos sa täna minna tahad?" küsis Ants toa poolt tulles.

„Ei kuhugi, uni läks ära, arvasin, et juba keskhommik on.“

„Jah, nõnna sii on: kis magass, sel pole und, ja kellel und, sii peab tõusma“, õhkab Ants, väravast välja minnes.

Kui pikkamisi täna päike kõrgemale tõusis, kaste kuivas ja kui hilja inimesed „saalis“ ärkasid.

Perel tuli keskhommik õigel ajal, aga Martensi teenija oli siis vaevalt sängist väljas, last kuuldi esimest kord alles häälitsevat ja Roda oli veel voodis.

Kui viimaks teenija Martensile sõna aeda tõi, et kohv laual, lisas ta juurde: „Proua magavad veel.“

Martens läks, uksi kõvasti kinni tõmmates tuppa, rääkis teenija ja kasvatajaga kõvasti, et Roda ärkaks, kui ta veel magab.

Vist oli ta ärkvel, hingamist ei olnud kuulda, aga see imelik ennem nägemata peitujäämine ärataski Martensis kahtlust.

„Ei julge mulle silmi vaadata“, mõtles ta ja sai kindlamaks oma otsuses — kohut mõista õiglaselt ja halastamatalt!

Aia alumises nurgas, maantee pool oli külgedelt noortest kuuskedest ümbritsetud istepaik ümarguse laua ja pinkidega.

Selle koha oli Martens välja valinud „kohtukojaks.“ Rukis kahises tasakesi selja taga, lehtede vormitud varjud mänglesid pleekinud ja lõhkenud laual, varblased sirtsusid põõsastes.

Kell oli üksteist, kui Martens õues otsuseks tegi kohtu algusest teada anda. Ta läks „saalist“ läbi ja ütles Rodale, kes juba kohvi oli joonud, riides ja laua juures seistes nagu midagi otsis või korda seadis.

„Ole hea, tule natuke aeda.“

Ja ennast julgustes, kaugeid asju rahustuseks meelde tuleta katsudes läks ta ees aia nurka „kohtukotta.“

Sõrmedega laua vastu põristes katsus ta „Torreadori“ vilista, aga huuled olid imelikult kuivad ja heledate helide vahel kostis paiguti ainult tume vihin.

Roda tuli; ei tulnud kohe kui sõnakuulelik teenija, ei lasknud ennast ka jonnakalt kaua oodata.

Tal oli valkjasvahane Hiina siidist õhuke kleit seljas, mille vormilihtsust Martens kohtlaseks pidas: kael oli kaugelt paljas ja terav väljalõike nurk ulatas rinnal sügavale. Muidugi seletakse seda valguse ja õhu juurdepääsemise tarvidusega, aga tagamõtteks on iha äratamine meestes! Mõlemad rinnad on läbi õhukese riide kahe kuhelikuna selgesti näha — muidugi on see rinnaesise ja piha lõike ning õmbluse läbi kavalalt kombineeritud, „et naise loomulikud kehavormid vägistatud ei saaks", nagu modern rätsepakunst muidugi vist õpetab. Kleidi peale haagitav vöö aitab keha alumise poole vormide ümarikku väljapaistet „alla kriipsuta" ja alt poolt on undruk nõnda osavasti õmmeldud, et kõndimise juures ja isegi seistes kummagi jala vorm alt kuni üles selgesti läbi undruku paistev oleks.

Nägu on natuke unine ja juuksed pahema külje lauguga kohevalt paremale poole lükatud — selle kandeviisi on ta tänavu suvel võtnud, ei tea kelle soovitusel.

Ühe pealiskaudse pilgu laskis ta Martensi näost üle libiseda ja võttis siis tema vastu istet lehestiku avausest välja vahtides, vist Kundrussaare poole.

See rahu, tehtud või loomulik, erutas Martensi ja ta tegi kohe algust, et ärevusest vabaneda, mis väljapääsu otsis, mis igast nahaaugukesest näis välja tungivat.

„See ei tule sulle vist ootamata. Ma ei katsu osavate sõnadega ega kauaotsitud põhjendustega tulla. Räägin otsekoheselt seda, mis tunnen ja mõtlen."

Ta hingas paar korda kuuldavalt ja jätkas jahedalt, mehiselt, ärevuseta:

„See ei ole meie vahel enam abielu. Ma ei räägi sellest, et me lahus magame, aga see vaimline vahekord..."

„Vaimlist vahekorda ei ole meie vahel vist kunagi olnud", ütles Roda ja vaatas tõsiselt mingi väsinu nukrusega Martensi otsa.

Martens otsis pidet, kust haarata. Ta ütles kibeda etteheitega: „Miks sa siis mulle tulid?“ Aga eks olnud just tema olnud, kes kosides väga palju vaimlisest vahekorrast, ühes töötamisest vaimlisel alal, vaimlise töötamise võimalustest ööpiku viisi oli laulnud, väljamaa reisid, kunstigaleriide vaatlemist, kontsertidel käimisi ja muud sarnast heledais värves kujutanud!

Ja pärastpoole oli tõepoolest vähe vaimlist nende vahel olnud.

Ah, nii raske on vaielda tundmuste üle. Aga just tundmustest arvab ta pidet leidvat.

„Arvan, et sul tundmused minu vastu olid, kui mulle tulid, et need sind minu külge köitsid.“

„Jah, need olid, seda ma ei salga, mingisugused tundmused olid; imetlesin sind, sa olid mulle huvitav, uskusin sinu vaimlistesse huvidesse. Aga tundmused üksi ei suuda kauaks köita ega pikemat kindlat ühendust luua.“

„Nii et nüüd . . .?“

„Sügavamat vaimlist kooselamist ei tekkinud ja seegi mis oli . . .“ (Roda otsis nähtavasti õrnemat sõna) seegi kahanes.“ Aga järsku vaatas ta Martensi otsa ja ütles terava valjusega:

„Ja mitte vist minu süü läbi. Sina elasid rahakogumise huvidest ja teiste rahakogujatega . . . Minule oli vähe ainult kokkuaetud summade kasvamisest lõbu tunda ja seltskonnas käia, mis vaimliselt alaväärtusline“.

Viimased sõnad ütles Roda kõvemini kui harilikult, iga häälikut selgelt lõigates.

Martens arvas nimelt abikaasa tooni kõvenemisest õigust saavat vabamalt rääki, mitte sõnu väga piinlikult valida, aga esiotsa leppis ta pilkava küsimisega:

„Ja sellest järeldasid sa?“

„Sellest järeldasin mina: oma elu elama hakata.“

Martens hüüdis ägedalt:

„Arusaadavasse keelde ümber pandult järeldasid sina: meie abielu maailma naeruks teha, selle üle ise oma eluviisiga hirvita ja teisi hirvita lasta.“

„Ma ei mõelnud oma samme teiste arvamise järele seada. Ja mina ei ole nende hulgast, kes vaimliselt alaväärtuslise seltskonna naeru kardab.“

„Ja ka minu arvamised on sulle null?“

„Kui ma sinu arvamiste järele elama hakkaks, siis oleks ma ise null.“

Vähe aja pärast lisas ta pead raputes:

„Ei uskunud tõiesti, kui abielusse astusin, et sa kord seda minult nõuad.“

„Aga minul ei ole ometi ükskõik kudas elad, mis teed.“

„Seda ma usun. Aga on keegi kohustatud teise tujude kohaselt elama? Võib olla, et enese ohverdamine teisele teatud korral õigeksmõistetav on, aga siis peab ometi . . .“

„Siis peab teistsugune inimene olema“, tahad sa öelda?“ aitas Martens.

„Siis peab ohvri toomisel kõrgem mõte olema.“

Tekkis vaikus ja Martensile tuli hirm peale, et siia kohta võibki vaielus katkeda ja kõik jälle endiselt edasi minna. Ei, seda ei tohtinud enam sündi, täna pidi kõik selgeks saama.

„See ei ole igatahes enam abielu, mis meie vahel on“, ütles ta ja tundis isegi, et midagi muud oleks pidanud ütlema.

„Ei ole!“ vastas Roda, pea käe najale toetatud ja vahtis lehestiku avausest läbi üle rukki välja.

„Siis tarvis teda lõpeta?“ küsis Martens.

„Vist küll“, vastas Roda.

„Skandal!“ urises Martens, aga ta ei tahtnud lõpeta, ilma et sõnagi Roda uuest vahekorrast oleks kuulnud, selle kohta tema suust vähematki tunnistust saanud.

„Sinule on vist selle asja korraldamine ka mõne uue vahekorra kindlamaks sidumiseks tarvilik.“

„See ei puutu siia.“

„See puutub siiski siia“, tahtis Martens karjuda, aga mõtles ainult iseeneses: „Ma arvan, enne kui minu head

nime hakkad reostama ja teistega ümber ajama, pead minust eemale minema."

Aga ta oli kindel, et see jämedus Roda võib enne minema saata, kui ta seda soovib. Sellepärast ütles ta vaikselt:

„Need vahekorrad hakkavad juba kõigile silma paistma . . ."

Roda viskas tema otsa lühikese pilgu, peaaegu kurva ja otsekohese:

„On mingit vahekorda või ei, kui on tegemist meestega, siis võidakse sellest juttudeks järeldusi teha."

„Oled oma sammude ja nende tagajärgede üle hästi järele mõelnud?"

„Olen."

„Ei kahjatse vahest pärastpoole midagi?"

„Kes o m a elu elada tahab, iseseisev olla, see peab kõige raskema vastu valmis olema."

Martens tundis, kudas kohtualune tema võimusest välja libiseb, tema võimupiiridest kaugeneb. Ühtlasi tundis ta ennast viimaste küsimiste juures kokku vajuvat, nagu oleks tema sees kokku murdunud see lootuse selgroog, mis teda sirgel hoidnud.

„On see otsus sinus viimasel ajal tekkinud?"

„Selle tekkimiseks on mitu aastat aega olnud . . . Mäletad vist, et osa varanduse minu nimele kirjutamise vastu olin, teades, et see meid võib välimiselt siduda. Ja nüüd palun seda minu nimelt tagasi võtta."

„Ma arvan aga meie kummagi iseseisva elu teostamine ei ole just kerge."

„See ei peaks meid mitte sundima abielu elama, mis ei ole abielu", ütles Roda kindlalt.

„Hea küll", ütles Martens tarvilikku kindlust omades. „Ei taha sulle tüliks olla, ei taha siinolekuga ennast sulle meelde tuleta ja sellega ühes abielu, millest sa lugu ei pea."

Ja eneses mingit uhkuse kihku tundes kargas ta järsku üles ja hüüdis teravalt: „Ma lähen. Ei takista sinu vabadust."

„Ma ei ole vabadust takista lasknud. Olen katsunud elada kui vaba inimene, kindel olles, et etteheited tulemata ei jää. Ja otsus, millele mina seni jõudnud, ei ole kergemeelsusse veetlev. Kergem on olla ori, kui vaba inimene; kergem on olla naisori, kui vaba naine. Raske on elada enese vastutusel, ainult enesele vastust andes."

„Kui need kõik ilusad sõnad ei oleks!" ütles Martens pilkavalt.

Roda vaatas talle välkuvail silmil näkku:

„Sa oled mind kolm aastat näinud, ühte peaks sa tunnistada võima — mina ei tee ilusaid sõnu. Avaldan neid tõekspidamisi, mida elus teostada suudan." Ja vähe aja pärast lisas ta juurde:

„Palun veel kord mind vabasta minu nime peale kirjutud varandusest. Olen need aastad töötanud, et iseseisvat elu elama võiksin algada."

Martens seisis põõsaste avauses ja kõhkles: kas öelda mingi haavav jämedus või hüuda paluvalt:

„Roda, sa oled mulle siiski armas, ei suuda elada sinuta!"

Aga ta ei öelnud seda ega teist, pööris ümber ja lausus, isegi teadmata, mis see pidi tähendama:

„Olgu siis nii!"

XXXVIII.

Julgust, julgust, julgust! kordas ta ennast hüpnotiseerides.

Nüüd alles algab võitlus! See naine võib tark olla, elutark aga mitte! Laseme teda natuke järele mõelda! Laseme teda üksi olla! Olgem ka meie ükskord ükskõiksed, külmad, jäised! Ei tundi ega silmapilku kurtmiseks, unistamiseks, igatsemiseks!

Ja kindlasti otsustes Rodat tagasi võita ja mitte palvetega, hakkas ta viibimata plaani järele, mis tal silmapilkselt tekkinud, tegutsema.

Ta ruttas läbi köögi, kus Paula talitas ja küsis külma vett.

„Sõidan täna linna", ütles ta muretul toonil.

„Tulete tagasi?" küsis Paula.

„Vist mitte."

Ta ruttas talli juurde, tõi kimmli välja, viskas sellele vaiba sadula asemel selga ja kihutas mööda mäe seljangut risti üle maantee vaksali poole.

Ei maksa teiste ees asja skandalseks teha, arutas ta eneses. Tarvis vaksalist teade tuua et mind telegrammi läbi viibimata linna kutsutakse.

Vaksalis ei olnud talle kirje ega telegramme.

Sammu heinamaa ja noore metsa vahelt koju poole ratsutes käisid tal peast välkudes läbi sajanded kavatsused, kudas linnas ennast tegutsemise ja lõbutsemise läbi unustusele sundi, mõneks nädalaks või kuuks ajaks, vahekorra korraldamisega senikaua venita, Rodale sõnagi kirjutamata, enesest poolt sõnagi teatamata; siis siia vaatama tulla, kudas on tema meeleolu!

Oo, vist on tal siis natuke igatsust oma mehe järele, kellest ta nüüd tüdinenud. Eks näeme!

Ta tõmbas kimmlile ratsapiitsaga juti mööda külge, nii et hobune püsti kargas ja siis lennates Selgmäe poole traavis.

Päev oli õhtuni erakordselt pikk, veel enne lõunat jooksis ta ümber väljade ja tegi Antsu jaoks plaane, kust kraavid läbi tõmmata, kudas karjamaa-alune soo ühe suvega kuivaks ja viljakandvaks teha ja kaasiku-alust suurepäraseks pargiks muuta.

Ja kui ta lõuna ajal Antsule teatanud, et täna sõidab ja vist enam tagasi ei saagi tulla, luges ta terve rea uuendusi ette, mis viibimata tulevad teosta, hoolimata rahakuludest.

Õhtupoole läks ta heinamaale loole, kiskus mitme reha pulgad katki, vedas hobuse asemel saada ja oli õnnelik kui päike sinise müüri lähedale vajus.

Köögis pesuvett otsides nägi ta Paula silmad punased ja põsed plekilised olevat. Vaene tüdruk! Usud sa, et elu kellelgi kerge on, et minulgi nutt varaks ei ole!

Roda istus laua juures ja vahtis aknast välja. Martens otsis juhust, kus kedagi toas ei olnud, ei kasvatajat lapsega, ega teenijat.

Siis ütles ta reisikorvi kallal asja tehes.

„Nii on siis sinu tahtmise järele sellel kõigel lõpp! Kahju!“

Silmapilgu mõtles ta, kudas lapsega ja Rodaga jumalaga jätta, tundis aga eneses järsku niisugust ärduse ja haleduse hoogu, et vaikselt „ela hästi!“ ütles, kübara silmile vajutas ja reisitask käes „saalist“ välja tuli.

Paula läks parajasti sahvri, võib olla meelega. Martens pani reisukorvi maha ja astus talle järele. Tüdruk nuutsus akna all. Martens võttis ta pea käte vahele ja suudles huultele.

„Ära nuta, ma ei unusta sind!“ Ja ta ei saanud isegi aru, kas ennast või teist sellega trööst tahtis.

Paula lõi talle käed tugevasti ümber kaela.

Martens vabastas need, suudles veel korra huultele, jättis siis tüdruku sahvri ja astus välja.

Ants istus juba vedruvankril ja kimmel kaapis muru.

„Kihuta!“ hüüdis Martens, kui nad väravast väljas olid.

„Mis siin lühikese maa peal kihutad või“, vastas Ants, aga andis siiski kimmlile nõhvi.

Kui nad Altmäe metsavahele olid jõudnud, kus kividega täidetud tee sõitmisel põrutas ja Ants hobuse kõndima sundis, ütles Martens:

„Sa võiks juba naise võtta. Ega sa selleks enam noor ole.“

Ants ohkas.

„Või sii niisama kerge on?“

„Võtmine või?"

„Nojah."

„Kas vähe tüdrukuid või?"

„Ei neid ole küll . . ."

„Või ei taha sinusugusele tulla?"

„Mis nad ei taha tulla, ma jo suure kuha peremiis!" ütles Ants naerdes.

„Seda kergem leida."

Ants kõngutas umbusklikult pead.

„Võta Paula ära!"

Ants naeratas kurvalt.

„Või ta's tahab mind. Aga tubli perenaine saass tast vist küll!"

Martens juurdles küsimust: oleks Roda temale tulnud, kui ta vaene poiss oleks olnud?

Vaksali esisel kõndides, tundis Martens pool päeva pingulhoitud närvid korraga lõdvenevat, energia juurdevool näis korraga lõppevat ja tahtejõu abil rõõmsasse erevusse sunnitud meeleolu langes äkki.

Tuli valang mälestusi, tuli ettekujutusi vaheldamisi lapse- ja mehepõlvest, maa ja linna elust, ning kõik nad sünnitasid tagaseina, kurb-ilusa ja värvika, millel pildiks oli Roda, ainult Roda, niisugune, nagu ta oli olnud mõrsjana.

Ja äkitselt tundis Martens võitmatut iha pöörda tagasi. Saata moe pärast telegramm linna ja kihuta Selgmäele, kutsu Roda aeda, pihtida talle ämaras lehtlas oma ebaintelligenti elu ja rahahuvidest hävitatud vaimlikkust, mis ju osalt vabandatav sellega, et ta Roda tuleviku muretuks tahtnud teha . . .

Ja kui Rodal peaks olema sümpatia kellegi teise vastu, — eks ütelnud ta ju ise, et ta ei ole kergemeelne, ja ta ei ole seda! Ta unustab selle teise, tutvus sellega muutub ilusaks sõpruseks, mille vastu ju temal, Martensil, ka midagi ei või olla!

Juba pidi ta ütlema:

„Ants, ma ei sõida . . .“ aga lõi kõhklema, nägi tulise silmaga tsükloopi raudtee käänangu tagant välja hiilivat ja ütles korraga iseenesele:

„Ei! . . Ei! . .“

„Ütlesid midagi?“ küsis Ants.

„Ei midagi.“

„Kuna tuled?“ küsis Ants, kui rong ette jõudis.

„Ei tea, vist ei tulegi . . .“

Pigistati sõnalausumatalt kätt.

Rong hakkas raudlülise maona ragisedes liikuma. Martens vaatas vaguni aknast Selgmäe kaasiku poole, mis end sinaka ämarusega looris.

„On see lõpetatud?“ küsis ta eneselt ja jäi vastuse võlgu.

Päike oli kauge metsa taha vajunud, taevas veripunane, heinamaade kohal tõusis hall udu.

XXXIX.

Martensi plaan oli peajoones lihtne ja eemalt vaadates teostatav: viita linnas mõni nädal, kuu või kaks ootavas seisukorras, olles tegevuses äärmise pinguldusega ja andu vabal ajal lõbustustele, mis kättesaadavad rahaliselt külluses varustatule ja eelarvamistest kammitstamatule. Selle aja jooksul on vist Roda ammu üle elanud suveöö unenäo, unistuste asemele tekivad elutargad mõtted. Võib olla, otsib ta juba esimese paari nädala järele lepitust.

Martensi ilmumine tõi ärisse ja ärimeeste ringkondadessegi, nende ühisusse, nende võitlusse teenijate vastu elu ja värskust.

Rõõm oli äriosanikkudel teda niisuguses tegevustujus, niisuguses muretuses, niisuguses jõu keevuses näha.

Ta kuulas seletused ja kõhklevad arutused sõnalausumatalt ära ega lasknud näoilmest vähematki lugeda. Siis võttis ta sõna, ei rääkinud kõvasti, ei ka näitlejalikult tasa, aga kindlasti ja vääramatult.

Mina teen, mina vastutan kordamineku eest, mina viin läbi. Sõidan ise, õiendan ise. Kas on sellest küllalt? Või soovite veel tükk aega kõhkledes sõnu teha?

Sellest oli küllalt; teda usaldati, tema peale oldi kindel ja oldi isegi selleks puhuks rahul, kui midagi peaks juhtuma, kui asi peaks äpardama. Aga seda teati ja see rahustas kõiki: ei õnnesta asi Martensi käes, siis ei õnnesta üleüldse, siis on nurjaminek paratamatu.

Ta ilmus ärimeeste ühisuse juhatuse koosolekule pangamaja tahatuppa, rohelise kaleviga laua taha, jättis kübaragi pähe ja käed sügavale palitutasku põhja, ei ajanud juttu ega kuulanud koosoleku-eelset vestet, tuletas ainult meelde: tarvis asjast rääki!

Ja kui mõlemad pooled, järeleandjad ja järelandmatud, oma kartused ja lootused esile toonud, palus Martens sõna:

„Ei mingisugust järelandmist, ei sõnagi järelandmisest, ei sammugi lepituseks! Võitlus! Halastamata võitlus!“

Muud ei olnud tal öelda. Vaadati üksteise otsa:

Ometi üks, kes mehe sõna öelnud!

Nii tuleb teenijatega rääki!

Ja nagu ühe inimese hääle rahustuseks lisas Martens üles tõustes juurde:

„Kui nad on jälle ilusti, ilma tingimisteta tööle hakanud, siis anname neile ise, võib olla, veel rohkem, kui nad nõudnud!“

Ka see leidis heakskiitmist.

Ja restoranis või kohvimajas teiste ärimeestega ja kapitalistidega lõunat süües, õhtupoole kohvi rüübates, või õhtul veinilauas istes hirvitas ta pelgurid, julgustas teisi võitlusele või trööstis optimistliste väljavaadetega.

Aga palju enam kui sõnad, mõjus tema võidukas ja võitlushimuline meeleolu.

Lõbude eest vabal ajal otsustas ta ettenägevalt ja kavakindlalt hoolitseda. Ta kartis kõige enam õhtuid ja öid ja hakkas aegsasti kihvtide kogumise peale mõtlema.

Ta tuletas meelde päivi, kus ta veel pangas teenis ja armastust leidis rahata, kus ta võis anneta armastatule ainult seda, mis see temalegi annetas.

Igaüks tuli, kui teda tundmus veetles ja läks, kui jahedaks jäänud, ei olnud neid võimalik siduda ega millegagi tänulikuks teha.

Nende hulgast tuli nüüd otsi, kes öid lühenda ja piinavaid kujutusi peleta aitaksid.

Ta algas sellest, kes teda veel naisemehena mõnel korral ootamatult kutsunud kohvimaija kohtamisele, ei miski kaugema tagamõtteta, ainult et näha. See oli vähelase kasvuga mustajuukseline Alice, peenete lookas kulmudega, rohekate silmadega, õhukeste huulte ja õhukese õigejoonelise ninaga. Ta oli sõnades tagasihoidlik, peaaegu jahe, aga lähemal kohtlusel tujukas, isemeelne, juhusteotsija ja kirgline.

Sellele saatis Martens kutse.

Ja Alice tuligi, tuli oma tüsedakasvulise kahvatunäolise seltsilise Dagmariga, kes südamehaigust kannatas ja kaua ei lootnud elada, aga selle eest vaheldusi lõbudes otsis.

Martens ütles neile kohvimajas pikema põikluseta, et praegu üksi elab ja kutsus oma kodu vaatama, teades, et Alice eelarvamisi ei tunne ja tuleb, kui tal aga tuju on. Enne kuulati kohvimaja muusika programm läbi.

Saalis süüdati elekter, lasti tihedad eesriided akende ette, ja Martens ise kandis söögitoast toitusid ja veinisid lauale. Siis käänas ta uksed lukku, et teenija ligi ei pääseks, ja esimene unustuse-öö algas.

Juba esimeste klaaside järele jäi Dagmar kurvaks ja kui teised teda trööstida katsusid, pööras ta näo kõrvale ja hakkas nuutsuma.

„Kui meil kõige lõbusam on, hakkab ta alati nutma", seletas Alice, „ta arvab et sellel varsti lõpp on."

„Päev hiljem või varem, selleks oleme siin, et öid, mis veel ees, lõbusalt lühenda", ütles Martens.

Ta kallas punast veini kui verd klaaseisse ja katsus ise lõbus olla, mis siin saalis siiski nii raske. Tema pea ümber keerlesid mälestused Rodast, iga asi, millesse silm puutus, tuletas teda meelde.

Dagmar jäi varsti väsinuks ja haiglaselt punased huuled liikusid veel vaevaga.

Martens talutas ta oma abikaasa magamistuppa, aitas voodisse ja suudles teda huultele. Neiu vastas tugeva kaelustamisega.

„Olge vaikselt, muidu võite surra", naeratas Martens, ennast tema käte vahelt vabastes ja pööris saali tagasi.

Alice jõi, sai ainult avalikumaks, aga loobus vähemastki maitsetuse avaldusest. Ta rääkis nagu mõnikord ennemgi oma kogemustest „romanides", rääkis neist puhtalt ja otsekoheselt. Ta tunnistas, et kolme meest korraga armastanud, teadmata, missugust enam, tuletas meelde valusaid pettumusi ja veetles oma avalikkusega Martensigi üleüldistele arutustele armastuselu üle, mis juures ta ikka Alice jaoks iseeneses kategoriat otsis, kuhu teda aseta: on ta hetäär või vaba naine?

Oli juba hilja kui nad Martensi magamistuppa läksid ja Martens enese enam seltsimehe kui neiu kõrval tundis.

Vaevalt anduks ta nõnda, mõtles Martens, kui teaks, et see kõik ainult kellegi teise vägivaldseks unustamiseks sünnib!

Hiljemini sai Martens aru, et Alice oli rohkem väärt avaliku ja otsekohese seltsimehena kui lõbutseja naisena. Ta kõneles kõigest kui seltsimees, isegi seda kartmata, et Martens teda võiks põlata.

Dagmar ei näinud kadedust tundvat, kuigi ta selle vastu külm ei olnud, kes talle nii mitmed õhtud aitas lõbusalt mööda saata.

Mitmekesisuseks ja nagu kohustust tundes surma ootava ja elama ruttava neiu vastu, kutsus Martens ta paariks õhtuks üksi enese poole. Neil õhtuil ja öil ei räägitud palju, neis oli kurb kirglus, surma läheduse tunne.

Ühte märkas Martens juba neljandal või viiendal päeval: igatsus Roda järele kasvas. See ei olnud veel terav, ei närinud, ei valutanud, aga avaldus õhtul ja hommikul rongi tulekul põnevas ootamises. Äris kuulas ta sel ajal iga kord ukse taga lähenejate samme ja õhtul katsus ta rongi tuleku puhuks aegsasti kodus olla.

Veel avaldus see ootav ja iga päevaga kasvav igatsus posti närvlikus sorimises ja telegrammide ärevas lahtirebimises.

Esimesest nädalast ja ka pühapäevast saadi Alice'i ja Dagmari abil kudagi üle: sõideti paadiga kaugele saarele, joovastusabinõud kaasas.

Siis aga läks meeleolu kiiresti rahutumaks. Juba tuli ta ärist ka hommikuse rongi ajaks koju ja ootas seal kaua.

Siis märkas ta, et koju tulles, olgu isegi Alice'i ja Dagmari seltsis, laudadelt telegramme otsib.

Ta saatis rongi tuleku järele kohe jooksupoisi posti tooma, kes ootama pidi kuni posti sorteeritakse ja siis viibimata, ruttu kirjadega tulema.

Toas andis ta telegrafikontori juhatuse, kus pärast lõunat telegrammikandja teda leida võib.

Alice ja Dagmar rahuldasid ja rahustasid teda ikka vähem; ta jäi nende ees ikka sõnatumaks ja ütles neile mõnikord haavavaid jämedusi. Alice nimetas teda selle eest julgesti maitsevaeseks. Tuli sõnelemine ja Martens oleks mõlemad neiud oma toast välja viskanud, aga hirm üksilduse eest eelolevail öil sundis teda vaikima ja isegi vabanduseks sõnu otsima.

Järgmiseks pühapäevaks sõitis ta Alice'i ja Dagmariga juba laupäeva õhtul lähedasse mereäärsesse linna.

Aga pühapäeval kasvas tema rahutus nii, et õhtust rongi minekut ära ei jõudnud oota ja autoga kodulinna

sõitis. Ta viis neiud koju, neid hilja õhtul puiestiku kohvimaija kutsudes, kihutas ise oma koju ja jooksis hingetult teisele korrale.

Ei olnud midagi, ei eestoas riideid, ei kabinetis ega saalis kirja ega telegrammi.

Ta sõitis posti peale: sealt oli tema äri kontori teenija hommikupoole kirjad ära viinud. Ta sõitis ärri, seal olid uksed kinni. Sõitis siis teenijat otsima, kelle adressi ei teadnud, käis mitmes kohas, sai viimaks võtme, kihutas jälle ärri ja soris värisevail sõrmil posti läbi — mitte midagi, mis ta oodanud.

Siis sõitis ta Alice'i ja Dagmari kohtama — neid ei olnud määratud kohal ja nad ei tulnudki.

Martensi valdas hirm eeloleva öö eest, mida üksi tuli mööda saata. Tükk aega võiks ta viita mõne ärisõbra seltsis, kelle jutt aga äritavalt igavaks läheb, võiks leida alati valmisolevaid naisigi, aga need äratatks aina jälestust. Kodus on aga toad nii õudsed kui hauakambrid!

Ta kuulas joogimaja saalis muusika lõpuni ja tuli välja, teadmata kuhu minna, ükskõikne sammude sihi vastu, tuim igasuguste lõbude vastu.

Tema ümber aga rutati, igal ühel oli oma väike eesmärgike, igaüht tõmbas miski, igal ühel olid oma tuttavad, seltsilised, sõbrad, armsamad, kelle seltsi ihaldati.

Ta leidis enese kodu lähedalt ja sundis enese sisse minema, veel teadmata, mis tarvis.

Kui ta aga saalis elektri süütas ja seisma jäädes tuttavaid asju hakkas vaatlema, rohelist sohvat toolide ringiga ümariku laua ümber, veel toolide ringisid kahes nurgas lauakeste ümber, ümarikku järi musta pianino ees — tundusid need surnutena. Ja järsku käis tast võitmatu igatsuse hoog üle, rahustuse otsimisele sundides.

Ta astus kähku Roda kabinetti, süütas elektri ja kui talle seal tühjus veel teravamat valu sünnitanud, istus laua taha, võttis sulevarre, millega naine alati kirjutanud, võttis tema paberi kihist lehekese ja kirjutas kirja.

See sai pikk, ei sündinud ühele lehele, ulatas teisele ja selle ääredki said pikuti ridadest täis.

Ei suuda sinuta elada — see oli korduv peamõte ja järeldus sellest: tule, algame uut elu, teistsugust senisest. Tule, kui sul ka keegi teine armas, unusta teda oma mehe piirita kannatuse pärast! Sa ei või ometi olla halastuseta!

Lisas juurde mõned meelt ärdaks tegevad märkused, nagu: „Kirjutan Su kabinetis, mis tühi kui haud.“

Kui adressigi ümbrikule oli kirjutanud ja otsuseks teinud ise kirja hommikusele rongile viia, läks ta voodisse ja uinus varsti, asja pöördest rahustatud.

Oli juba õige hilja kui ta ärkas, vaksali oleks vaevalt saanud, kui just rutata, aga meeleolus tundus pööre: ei olnud teravat valu, ei olnud närivat igatsust, tundus elustav jõuküllus, tundus tahtmist tegutseda, võidelda, vastu panna ja kui tarvis, kannata.

Ja kõik see kirja sisu ning toon — see tundus alandava armupalumisena.

Ta kargas voodist välja, jooksis Roda kabinetti ja tõi sealt kirja, heitis veel pilguks vaiba alla, mõtles vähe, nagu prooviks enese vastupidavust ja käristas siis kirja katki.

„Ei ärrast armupalumist ega kaastunde kerjamist! Veel olen ma mees ja vana Metstaki Martensi kirikuvöörmündri poeg!“

Ja lauldes:

„Tor-rea-dor, tor-rea-dor“, marssis ta vannituppa, et ennast külma veega eelolevaks võitluseks karasta.

Nii algas see nädal, mil meeleolu langes kui nõlvakust veerev kivi ikka suurema ja suurema kiirusega, üle hüpates teel olevaist takistusist, kõrvale põigates eesolevaist põngastest.

Küll tegutses ta energilisemalt kui ennem, sõitis ja jooksis hommikused pooled mööda panke, ärisid, asutusi; algas uusi spekulatsione, riskeeris hädaohtlikult, kiskus teisi kaasa algatushimu ja erakorraliste teenimise võimalustega.

Aga eneses tundis ta tegevuse ja selle heade tagajärgede üle ükskõiksust, tundis enese kui hästi funktsioneeriva automaadi olevat. Teiste rõõmu kapitali kasvamise pärast nähes ja nende nägudel naeratust märgates, mis himura kiskja näol oma saaki käte vahel pidades võiks olla, tundis ta nende vastu jälestust.

Aga oma praeguseid tundmusi möödaminevaks arvates ja seda haigusega võrreldes, mis inimese ükskõikseks teeb toitude vastu ja teistegi toiduvõtmist jälestusega näha laseb, jätkas ta tegevust mõistusega vääramata tõsiasjaks pidades, et see, mis ta kogub, ainuke asi on, mis ei peta, mis talle truuks jääb igas seisukorras, mis väärtust ei kaota.

Alice ja Dagmar saatsid juba järgmisel päeval vabanduse tulemata jäämise pärast ja Martens saatis neile kohe uue kutse õhtuseks kohtamiseks.

Aga ka need jätsid ta nüüd ükskõikseks ja vein, mis ta nende seltsis jõi, ei joovastanud, tegi ainult jämedaks, nõudlikuks, isemeelseks, rahulolematuks. Oli tarvis leida kangemaid kihvte, mõjuvamaid mürke ja Alice'i ning Dagmari läheduseski mõtles ta neid välja.

Ta oli neid kuulutusi juba ammu ajalehteis tähele pannud ja mõni kord mõelnud pool nalja pärast kirjutadagi ühele neist noortest neiudest, kes raha laenuks palusid, kindla tasu vastu või ka niisama. Ta soris mitme nädala lehed läbi ja kutsus neid esimesel päeval mitu kohtamisele, linna puiestiku äärde vähekäidavasse kohvimaija pargipoolsele verandale, igale ühele pooletunnipikust vastuvõttu määrates. Ta lootis vähe, aga kes teab, viie kuue seas leidub ehk üks, kes ühe öö suudab lühenda, kes ehk kaugemakski suudab siduda, keda ehk koguni võita tuleb ja kes valdab hinge täielikult, nagu ennem mõne armuloo algul oli olnud.

See rida naisi, mis esimesel õhtul tema silme eest mööda läks, oli enam kaastundmust ja haledust kui ihaldust äratav. Seal olid tõesti viletsusse langenud

noored lastega naised, kes endid tõmbavuse pärast noorte „naisterahvastena" kuulutanud, seal olid kergemeelsed lõbuarmastajad neiud, kes kuulutuse kaudu kõige hõlpsamaks pidasid meestega ühendust otsi. Esimesed mõtlesid vahest ausa tasumise peale ja Martens ei mõistnud neile laenu keelata, kuigi tasumist ei uskunud; teised mõtlesid tasumist kohe teisiti ja andsid seda silme ja näo ilmega mõista. Neist valis ta ühe, kõige siledama ja temperamentlisema tänaseks seltsiliseks, isegi aimates, et öö ometi liiga pikk ja trööstitu saab olema.

Peale vastikusetunde, mis viletsusega kokkupuutumine temas alati järele jätnud, pani ta tähele et sarnane „heategemine" kui tasulootuseta rahalaenamine talle ometi ka rahuldustunnet andis, kuigi ta mõistusega niisuguse abiandmise viisi kahtlaseks tunnistas.

Ta jätkas kohtamist järgmisel õhtul, mis selle poolest huvitav oli, et seal tõsiste viletsate hulgas üks kooliplika oli, kondise näoga, abitu ja naisena vähe meeldiv; aga tunnistused, mis ta näitas, rääkisid andelikkusest ja hoolsusest. Martens ei tunnud kiusatust tema kõlblust proovile panna ja andis talle nõutava summa laenuks.

Ta läks sel õhtul üksi koju poole, algava öö eest hirmul olles.

Asper tuli talle vastu, sellest haaras ta kui päästerõngast kinni ja kutsus enese poole.

„Õudne, eks ole?" küsis Martens saalis ümber vaates. „Suure hauakambri õhk. Mingem edasi, ehk on seal pisutki mõnusam."

Ta juhatas Asperi söögituppa, käskis teenijat mõne pudeli ja klaasid tuua.

„Mäletad seda õhtut siin?" küsis ta nukralt.

„Väga huvitav õhtu", ütles Asper.

Martens naeris kuuldavalt.

„Tõesti väga huvitav . . . Armas sõber, ma ei ole sentimentalne; olen ärimees, kes ei unista vaid ütleb: arve on nii ja nii suur; kas mulle maksta, või mul maksta; on

raha — maksetakse, ei ole — ei makseta; aga unistades käsipõõsakile ei lasta. Arvasin, et kõiki asju nii saab korralda, lihtsalt, asjalikult, puhtalt, et debet ja kredit ikka segamatud oleksid ja saldogi selgesti näha.

Aga kas ei ole ma hingeliselt ärimees, või on inimese hinges asju, mis ei lase end puhtalt debeti ja krediti kanda, aga mu hinge pearaamat on korratuses. Näib vahekordi olevat, kus ei saa selgeks teha, kes kellele võlga ja kui palju. Peaasi, ei saa bilanssi teha! Või ei ole hingeelus kahekordne raamatupidamine veel küllalt arenenud? Igatahes kannatan ma selle all, armas sõber."

Asper oli tähel pannes kuulanud ja küsis lühikese vaikuse järele, et Martensi meeleolu põhjust kindlasti teada:

„Roda?"

Martens nikutas peaga.

Siis vaigiti tükk aega.

„Miks?" küsis ta natukese aja pärast ja jäi põnevusega vastust ootama.

Asper rüüpas oma klaasi tühjaks ja vaatles mõeldes kaugusse.

„On sul enesele midagi ette heita?" küsis ta viimaks.

Martens lõi käega ja see pidi tähendama:

„Parem ära küsigi."

„Teda ei huvita see — see rahakokkuajamine!" ütles Martens viimaks meeleheitlikult. „Ta elab vaimlist elu ja põlgab mind. Üks on mul selge: ärimehel peab naine ebaintelligentne olema . . . Ärimehe elu on mul aga ainult ajutine . . . Ma ise põlgan seda elukutset, mis vaimlised huvid ära sööb."

Martens käis korra edasi tagasi, istus jälle laua äärde ja kallas klaasid täis.

„Mis sa pead Sanglepast?"

„Kui kirjanikust? . . Ei ole küllalt asjatundja. Teda kiidetakse . . . Tema stiil . . . Temperament . . . Üleüldiselt kiidetakse."

„Kui inimene?" küsis Martens.

„Ta peab tähtsamaks kunstnik olla, kui inimene."

„Kas sa ei leidnud, et ta . . . et ta mitte . . . väga sügav ei ole?"

Asper naeratas:

„Seda pahem temale!"

Martens kargas jälle üles.

„Ärimehega, nagu mina viimasil aastail olnud, ei ole raske võistelda."

„Mis ma tegema pean?" küsis ta tüki aja vaikuse järele.

„Ei midagi", vastas Asper.

„Sa tahad öelda, et ma vaikselt kannatama peaksin? Aga see on mõttetu ööd ja päevad selle näriva valu käes . . ."

„Kannatus võib olla mõttetu, aga võib ka kasulik olla, seda mööda, kudas inimene on ja kudas kannatab . . ."

Ja lahkudes Martensi kõrval läbi saali minnes ütles Asper veel:

„Loobuja seisab harilikult kõrgemal sellest, kelle kasuks ta loobub. Niisugusis asjus on õndsam anda kui võtta."

XL.

Kui ta ühel järgmisel õhtul jälle kohvimaja verandal laenutahtjaid kuulutajaid ootas, ilmus uksele noor keskmise kasvuga kooliplika ülikonnas neiu, vaatas korra Martensi poole, kellel tundemärgiks valge nartsiss nööbiaugus oli, punastas ja tahtis juba tagasi minna; aga Martens tõusis üles ja ruttas talle vastu. Ta ei eksinud, see neiu tahtis temaga rääki, laenu pärast. Nad istusid veranda nurka ja Martens seadis neiu selja välja poole, et tal võõraste pilkusid ei pruugiks karta.

Martens vaatles enam tema ilmet, kui näojooni. See oli veel lapselikult otsekohene. Ara ilmsüütusega vaatles

neiu ilma, aga emalik täiskasvanu murelik tõsidus oli neis silmis, mis tragiliku jõupingutusega võõra mehe otsa julgesid vaadata.

Ta ütles otsekohe, et vist väga järelmõtlematalt on talitanud ja seletas Martensi küsimiste peale, et tal enesel veel üks klass gümnasiumi on lõpeta, aga tal olla mitu vähemat venda ja õde, kõik kooliealised, kõik õppidatahtjad ja andelisedki, kooliõpetajate tunnistuste järele . . . Isa olla tööjõuetu, kaua põdenud, ema pesta pesu, tema ise on tunde annud ja õppinud, aga seda ei jatkuda . . .

Martens tundis korraga, et see neiu teda valdas, enam oma ilmsüütusega, kui kehalise iludusega. Ta kuulis vaevalt neiu seletusi, mõte töötas tal kiiresti sähvivalt, nagu julgetes ja kardetavates ärilistes spekulatsionides. Tarvis oli osavasti algada, tarvis oli julgesti algada, muidu võib see neiu üles tõusta ja häbistatult minema minna, see oli tõsine abitarvitaja . . .

Tarvis on otsustavalt peale tungi. Ei ole tal enam nooremehe kannatust unista hulk öid ja põleda häbelikult igatsusest. Tal on troösti vaja, on kanget kihvti vaja, on vaja kiiresti. Praegu on kell kaheksa, varsti on öö, piinarikas öö, hullukstegev öö!

Ilmsüütus? ilmsüütus küll, aga kui tema, Martensi, kannatustest keegi ei hooli, miks peab tema siis kristlik olema!

„Kuulge neiu“, algas ta otsustavalt ja vaatas talle otsa kindlasti, vääramatult, nii et see oma silme kõrvale ei suutnud pöörda.

„Saan aru teie seisukorrast — see on raske, see on väljapääsemata. Ilm on kord juba niisugune, on karm, on halastamatu, ja kui mina siin laenajana esinen, siis ei tähenda see, et minul vast vähem muresid on, et mina niisama meeleheitlikult öösel voodis ei võhkre kui mõni laenutahtja.“

Neiu vahtis talle valge õlgkübara ääre alt põneva huvitusega otsa.

„Aga jätame selle“, jätkas Martens. „Teile on palju raha tarvis, väike summake ei aita, lükkab ainult silmapilguks kriisise edasi. Usute, et keegi laenaks niisama?“

Neiu punastas uuesti, lõi silmad maha ja ütles tasa:

„Ma ei uskunudki, et sest midagi välja tuleb . . .“

„Ei, ei! Teie võite selle summa saada, aga teatud tingimistel“, ütles Martens ja tundis isegi, et tal keel suus vaevaliselt käändub, aga ta pidas meeles, et asi tema enese päästmisse puutub, tema enese unustusvõimalusse.

„Ma kindlustaks teile niisuguse summa, mis teie kõigi koolitamiseks jätkuks . . . teatud tingimistel. Tulge veel täna õhtul minu poole, tulge — ja teie saate selle summa.“

Rohkem ta ei öelnud, rohkem ei suutnud ta öelda. Neiu vahtis sõnalausumatalt rüppe ja jume näol läks sügavamaks. Kas ta sai aru? Martens kahtles, aga kirjutas paberilehekesele adressi, ilma nimeta.

„Ärge kahelge, tulge, teie saate selle summa.“

„Aga tingimised?“ ütles neiu peaaegu hääletult.

Martens sundis end naeratama, pidas tarvilikuks kaudseltki tingimistest aimu anda, aga see oli ülesaamatu raske. Viimaks võitis ta häbelikkuse, nagu alati võimust oli saanud argusest, ja ütles kindlasti:

„Teie olete noor neiu, teil on võimalik neid tingimisi täita. Nii siis, ma loodan, et tulete pooleteise tunni pärast.“

Neiu tõusis üles, nikutas ülesvaatamatalt peaga ja läks. Kas sai ta aru? Vaevalt. Aga rohkem ei suutnud Martens öelda.

Neiu tuli poolteise tunni pärast, kohmetult ja aralt, ja Martens ei julgenud silmi ta poole tõsta.

„Kas ma vahest hiljaks ei jäänud?“ küsis ta ja Martens hingas seda otsekohest küsimist kuuldes kergemini:

Ei, ta ei ole aru saanud!

Silmapilguks valdas teda suuremeelne mõte: lasta ta minna, kiusamata, häbistamata, anda talle raha, et tal usk jääks inimeste suuremeelsusse, aususse, kaastundmusse.

Siis aga, üht pilku üle neitsilikkude kehavormide käia lastes, kadus see suuremeelsus silmapilkselt ja ta tundis eneses iha siit tasu võtta kõigi kannatuste eest ja oli kindel, et see kihvt uimastab. Siin oli see võimalik, see intelligentne neitsilikkus tõotas unustust ja joobumust.

Ja laua äärde istes, seljaga valguse poole, et kergem rääkida, algas ta, nagu ikka otsustavail ja raskeil kordel. Ta seletas laenu tingimistest niisuguste sõnadega, et see eluvõõras, kogemusteta neiugi enam kahelda ei võinud, mis temalt nõuti. Veel täna pidi ta jääma siia. Ja raha uimastavat mõju teades tõmbas Martens taskuraamatu ja luges krabisevaid värvilisi paberid lauale.

Neiu istus liikumatult, pea madalale vajunud, nii et palet kübara äär varjas. Järsku tõusis ta üles, raputas otsustavalt pead ja ütles kindlasti:

„Ei!"

Ja läks ukse poole.

„Mõelge siiski järele ja tulge homme samal ajal. Mõelge tõsiselt järele, ütles Martens.

Ta läks neiu järele välja, üksilduse eest põgenedes, sõitis ühest kohvimajast teisse, rääkis sõna ühe, sõna teise tuttava või ärisõbraga ja tuli meeleheitel koju.

See ei olnud enam näriv igatsus ega piinav rahutus, see oli ärevus, milles meelekohad lõhkeda ähvardasid, mis valu sünnitas, mis käsi sundis otsaesisele litsuma ja vahel minutite kaupa ootama: nüüd läheb see kõik segi!

Ta ajas teenija üles, käskis külma vett ja käterätikud tuua, heitis voodi ja laskis paar tundi kompresse otsa peale teha.

Siis näis ärevus raugevat ja uni tundus lähenevat.

Aga hommikul ärkas ta vara, ammu enne äritundide algust.

Eilase kordumist kartes hakkas ta aegsasti abinõusid üksilduse árahoidmiseks otsima. Selle plika tulekut ta ei lootnud ja oli nüüd hommikuses kainuses isegi rõõmus, et ta oli nõnda ära läinud.

Veel oli tal nende adresse tagavaral, kes laenu tahtsid.

Need kutsus ta kõik kohtamisele. Ei leia ta nende seast küllalt kanget kihvti, siis saab ta hilja õhtul Alice'i ja Dagmariga kokku.

Enne ärri minekut läheb ta postkontori kirje küsima — Roda käest ei ole. Äris ootab ta rongi tuleku ajal oma kabinetis püsti seistes ja sammude lähenemisel kärmeste ust avades. Aegsasti postkontori saadetud poiss tõi kirje ja telegramme — need olid silmapilk vaadatud — Rodalt ei olnud.

Pidi midagi erakorralist ette võtma, seda tundis Martens ja otsustas järgmisel päeval pealinna sõita, mille üle äris imestati; mõni päev varemini oli ta sõidu lähemal ajal võimatuks tunnistanud.

Lõunani läks aeg kudagi — see oli ikka kõige lühem osa päevast olnud, aga mis pärast seda lähenes, selle peale mõtles ta hirmuga. Restoranis jättis ta lõuna pooleli, sest järsku arvas ta enesel kindla eelaimduse olevat, et praegu telegramm ärisse tuuakse. Ta ei leidnud sealt midagi, ruttas koju, arvates, et ehk telegramm sinna viidud, aga ka seal ei olnud telegrammi.

Heitis siis jälle voodi, laskis kompresse pea ümber teha ja uinus umbes tunniks.

Siis sõitis ärri, sealt kohvimaija, rongi tuleku ajaks koju, sealt postkontori ja siis oli aeg puiestiku lähedal kohvimajas laenutahtjaid vastu võtta. Täna rääkis ta lühidalt, järsult, jämedalt. Ühe pilgu heitis ta argliku või meelitavalt naeratava laenutahtja peale: on ta noor ja ilus, erakorraliselt ilus ja intelligentne? siis ei kuulanud ei näinud ta teda enam ja laskis minna.

Siis sõitis ta koju, kuigi ei uskunud et eilane plika tuleb. Aga kui siiski tuleb? mõtles ta ja tundis, et ta veel ükskõikne pole kõige ilma vastu . . . Peale selle ühe seal kaugel, kes piinab ja hullumeelseks teha ähvardab on veel üks, kes huvitab. Kas ta aga tuleb?

Ta laskis igaks juhtumiseks saali teisel aknal eesriide alla, et ämarust suurenda, ja söögituppa mõne veinipudeli valmis panna.

Määratud aeg oli käes, edasi tagasi kõndides ja elu Selgmäel ning Kundrussaarel ette kujutes kulusid varsti veel kümme minutit ja juba läks ta eestuppa, et Alice'i ja Dagmari kohtamisele sõita.

Siis kuulis ta trepil samme ja viimaks seisatust ukse taga.

Roda! mõtles ta ja käed lõid värisema. Ta tuli õhtuse rongiga, aga viitis kuski aega ja mõtleb nüüd, mis esimeste sõnadena mulle lepituseks öelda!

Helistati lühidalt.

Martens kiskus ukse lahti.

Eilane plika seisis tema ees, arglik ja kohmetu, pea madalale vajunud.

Martens vaatles teda silmapilgu, nagu ei usuks tõelisust ja tõmbas ta siis kätt pidi, mis jahedalt ja jõuetult tema kätte andus, sisse.

Aitas kübara ja jaki varna riputa ja läks ees saali. Neiu tuli pikkamisi järele, huuled kokku pigistud, näol ohvriks toodu ilme, pilk enesesse pöördud.

Minu päästja! mõtles Martens ja heitis vargsi pilgu neiu poole, kes tema vastu toolile istunud.

Ta oli paljuis kogemusis tähele pannud, et nii väärtuslised kui ka ilusad keha vormid naistel ei ole, ilma intelligentse otsaesiseta ja vaimlise näoilmeta, see väga tähtis omadus puudub, mis naise veetlevaks teeb.

See seal tema vastu toolil rahuldas seda nõuet.

Aga hoolimata kõigist oma kehalisist ja vaimlisist väärtusist oli see neiu praegu elava surnukeha sarnane. Ei, nii ei võinud ta sellena midagi pakkuda, kelleks ta siia kutsutud.

Teda oli tarvis elusta, et täieväärtuslisena maitsta.

Martens läks söögituppa ja tuli sealt kandamiga tagasi, tõi toite, maiusasju ja veine.

Aga neiu istus liikumatult ja vastas kõigi pakkumiste peale kindla peavääristusega ja häälega, mis kuivanud keelepaeltest läbi surutud:

„Ei."

Martens maitses ise üht ja teist, jõi mõne klaasi veini, pakkus veel, aga vähemagi tagajärjeta ja jäi siis abitult istuma.

Viimaks võttis ta taskuraamatu ja luges sealt raha välja.

„Siin on see summa, kahekordses suuruses."

„Mul ei ole niipalju vaja, ma loodan ise teenida", vastas neiu.

„Kui juba siia tulite, siis võtke — võimalikult rohkem", ütles Martens naljata katsudes, mis aga sugugi naljakalt ei kõlanud.

„Ma võtan niipalju kui hädasti vaja, see olgu minu sammu vabanduseks. Mina ise ei tarvita sellest kopikatki, see olgu ainult minu perekonna tarvis."

Ta rääkis, üles vaatamata, huuled kokku pigistatud, kuuldavalt hingates ja istus omal kohal liikumatalt.

Mitmel korral käis Martensi peast mõte läbi: teda lasta minna, anda talle nõutud raha, kahekordses suuruses, et oleks eluajaks meelde jätta üks tänulik pilk. Aga siis libisesid tema silmad pruune kitsakäikselisi saledas lookas käsivarsi mööda alla, libisesid üle kumera rinna, kuni see laua varju kadus, ja ta leidis kümned vääramatud põhjendused oma õiguste tarvitamiseks.

Vaigiti jälle tükk aega.

„Eks soovite raamatukogu vaadata": küsis Martens.

Peaväristus ja otsustav:

„Ei."

Martens kehitas abitult õlgu.

Siis vaatas ta kella: öö oli käes, nii või teisiti tuli see kahekesi mööda saata.

Ta viis kandami jälle tagasi ja rüüpas söögitoas kolm klaasi veini üksteise järele alla. Ei olnud kunagi

kainelt julgust ega häbematustki puudunud, aga see juhus siin nõudis erakordist enesearvustuse halvamist.

Ta laskis magamistoas eesriide nõnda madalale, et ainult vähe ämarat valgust tuppa pääseks, läks siis saali uksele ja ütles tasa:

„Tulge siia tuppa.“

Neiu näis paar silmapilku kõhklevat, tõusis siis üles ja astus Martensi järele magamistuppa.

Martens hakkas tema käsivarrest kinni, juhatas tooli juurde ja palus riided sinna panna.

Neiu seisis liikumatult tooli ees, kuni Martens talle veel paar korda meelde tuletas, mis teha.

Martens istus voodi äärel ja kui ta viimase hilbu arvas langevat, ütles ta tasa: „ärge ehmatage“, ning süütas elektri.

Ta nägi enese ees neitsi seisvat, lumivalges särgis, pea pahemale õlale vajunud, ristilöödu ilme näol.

Ta ei suutnud silmi sellelt näolt pöörda ja litsus parema käe meelekoha vastu.

„Nüüd!“ pidi ta hüüdma ja see pidi lõppu tähendama kogu senisele elule. Ta tahtis põlvili langeda, suudelda pühaliku aukartusega selle süütu neitsi valge särgi palistust ja saata teda õnnistes minema.

Aga veinist nõrk millegi otsustamiseks vahtis ta vähe aega seda palet, siis vajus pilk neitsi rindele — ja ta sirutas käed oma ohvri kaelustamiseks.

„Kustutage tuli!“ hüüdis neiu.

Martens kustutas tule, tõmbas neiu enese kõrvale ja katsus tema kätt oma kaela ümber seada.

„Teie ei või ometi tahta, et ma enese röövijat ka veel kaelustama peaksin!“ hüüdis neiu hüsteerilikult ja vabastas käe.

Martens tundis enese haavatuna.

„Niisugune nimetus on täiesti ülearune ja ülekohtune“, ütles ta. „Teie tarvitasite raha ja teil ei olnud selle eest, peale enese, midagi anda. Ilma ei anta raha.“

„Teie käes on raha näol võim ja teie tarvitate seda häbematalt!" ütles neiu läbi hammaste.

„Teie andusite vabatahtlikult minu võimusse."

„Siis tehke minuga, mis teie võim lubab ja joobnud pea käseb!"

Enam ei vaieldud sel ööl ja neiu laskis enesega kui surnukehaga vastupanematalt talita.

Martens ärkas mingi kolina peale, oli see tooli tõuge või mõne asja kukkumine.

Ta katsus kinni silmil aega ja ümbrust meelde tuleta, aga mõte liikus aeglaselt ja oli nagu tihedas rägastikus kinni. Siis avas ta silmad, nägi voodi ees hommikuses ämaras kooliplika riides neidu, ja kõik oli korraga selge.

„Ma lähen", ütles neiu, kui Martensi liigutust kuulis.

Martens tõusis äkki istu, öise teo jäledus täielikult silme ees. Ja nagu tahaks selle teo kaasteadjat ilma ette minemast keelda, hüüdis ta paluvalt:

„Jääge veel siia!"

Aga neiu läks juba ukse poole. Martens kargas voodist, haaras vaiba ümber ja läks palja jalu järele.

Neiu läks otse saalist läbi eestoa poole.

Martens nägi saalis laual raha ja hüüdis abitult:

„Siin on teie raha!"

„Selle jätan teile! Võite teise sarnase ohvri veel leida!" ütles neiu eestoas kübarat pähe pannes.

„Andke mulle andeks", kogeles Martens saali uksel. „Andke andeks, ma kahjatsen seda isegi. Olen valmis hoolitsema teie, teie vendade ja õdede eest!"

„Nende eest hoolitsen juba ise ja niipalju neist ikka teen, et nad kord minu eest kätte võiksid maksta — neile, kelle käes raha näol võim on ja kes seda häbematalt tarvitavad."

Ta oli viimased sõnad hambaid kiristes rääkinud, tõmbas ukse lahti ja läks.

Silmapilgu tundis Martens õudust, sundis siis aga enese rahulikuks ja Metstaki vana kombel kangeil jalul üle saali kõndides kordas ta iseeneses:

„Mind see ei hirmuta."

Ja keda peakski tema kartma!

Vana Metstaki Martens oli elu lõpul jumalat kartma hakanud, tema on aga ebausust vaba! Nii ei ole tal kedagi karta.

On ainult üks, mis talle rahu ei anna, aga sellele läheb ja teeb ta nüüd otsustavalt lõpu. Mitte enam õhtuste ja öiste valvamistega ega argse ja kannatliku ootamistega!

Ta läheb ja ütleb sellele poisikesele näkku, et ta jooksmise teise naise järele lõpetaks, ja toob Roda linna. Kui ta nõus ei peaks olema, siis kihutab tema venna talust välja.

Oo, tahaksin näha, kas see poisike Kundrussaares on talle valmis ulualust andma, kellel eneselgi kopikat taskus pole!

Varsti tuleb Roda paludes siia tagasi. Valehäbi on teda senni mõjuvate abinõude eest hoidnud. Aga sellest on küllalt! Ta on siin meeleheitmisel ja teeb inetuid asju, kahtlemata inetuid asju. Aga süüdi selles on naine! Selle peale langeb vastutus!

Ta sõitis veel hommikuse rongiga ära ja jõudis õhtuks Selgmäele.

XLI.

Ilm oli hommikul linnas selge ja palav olnud.

Pärale jõudes ja vagunist välja astes nägi Martens läänepool sinise müüri, mille ülemise valendava ääre kui takuse riide läbi kahvatu päikese ratas veel näha oli.

Martens ruttas, rõõmustes, et ettekääne ruttamiseks oli, ja võib olla sellegi üle, et vihma pärast täna mõnigi mineja minemata ja tuleja tulemata jääb.

Ants seisis õues, sügas kintsu ja naeratas:

„Said just õigel aal pärale."

Martens andis sõnalausumata kätt ja kippus toa poole.

„Tia kas provva saavad kohegi vihma varju", ütles Ants temale järele minnes.

„Kus ta on?" küsis Martens venna otsa vaatamata.

„Noorherrad olid siin . . . Ega kiagi tiadnud, et tuled."

„Ammu läksid?"

„Ma tegin parajasti lõuna uinakut, siis kuulsin, Aare küsis: ema kuhu lähed? Ja provva vastas: Sügavat sinist teed mööda sõitma. Läksid vist Kundrussaarde ja sealt jõele. Nad pidid korra minema kaugemale, sinna luhtade poole, mööda jõge üles.

Roda toas oli laud kui enne, laual oli aga savikruusides kaks kimpu, ühes rukkililled, karikakrad ja kurekatlad, teises moonid, kõigist värvest, algades tumedaist kui öö ja tulipunasist kuni kibuvitsa-õie roosani.

Moonisid ei ole Selgmäe aias, need on toodud! mõtles Martens.

Nad on ehk juba jõge mööda luhta jõudnud, kahel pool sinist teed on roheline lainetav meri ja harvad hallid rünkad — heina küünid.

Aga pilvi oli vist juba mõne tunni eest näha, nad pöörsid ehk poolelt teelt tagasi, need peened herrased!

Martens vahib Kundrussaare tee poole, mille kauge käänangu tagant valge naine näis liikuvat. Aga tüki aja vahtimise järele jõuab ta otsusele, et see liikumine on kui kibuvitsa põõsa põlemine; põleb ja ei põle ometi ära; nii liigub seal keegi, aga edasi ei tule.

On veel ämaramaks läinud, väljas kuulukse kohinat, hullumeelne õunapuu keset aeda hakkab abitult välja-sirutatud kätega vehklema, kumardab ennast põgenedes veel madalamale ja vahib, kael kõveras, hirmunult selja taha. Vennad tema ümber ringutavad taeva poole tõstetud käsa.

Kundrussaare teel keerleb tolmu sammas, tõuseb kõrgele, tormab meeletus tantsus mööda teed edasi ja langeb siis heinamaa äärsesse kraavi kokku.

Aknale langevad esimesed rasked piisad kui haavli terad.

Kasvataja tuleb Aarega verandalt tuppa. Laps silmitseb esite võõrastes isa ja jookseb siis talle põlvile.

Juukseid silites, mis pehmed kui soetud lina, tuleb Martensil mõte:

„Kui võtan tema homme ühes kasvatajaga ja sõidan... Kas ei ole sellest mulle trööstiks küllalt!"

Aga ei, Aarel on ema silmad, otsaesine ja huuled, need sünnitaksid talle iga silmapilk valu!

Ta kuulab tähelpanematult lapse küsimisi, vahib läbi rippuva halli vihmavõrgu, mis taevast maani tõmmatud, Kundrussaare poole, kus kedagi tulemas ei ole. Aga tulgu ta nüüd, või hiljemini, täna, täna peab kõik otsustatud saama. Ta on olnud senni liig inimlik! Roda võib siia jääda lapseta, kasvatajata, teenijata, rahata! Võib laenata Antsu käest, võib talle teenijaks hakata! Ainult pool ööd ehk üks öö kannatust veel, ainult üks öö!

Musklid otsal on katkemiseni pingul, meelekohtel hakkab jälle ärevusest tuikama.

Ei, ei! Mistarvis veel see ärev pinguldus, mistarvis mõtlemine, kujutlemine — kõik on otsustatud ja selge, ainult lühike kahekõne, ehk kui Rodal pole midagi vastata — veel lühem monolog.

Ainult mõned tunnid veel; ei tule ta õhtul aegsasti, eks oota ta teda siis Paula seltsis ja kui sellel vara tarvis tõusta lehmi lüpsma, siis äratab Martens abikaasa ja loeb oma monologi ette, sest „olla või mitte olla, see on küsimus!"

Peretoast kuulukse hääli ja käimist, rahvas on loolt tulnud, raputatakse märgi riideid, Paula naerab heledasti. Vist teab ta juba minu tulekust, mõtleb Martens. Trööbsti mind tänasel ööl, ma ei unusta sind; ostan sulle metsa

taha talu ja tulen igal suvel, kui sirelid õue aia ümber õitsevad, ja talvelgi kuuled sa kauase ootuse järele hilisel laupäeva õhtul kuljuste kõlinat. Anna ainult tänasel ööl mulle joovastust ja uimasta mind unustusele!

Ja köögist läbi minnes surub ta teiste nägemata Paula kätt.

„Kas läheb juba varsti üle?" küsib ta Antsult, kes trepil istub ja ühe jalaga teiselt kärbseid ajab, vihmasse vahib ja vist ka Paulast ja tänasest ööst unistab. Ah, vennas, armastust ei pea kerjama! Tee kui mina ja ütle homme: tuled või ei? Kui tuled, oled suure koha perenaine, sõidad vedruvankriga kirikusse ja kodus ei pruugi sul jalgu sõnnikuga ega käsi mustaks määrida — tüdrukud on ees ja taga!

Taevast jookseb vett kui harva sarja läbi miljonite sorudena maa peale ja ühetasane kohin uinutab enne öö tulekut. Ants lööb pooltukkudes ühe jalaga teiselt kärbseid ja teine silm vajub tal aegajalt kinni.

Paula kõrvale heites uinuks ta silmapilk ja imestaks siis veel, et teda ei ihaldata, et ei oodata ja salaja mööda minnes kätt ei suruta.

„Tea, läheb ta varsti üle?" küsib Martens natukese aja pärast.

„Las valada, oligi vihma tarvis", vastab Ants rõõmsalt.

Lööb juba ämaraks, Paula jookseb paar korda undrukut üleval hoides toa ja aida vahet, siis kutsutakse pere sööma ja Martensile teatatakse, et laud kaetud.

Ta läheb „saali" ja istub lauda; on ta ju niipaljud korrad tänavu kevadel aega lauas istes lühenda katsunud.

Aare räägib emast, kelle sinine tee nüüd vihmaga mustaks minna, nii et enam sõita ei näe. Ja viimati ei saagi ta koju!

Martens on leiba murdnud ja kala taldrikule tõstnud, vabandab toa soojusega ja läheb verandalt kasvatajat Aarega lauda kutsuma.

Kundrussaare tee kaob mäe all halli tihedasse vihmavõrku, kaugemale pole midagi näha.

Nüüd on nad jõe kaldal, kaugel, seal, kus luht algab, tiheda põõsa all ja Roda mantel mõlemil hõltsikuks üle, külg külje ja palg pale vastu. Ja mõlemad on õnnelikud. et vihm neid läheneda lubanud.

Või on nad siinpool luhta, Viimassaare metsas jõe kaldal, kus kõrgete kuuskede sammastiku all päevalgi õhtune ämarus ja õhtul pime kui allilmas? Nad murravad käsikaudu harve noori lehtpuid ja teevad okstest samblale aseme ning tihedast oksastikust ning okastikust katuse all on nad salajas rõõmsad, et vihma kahin puie latvus ei lõpe.

Ehk nad on Kundrussaares, poole tee pealt tagasi pöörnud, istuvad ämaras Sanglepa toas akna all, vahivad tibade tantsu hallil jõe pinnal, tunnevad teine teise palede õhetust ja ootavad kumbki salajas, et nii see kestaks terve öö!

Nüüd alles lööb esimest korda välku; see valgustab silmapilguks verandat, õunapuid ja halli vihmavõrku; kaugel kostev kõmin põrutab maapinda ja Martens märkab läänepool taevaservas valguse kuma, mis kahvatavast pilvest läbi näib valguvat.

Ta tõuseb üles, avab ukse ja laseb räästast vett juukstele ja meelekohtele jooksta ja mööda palet alla voolata.

Täna tarvitab ta veel rahustusabinõusid. Homme, kui kõik otsustatud, on ta tugev selletagi. Oh raske otsustamise öö! õnnistatud iga tilk, mis tema palavat otsaesist jahutab! Olgu äraneetud ja unustatud, kes seal vihmaliniku taga taevast tänavad ja õnnejoovastuses teda siin unustavad.

Sadu kohin kahaneb, võrk läheb harvemaks, peenemaks ja vesikaares madalal, taeva veerel on kollakat vööti märgata.

Aga on juba õhtu. Kundrussaare tee kaob videvikku ja oodata tuleb vahtimata.

Martens läheb tuppa ja katsub poolelijäänud õhtusööki isuta jätkata, avaldab oma rõõmu vihma üleminekust kasvatajalegi ja tõstab Aare oma põlvele, õhtupoolt, läbi kaasiku lehestiku paistva kollaka vöödi vaatlemisele. Laps arvab, et ema selle kollase kuiva tee peale võib minna, kui sinine tee mustaks ja poriseks läinud, ja seda kollast teed mööda koju tulla.

Siin toas viibides, kus iga asi Rodat meelde tuletab — kirjutuslaual need raamatute korralikud rühmad, täiskirjutud lehte kihid, see ööjakk siin voodi eesriide nööril — siin aimab ta selgemini kui eemal, et see ärevus ei ole ainult oode asja otsustamise järele, vaid igatsus, kannamatuks muutuv kihk naist näha ja varjatud lootus äärmiste abinõude läbi teda enesele tagasi võita.

Ei, see ei olnud ainult asja otsustamise oode, mis teda nüüd öö lähenemisel kui kuutõbist rändama ajas verandalt õue, õuest värava kaudu läbi märja rohu pistandi äärde, sealt uuesti õue, sealt maantee äärde, ja sealt jälle tagasi.

Idapool käivad valguse joad pilvist läbi ja pikse kõmin kui maa alt.

Üle õue läheb Taavet särgiväel ja kikivarvul kuivemaid kohte otsides.

Paulat nähakse mitu korda aida ja toa vahet käivat ja Martensi poole vargsi pilkusid heitvat. Kas temagi tänast ööd ootab?

Vesikaar tuhmenes uuesti ja ilm läks kiiresti pimedamaks.

Kas nüüd ka Roda veel ei rutta, et uue sadu eest koju jõuda!

Ja Martens rehkendab, pistandi najale nõjates, üle rukkivälja tee poole vahtides, kui kaugel praegu Roda peaks olema, et veel enne Selgmäele jõuaks, kui uus valing, mille kohinat ta juba kuuleb, pea kohta tõuseb.

Ta jookseb õue, sealt maantee äärde ja manteed mööda mäest alla. Ei võinud Roda ometi vihma vahet tarvitamata jätta, ta on tulemas ja mitte enam kaugel!

Vesi pritsib sääri mööda lompidest üles, korra vajuvad jalad pehmesse liiva, korra käivad nad libisedes risti ja pori piisad lendavad vastu käsa ja silmi.

Üleval kõveneb kohin nagu läheneks taevast kattev linnuparv ja jämedad tibad sadavad ikka tihedamini.

Tee ääres mustab ja valendab olevusi, kes aga lähenedes muutuvad võsupuhmaks, nõgese salguks või lihtsalt tuhmilt valendavaks jalgraaks.

Iga silmapilk võib Roda vastu tulla, kaugel ei ole ta enam, hakkas tulema uue vihma lähenemisel ja ruttab nüüd, tume aimdus rinnas, et keegi Selgmäel ootab!

Ilm läheb pimedamaks, vihma valab juba kui oavarrest ja jalgelt pritsib vesi ja pori üles, aga Martens jookseb.

Kui näeks teda nüüd linn, nii armetuna, nii viletsana! Eks hüüaks kõik hirvites:

Ennäe inimest!

Kui näeksid teda nüüd need, kes teda kadestanud, kes teda tugevaks pidanud ja tema kodu kaljule rajatuks pidanud!

Ennäe inimest!

Kui näeksid teda, miljonäri, nüüd kogu linna vaesed ja viletsad, kui näeks teda see ristilöödu näoga neiu!

Ennäe inimest!

Kus on nüüd tema kapitali võim!

Järsku jääb ta kõndima: teisel pool teed läheneb hall kogu, lortsuvad sammudki kostavad läbi vihma pladina.

See on Roda! See on Roda!

Üksinda ruttab ta läbi vihma ja pori! Ja Martensil on otsus kindel: põlvili porri lasta ja märga riide äärt suudelda!

Hall kogu jõuab lähemale, Martens ei tõsta silmigi üles, pimedalt uskudes, et pettumust olla ei või ega tohi!

„No vennas, selle ilmaga ei oota sind keegi!" hüüab lõbus nooremehe hääl teiselt poolt teed ja Martens näeb silme tõstes talupoissi, püksid põlvini üles kääritud, kaabuloti ääred maha vajutatud, käed püksi taskutes.

Pettumusest äritatud, kiirustab Martens samme.

Ta ei tule! Siis lähen järele! Kui tiirale lehmale läheb ta järele, kes võõrasse karja jooksnud, paneb lõa sarvi ja toob koju! Häbi ei tarvitse temal vähematki tunda, häbi peab ärajooksnud lehmal olema, mitte peremehel! Muidugi oleks ta ka Taaveti või Antsu järele võinud saata, aga kõue öö on kõndimiseks nii kena ja ta läheb juba ise.

Ta jõuab käänangust mööda, kust kitsas väljavahe rööbastik maanteelt Kundrussaarde pöörab, ja peatab seal: kindel otsus lööb järsku kõikuvaks kahtluseks.

Tagasi minna, oodata homseni, öö saata mööda Paula kaenlas ja hommikul rääkida rahulikult, esita mõlemaid võimalusi; ja ei või ometi usku, et terve mõistus, nagu Rodal on, valmis oleks valima kerjuse põlve muretu miljonäri proua põlve asemel. Ta armastab üleliiga vaimlist elu, et selle võimalust kergemeelselt kaota!

Siis aga valgustab kujutusvõim välguna tänast ööd Kundrussaares, kus Roda Sanglepa seltsis, pimedas, kahekesi keskööl . . . ja unustes vee lortsumist saapis, tundmata jalge alt pritsimise ja ülevalt voolava vee, ruttab ta kitsal rohtunud raal edasi, pea kraavi poole libisedes, pea rööpasse komistes. Välk sähvab vahete vahel ja valgustab pilguks sinaka valgusega Kundrussaare salu, halle hooneid ja kauget Ülejõe metsa müüri.

Pimedas toas istuvad nad kahekesi, teineteise ümbert kinni hoides, sõnalausumatult, vaatavad välgu valgusel teineteisele silmi ja suudlevad kui välk on kustunud . . .

Edasi, edasi, veel on aeg, veel ei ole hilja, veel võib katkesta seda etendust viimasel pilgul, enne lõppu!

Ta näeb seda Martensi, kes pärast lõunat sõidab linna puiestiku poole ja keda vastutulejad ja möödaruttajad meelitava aupakkumisega kumardavad. Ja see Martens vaatleb siin väljavahe teel pimedas läbi pori ja vihma ruttajat, enese ärevusest ja hirmust tagaaetud meest.

Ennäe inimest!

Ta peatab ja silmapilk on otsus valmis: minna tagasi ja unusta sellest pilgust, et on olnud tal naine!

See, kes mineval ööl valges särgis, ristilöödu ilme palgel, tema ees seisis — see on sinu naine, selle pead sa enesele võitma ja eluaegse armastusega oma teo lunastama.

Aga jälle rühmab ta edasi, komistes, hambaid kiristes ja välgu sähvatustel maad Kundrussaarde silmaga mõõtes.

Ei ole enam kaugel.

Juba mustavad läbi vihma hooned ja paistavad kõrge puie siluetid vanal matuskoha künkal.

On kuulda nagu kõnelemist, Martens peatab jooksu — kõrvus kohiseb ja huugab, sealt võib kõike, mis tahad, kuulda.

Ta astub kõndides edasi, tarvis on lähemaid samme mõelda, kuigi need peajoonis juba kodust tulles kindlad: tõmbab naisel käsivarrest kinni, nii et seal veel homme ja ülehomme sinised märgid ja ütleb läbi hammaste: tule! Lisab veel mingi naist hävitava ja põrmusse rabava nimetuse juurde.

Aga kust teda leida? See siin on talu, aga hooneid on ka siin ja seal pool.

Ta on väravasse jõudnud, avab selle ja astub õue.

Välgu sähvatusel näeb ta elumaja treppi.

Kas tormata sisse? Ja küsida: on minu naine siin?.. Kes te olete? küsib unine peremees. Kas teie ei tunne Selgmäe Antsu venda, vana Metstaki Martensi poega, miljonär Martensi! otsin oma naist! Ennäe inimest! hüüab peremees. Ja vähe aja pärast lisab juurde: Ja, siin vedeleb üks naisterahvas noorherradega, aga kus ta praegu on, seda ei tea. Eks nad ole ka inimesed, ja praegu on öö. Kõik loomadki magavad öösel!

Tükk aega seisab ta voolava vihma käes kesk õue, siis äratab selga nõrguv jahe vesi ta mõtetest ja sunnib liikuma.

On ta siia tulnud, siis peab ta ka järgmised sammud astuma; ei ole ju tema niisugune, kes kustki hirmu

tundes tagasi käänanud. Ta astub otsustavalt trepile ja koputab tugevasti ukse pihta. Ja väikesest algusest saab ta julgust ning hoogu ja tunneb enese valmis olevat maailma üles äratama, kui see ka igavest und magaks, et tema naine viibimata üles otsitaks.

Ta koputab teise korra kõvemini ja laseb isegi pahandavat häält kuulda, et läbiligunenud inimest, kes oma naist otsib, niikaua oodata lastakse.

Sees kuulukse hääli, uks käib, paljajalu tatsumine läheneb ja urisedes küsitakse viimaks:

„Kis sääl kolistab?"

„Kas siin elavad need linnasaksad, kunstnikud, kirjanikud, ja mis nad on?"

Kuuldakse urisemist ja küsitakse kurjalt:

„Keda teil tarvis on, siin elab üks."

„Kas Püstkukk või Sanglepp?"

„Ei ole niisukest siin. Nad vist sääl jõe pool, üks kalamehe majas, teine vist sääl vanas tares."

Martens läheb jälle vihma kätte, otsib värava, mis jõe poole viib ja ootab välku, et kalamehe maja ja vana tare leida.

Ta näeb laiali neli viis maja ja kaugemal vist veel mõne; kus on kalamehe oma, kus vana tare? Miks ei pakkunud ta talumehele kümme, kakskümmend viis, sada rubla õigele kohale juhatamise eest!

Ta läheb hea õnne peale ühe majakese juurde ja ootab kuni välk seda valgustab. Poollagunenud saun; aga kus ei pesitse alandlik ja kõikekannatlik olevus, keda nimetatakse inimeseks! Võib olla, elab siin keegi, kes juhata võiks! Vaene inimene võib ka öösel oma tööjõudu müüa!

Siin koputab ta kõvemini ja küsib läbi ukse kohkunu naise käest, kes vist hirmul, et tema viletsust riisuda tahetakse, otsekohe Püstkukke ja Sangleppa, kaht linnasaksa.

Naine vastab esite haleda häälega:

„Ei meie ei tia, ei meie ei tia, ei meie ei tia midagi . . ." Lisab aga, kui hirmust toibunud, varsti juurde:

„Ah linnasaksad või? No jah, on küll siin, mäel on ja kalamemajas ja vanatares . . ."

Martens küsis Püstkukke ja Sangleppa.

„Ah niid või? Tia misukesed nüüd on, üks pikk ärra elab vist kalame juures, maalib sääl ikke pilta."

„Aga Sanglepp, mustajuukseline, lühem?"

„Ah sii! Käib ikka ühe provvaga või mis ta on? . . Sii elab vanatares. Sääl ei elagi muud . . . Ah kossi vanatare on? Vaat sii on sääl üleval pool natuke, sääl veel vana aeda logusk kus sii vana kalamiis magab, ja üks kuur . . . Ah kas nad kodus piass olema? Seda ma mitte ütelda ei või. Kui ma ütlen, siis valetan. Õhtupoole läksid vist jõele sõitma, tia, saivad enne vihma koju või ei."

Nii. „Sii, kis provvaga käib või mis ta on." (Tema abikaasa kohta öeldakse juba: „provva või mis ta on") see elab vanatares, üksi, üksi! Praegu ei ole ta aga mitte üksi!

Vanatare on vist see sääl paremal pool, kust välgu valgel sammeldanud tumeroheline katus paistab.

On siin pind pehme või jalgest jõud otsas, aga edasiliikumine on raske, nagu oleks veskikivi kummagi jala küljes. Pea aga töötab kui tühjalt käiva tuuliku ülemine värk torniga.

Aga ta veab jalge kui automat, ei keela ega juhi enam peaski mässu, las tulla mõtted, üks metsikum kui teine, las luua kujutus pilta tiirasest ja iharast mehest ja naisest, kes siin kuhugi endid ära peitnud ja rõõmsad, et vihma valab, et looduse väed nende ühinemise käiku edustavad!

Ta lööb oma põlve lattaija vastu, komistab, ronib aga üle kui meeletu kiirkäija, kel ilma rekord ees.

Ta on viimaks jälle mingis õues.

Siin on vist see vanatare, mis kui kõhuli laskunud metsaline magab. Selles on tema abikaasa „või mis ta on“, oma armukese kaenlas!

Ülevalt käib sinakas murdjoon alla ja äkiline kärgatus käib kannul.

Kui see sisse lööks! Ia alasti mees jookseks välja, tema kannul alasti naine! Ning tema võtaks nad siin põrguliku naeruga vastu. Aga surnud on õigluse jumal, pattu nuhtlev ja hirmsasti karistav jumal! Välja tuleb ta uuesti mõelda, troonile aseta, et ta hirmsasti karistaks ja igale poole oma tulised nooled taevast alla heidaks, kus tiirad paarid parajasti oma iharust kustutamas. Ja kui nad põlevast ulualusest endid päästes välja jooksevad, laseks ta tuld ja tõrva neile selga sadada!

Aga ei ole kättetasuvat jumalat! Ise peame tasuma, ise peame tuliseid nooli, tuld ja tõrva nende kaela sadada laskma, kes seda ära teeninud!

Ta katsub märge kaukaid — ei ole tikke kaasas. Siis pistaks ta tule sellele vanale majale otsa ja vaataks siis pealt, kudas abikaasa või „mis ta on“ valges särgis välja jookseb, Sanglepp tema kannul . . .

Kas minna uksele põrutama!

Aga jalad ei liigu paigast, nagu oleks nad läbi pori jooksmises viimase jõu kaotanud ja tahtejõul puudub liikuma panev energia, nagu oleks see koledate kujutuste ja ähvardavate kavatsuste peale kulunud. Ja mõistuski leiab vabandava ettekäände edasilükkamiseks: tarvis järele mõelda. Nad on mõlemad haritud inimesed, nad astuvad vastu, muu seas ka terve mõistuse väidetega ja nende vastu peab ta valmis olema.

Ta pöörab pikkamisi lagunenud hoone poole, et selle räästa all end ette valmista. See ongi vist see „aidalogusk“, kus see vana kalamees elutseb, nagu teepuhastaja ütles.

See logusk oli kord ait olnud; ees oli laudest trepp, mõne vana tündriga, kirstuga ja koerakuudiga, nagu silmapilksel välgu valgustusel paistis.

Ta leidis kobades pakų, laskus peale ja tundis, et see oli kõige suurem rahuldus, mis praegune silmapilk anda võis. Ettepoole ulatav lai räästas varjas vihma eest, selgagi sai toeta vastu aida seina, ja kübara, mis iga peakäände juures vett tilkus, võis ta kõrvale panna.

Siin on tema, vägev Metstaki Martensi poeg, miljonär ja kadestatud kogu linnast. Ta valvab oma naise und armukese kaenlas! Ta ootab alandlikult, riided läbimärjad, saapad vett täis ja jalad kanged, ootab kuna see noormees küllastunud ja naise minna laseb!

Aga vaevalt lõpeb see enne hommikut.

Vaene minevõine ohver, ristilöödu ilmega palgel! Sa hüüaksid mind nähes kaastundlikult:

Ennäe inimest!

Ja annaksid mulle kõik andeks.

Äkitselt lõi Martens enese seina najalt sirgu ja surus käe ehmatuse vaigistuseks südamele.

Tema kõrval, mõni samm eemal, liikus midagi. Liikus istuva inimese kõrgune kogu, seal kus ta tünni, vana lagunu kirstu ja koerakuudi arvanud olevat.

Veel korra liikus midagi, liikus õige vähe ja kõik oli jälle vagusi.

Martens surus õuduse maha ja vahtis tükk aega kõrvale. Mingi hall kogu oli temast mõni samm eemal seina ääres.

Lõi välku ja Martens oleks peaaegu karjatanud.

Seina ääres paku peal istus küürus vanamees hallis riides, pealagi paljas, aga vööt halle juukseid läks kõrva tagant ümber kukla. Habe oli kui hõbetraatidest punutud ja lõppes rinna ülemisel poolel ümarikult.

Vanake istus küljega Martensi poole, küüra vajunult ja silma kulm oli kui koopa suud varjav hall sambla mätas madalale vajunud.

Martens pidi teda hüüdma, aga vanakese liikumatus manitses tedagi vaikima ja sundis vaikivale vaatlusele.

Tüki aja pärast söandas ta siiski küsida, tasa, peaaegu aukartusega:

„Vanake ei maga vist?"

Rahulikult ja pikaldaselt vastas talle taat, liikumatuks jäädes:

„Ei."

Küsida sellelt, kas ta õues kedagi käimas ei näinud, üht noortmeest ja naist?

Aga ei, just sellelt on võõrastav pärida sarnaseid asju! Kuulda tahaks ta aga veel seda rahustavat häält, selle vanakese sõnu, kes omas rahus sellest ilmast nii kaugel näib olevat.

„Vanake elab vist siin lähedal?"

„Siinsamas", vastab vana ja istub kivistuna paigal.

„Siin aidas?"

Vastust ei tulnud.

Martens tundis enese jälle valdatud hirmsaist kujutuspiltest. Ta peab ometi sellelt vanakeselt pärima.

„Nägite siin täna noorherrat, kes vanatares elab."

„Siin ja jõel."

„Jõel? Oli ta seal üksi?"

„Noored inimesed ei käi üksi."

„Kes oli temaga kaasas?" päris Martens põnevusega. Aga vastust ei tulnud nii pea.

Martens tõusis üles ja astus sammu kivistanu kuju poole.

„Hea vanake, temaga oli üks naine kaasas? . . . Läksid nad siia majasse?"

„Mis te sellest pärite?" küsis vanake.

„See oli minu naine. Läksid nad siia tarre? . . Miks te ei vasta, vanake?"

„Inimeste seadmised on puudulikud", algas vanake vaikse rahuga. „Ütlete — see on minu naine . . . Inimeste ees ehk on ta seda, aga jumala ees on ta ennem selle teise naine. Ehk ta saab selle teise naiseks, kui aeg täis."

Martens aimas nende sõnade mõtet, aga tal oli veel üht selget sõna tarvis, et sinna mustavasse tarre tormata, hirmsat kohut mõistma, olgu õiglast või ülekohtust, et aga see rahustaks teda.

„Mul on õigus teada saada, läksid nad sinna tarre?“ hüüdis ta. „Ma tahan oma naise päästa selle häbemata käest.“

„Päästa?“ küsis vanake ja tema hääl kuuldus tõusvat. „Minu vana silm ei peta mind — teda ei viidud sinna vägise. Siit esimese vihma järele üle õue minnes ja uut pilve tõusma nähes ütles naine: „Kui ruttu see läheneb, must ja ääretu . . .“ Aga tema hääles kuuldus rõõmu värin. Noormees aga ütles: „sadab kaua!“ Siis vaatasid nad teineteisele otsa ja läksid sinna tarre. Nii läheb naine oma Lembituga pulma-ööle . . . Ja sa räägid siin oma õigusest ja päästmisest.“

Martens oli istmele langenud ja jõuetult seina najale nõjatanud.

Tema rinnust tulid pikaldased hoiged kuuldavale ja vaikselt kordas ta:

„See on lõpetatud . . . See on lõpetatud . . .“

Vihma kohin jäi pikkamisi vaiksemaks, müristamise kõmin kaugenes, aga välgud sähvisid heledalt, valgustasid vana tare, selle sammeldanud tumerohelist katust ja valgeks pleekinud seina palke.

„Aeg on puhkusele minna“, ütles vanake. „Tulge ma näitan teile teed.“

Ta läks pikkamisi ees värava poole.

Väravas jäi Martens peatama, vaatas tare poole ja ägamine, mis hammaste kiristusega segatud, tuli kuuldavale.

„Lähme edasi“, ütles vanake ja astus jalgrada mööda ees, Martens järele.

„Ärge põlake kannatamist. See teeb hinge puhtaks ja aitab iseennast leida“, ütles vanake seisma jäädes. „Siit minge otse edasi ja pange jalgrada tähele, kui taevast välku lööb.“

Aopuna loitis idapoolses taevas, kui Martens Selgmäe harjale jõudis.

Ta võttis kübara peast ja sirutas parema käe punetava taeva poole, nagu tervituseks uuele päevale.

XLII.

Kaugel rannal kalameeste küla viimases majakeses vilgub tormisel sügisööl tuluke. Laua ääres pingil istub kalamees, lahtine raamat ees; aga ta ei loe. Ta on oma kõhna sügavjoonelise näo käele toetanud, kuulab mere raugemata mürinat ja tuule hulumist vana majakese ümber. Siis tõuseb ta üles, tõmbab nahkse kalamehekuue selga, vajutab nahkkübara pähe ja astub uksest välja. Pikkamisi läheb ta pimedas edasi nõlvakut mööda üles seljandikule, kus paene kallas lainetest kõrgele tõuseb. Siin jääb ta seisma, pale mere poole pöördud.

All veereb mustav vall vastu äkilist paasmüüri, lööb kõrgele üles ja langeb purunedes tagasi.

Juba läheneb teine, veel kõrgem vall ja tema uhket valget harja võib pimedaski näha; ta langeb raksates pae vastu, kargab hooga äkilist seina mööda üles ja lööb juba küüned ülemisse äärde, — langeb aga võimetult alla tagasi. Juba lähenevad eemalt uued vallid ja eelkäijate saatus ei vähenda nende vihast tormijooku.

Kõrgekasvuga kalamees seisab paesel kaldal, laseb enesest iga valli purunemisel piiskade sadu üle käia, tormi hoogudel ennast kisku ja raputa. Jalge all väriseb paasmägi, ees mustavad tuhandete tormijooksjate read, torm hulub ja mässab maal ja merel, kihutab taevas tükkideks kärisenud pilvi.

Pikkamisi on vaibunud igatsuse valu, pikkamisi raugenud kirgede hood. Kõrvus on kustumas kauge linna kära, hingest on kadunud ruttamise ärevus ja pikkamisi pudeneb temast kõik, mis võõras, kõik mis teda seni koormanud, kui narriülikonna kiirgavad, värvilised klaasist ehted.

Kui aga torm öösel vana majakese ümber hulub ja lainete vallid paasmüüri vastu metsikult tormi jooksevad,

siis ei püsi ta istuma kalamehe majakeses; siia tuleb ta, siia kõrgele kaldale, mis jalge all väriseb, ja ikka kindlamaks muutub temas otsus:

Ükskord elusse tagasi pöörda. Liiga palju on ilmas ülekohut ja viletsust, et ta siin üksilduse rahule võiks anduda!

Enne aga peab ta siin üksilduses kõige üle selgusele jõudma, peab enese leidma. Siis läheb ta tagasi, et uuesti kiusatustes, veetlustes ja kannatustes jõudu katsu.

Veel on aastakümned elu ees, kus ta ehk lunasta suudab kõik tehtud eksisammud ja ülekohtu.